

ARAP ŞİİRİNİ FARS ŞİİRİNE TAŞIYAN AYKIRI BİR ŞAİR:
MENÛÇİHRİ-Yİ DÂMGÂNÎ

YRD. DOÇ. DR. SADIK ARMUTLU*

Öz

Menûçihri-yi Dâmgânî, Gazneliler Döneminin önde gelen şairlerinden biridir. Sultan Mes'ûd dönemi şairlerindedir. Dâmgânlı olan şair, mahlasını ilk memduhu Ziyârî Hanedanından Menûçehr b. Kâbûs-i Voşmgîr'den almıştır. Kısa süren hayatı, edebi alanda büyük başarılarıyla geçmiştir. Çok iyi bir eğitim almıştır. Astronomi, tıp, dini bilimler, musiki, mitoloji ve Arapça dilbilgisi yanında diğer bazı bilim dallarında söz sahibi olduğunu kasidelerinde ifade etmiştir. Arap edebiyatını iyi derecede bilen şair, bu özelliğini şiirlerine yansıtmıştır. Arap edebiyatını Fars şiirine taşıması da bundan dolayıdır.

Arap şairlerinin Menûçihri ve şiiri üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Eğlenceye düşkün olan, her fırsatta şarap içen, zevk ve safa meclislerinden hoşlanan, Fars edebiyatının genç ve neşeli bir siması olan Menûçihri, bu tür duygu ve arzularını şiirlerine aktarmıştır. Bundan dolayı üç bin beyte yakın Divân'ında tek bir ıstırap ifadesine rastlanmaz. Kaside ve övgü şairi olarak tanınmıştır. Kasidelerinde tabiat tasvirlerine çok yer verdiği için tabiat şairi olarak şöhret olmuştur. Şairin tek eseri *Divân*'ıdır.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, Menûçihri, eğlence, tabiat, tasvir.

ABSTRACT

He is one of the leading poets of the Ghaznavid Sultan Mes'ûd period. Poet from Dâmgân gave his pseudonym from Menûçehr b. Kâbûs-i

* YRD. DOÇ. DR. SADIK ARMUTLU, İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim üyesi. Ürdün Yermük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Misafir Öğretim üyesi, Email: sadikarmutlu@windowslive.com.

Voşmgîr. His short lifetime passed with great success in the fields of literature. He got a very well education. He expressed in his qasidas that he has a right to say in other disciplines such as astronomy, medicine, religion, science, music, mythology, and Arabic grammar. The poet who knows Arabic literature very well, reflects this feature to his poetry. That's why he carried Arab poetry to Persian poetry. The effect of Arab poets on Menûçehrî and his poetry is undeniable. A young and joyful member of Persian literature Menûçehrî who likes joy, drinking wine and pleasure councils reflected these situations to his poetry. That's why there is no the expression of anguish in his divan. He is known as qasida and compliment poet. His single work of art is his Divan.

Key words: Arab literature, Menûçihrî, poetry, nature, wine, pleasure

چکیده

منوچهری دامغانی یکی از شاعران مشهور دوران غزنویان می باشد. وی از شاعران دوران سلطان مسعود می باشد. این شاعر دامغانی تخلص خود را از اولین ممدوح خود منوچهر بن قابوس وشمگیر گرفته است. دوران محدود زندگی وی با موفقیت های بزرگ ادبی وی همراه بوده است. آموزش بسیار خوبی گرفته است. در علوم همچون ستاره شناسی، طب، علوم دینی، موسیقی، اساطیر، دستور زبان عربی بسیار تبحر داشته و آن را در قصایدش مطرح ساخته است. شاعر که مسلط به زبان عربی می باشد این توانایی خود را در اشعارش منعکس نموده است. انتقال زبان عربی به شعر فارسی هم از این رو می باشد.

تاثیر شعرای عربی بر شعر منوچهری غیر قابل انکار می باشد. شاعر جوان منوچهری که سرگرمی را دوست داشته در هر فرصتی شراب نوشیده و از مجالس ذوق و صفا بهرمنند شده روحيات خود را به شعرش نیز منتقل نموده است. به همین دلیل در دیوان سه هزار بیتي وی یک نمونه از اضطراب به چشم نمی خورد. به عنوان شاعر قصیده و مدحیه شناخته می باشد. در قصایدش به تصویر سازیهای طبیعت نیز جای داده است و از این رو شاعر طبیعت نیز شناخته می شود. تنها اثر شاعر دیوان وی می باشد.

İran Edebiyatı tarihçilerinin yaygın kanaatine göre, Derî Farsçası da denilen yeni Fars edebiyatı, Abbasî şiirinin tesiri altında, onu örnek alarak başladı ve ilk ürünlerini o tarzda verdi. Zaman içerisinde özellikle de

Samaniler ve Gazneliler dönemlerinde Fars şiiri daha ulusal bir renk kazandı. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si bunun en canlı tanığıdır. Horasan üslubunun ortaya çıkışı ve bu üslubun önde gelen şahsiyetlerinden Rûdekî, Firdevsî, Ferruhî ve Unsurî gibi şairlerin katkıları, Fars şiir rotasının belirleyicileri oldu. Bu rota mazmun, mefhum, içerik ve anlam dünyası olarak Fars edebiyatını ileri seviyeye taşıdı ve geniş bir coğrafyada ona işlevsellik kazandırdı. Artık Fars şiiri, kendine özgü özelliğiyle; kaide ve kuralı belirlenmiş bir edebiyat olarak bir taraftan klasikleşirken, diğer yandan da gelenekselleşti. İşte böyle bir zamanda Dâmgân şehrinde adı Ahmed, mahlası Menûçihri olan bir şair ortaya çıktı, Fars şiir geleneklerini alt üst etti ve Fars şiirini başka bir vadiye, Arap şiir vadisine taşıdı. Başka bir ifadeyle, Fars şiirine Arap elbisesi giydirdi. Kendi çağında ve sonraki zamanlarda Fars edebiyatını, Arap edebiyatının rengi ile boyayan tek şair olarak edebiyat tarihinin altın sahifelerine adını yazdırdı ve Fars şiir geleneklerine aykırı şiirler yazmaya başladı. Onun "aykırı şair" oluşu, tam da bu noktada başladı. Bu makalede bu durum irdelenecektir. Makalede Menûçihri'ye ait beyitler, Muhammed Debîr Siyâkî'nin "*Dîvân-ı Menûçihri-yi Dâmgânî*, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran 1385 hş.) neşrinden alındı ve "DM" kısaltmasıyla gösterildi.

1. HAYATI

Fars edebiyatının üstün yetenekli, etkin söz söyleyen, bilgi birikimi olan birinci derecede tanınmış şairlerinden biridir. Tam adı **Ebû'n-Necm Ahmed b. Kavs b. Ahmed el-Menûçihri ed-Dâmgânî**'dir (Avfi 1333: 287). Buna göre künyesi **Ebû'n-Necm**, adı **Ahmed**, babasınınki Kavs, bunu Kûs okuyanlar da var: (Ateş 1971: VIII/340; Kurtuluş 2004: XXIX/156) nisbeti **Menûçihri**, mensubiyeti **Dâmgân**'dır. O aşağıdaki beyitte adını ve babasının ismini söylemiştir:

بر هر کسی لطف کند و لطف بیشتر

بر احمد بن قوس بین احمد کند همی

"O herkese lütufta bulunur daha çok Ahmed b. Kavs b. Ahmed'e bulunur."

(DM: s. 137/1849)

Devletşâh, doğum yerini Belh olarak söylemesine rağmen (Devletşâh 1382: 40), kendisi aşağıdaki beytinde Dâmgân'lı olduğunu söyler:

سوی تاجِ عمرانیان هم بدینسان

بيامد منوچهري دامغانى

“Bu şekilde Damgan’lı Menûçihri de İmran’lılar ülkesine geldi.”

(DM: s. 140/1910)

Menûçihri’nin doğum tarihi belli değildir. Avfi’nin “*endek sâlî*” kısa ömürlü (Avfi 1333: 287) ifadesini, kıskanç kişileri şikâyet ettiği kasidesinin bir beytindeki “*Beni kıskananlar, biz yaşlıyız, sen daha gençsin. Bilgi yönüyle genç, yaşlılara yakın olamaz*” (DM: s. 42/1245) söylemini ve Gazneli Mes’ûd (421-432/1030-1040)’a kaside yazıp onun sarayında yaşamasını dikkate alan kaynaklar, Menûçihri’nin IV/X. yüzyıl sonu veya V/XI. yüzyıl başlarında doğduğu görüşünü benimsemişlerdir. (Safâ 1351: I/580; Ateş 1971: VIII/340; İmâmî Efşâr 1382: 20; Cihântâb 1378: III/984).

Devletşâh Tezkiresi başta olmak üzere (Devletşâh 1382: 40), *Mecma’u’l-Fusahâ* (Hidâyet 1381: I/1907) ve *Heft İklîm* (Râzî 1341: II/337) gibi tezkirelerde onun “*şest-gele/altmış sürü sahibi*” lakabı taşıdığı kaydedilmiştir. Bu kayıt, bir karışıklıktan ileri gelmiştir. Bu lakap aslında, VI/XII. yüzyıl şairlerinden ve *Râhatu’s-Sudûr* yazarı Râvendî’nin yaşlı bir çağdaşı olan ve de Râvendî’nin eserinde Tuğrul b. Arslan (1177-1193)’ın çağdaşları arasında yer verdiği (Râvendî 1364: 57-58), tam adı Emîru’ş-Şu’arâ Ahmed b. Menûçihri-i Şast-gele’nin lakabı idi. Her iki şairin adının Ahmed olması, birinin mahlası ile diğersinin baba adının birbirine benzemesi, bu karışıklığa neden olmuştur. (Safâ 1351: I/581; Furûzânfer 1358: 138; Browne 1386: II, 223; Şafak 1352: 167; Ateş 1971: VIII/340; İmâmî Efşâr 1382: 20; Ethé 1337: 36; Nu’mânî 1335: I/144)

Bütün kaynakların söylediklerine göre Menûçihri, mahlasını Ziyârî hükümdarı Emir Felekü’l-Me’âlî Menûçihri b. Kâbûs Voşmgîr’den almıştır (Safâ 1351: I/581; Furûzânfer 1358: 138; Rypka 1354: 285; Ferîver 1341: 122; Şafak 1352: 167; Ethé 1337: 36; Browne 1386: 222; Zerrînkûb 1386: 55; Subhânî 1388: 158). Adı geçen hükümdar, 403-423/1012-1031 yılları arasında Taberistan ve Gurgan’da Gaznelilere bağlı olarak hüküm süren Ziyârî hanedanının beşinci hükümdarı olup büyük bir bilgin, tanınmış yazar, şair ve edebiyatı destekleyen biri olarak tanınmıştır. (Safâ 1351: I/212).

Menûçihri’nin yaşamının ilk aşamasındaki kesitler çok fazla bilinmemektedir. Kaynaklar, yaratılıştan ileri gelen parlak bir zekâyâ sahip olduğundan, daha küçük yaşlarda şiir yeteneğinin ortaya çıktığını, soru-

lan her edebî şekle manzum olarak hazırlıksız yanıt verdiği, şiirle ilgili yapılan sınavlarda başarı gösterdiğini yazmışlardır. (Avfî 1333: 287) O bir beyitte şöyle der:

هستند جز تو اینجا استاد شاعرانی

با لفظهای مائی، با طبعهای ناری

“Üstat şairler, tarafsız olarak beni sınav yaptılar/denediler. Şiirimin büyüsunü gördüler, başarıyı seyrettiler.”

(DM: s. 111/1502)

Doğuştan gelen güçlü zekâsı, zihinsel yeteneği (Avfî 1333: 287; Safâ 1351: I/582; Subhânî 1388: 159) sayesinde gençlik yıllarında Arap edebiyatını öğrendiği, Arap şairlerinin şiirlerini ezberlediği, Fars şairlerini okuduğu, tıp bilimi başta olmak üzere din bilimi, nahiv bilimi, gök ve musiki gibi çeşitli bilim dallarında bilgi sahibi olduğu bütün kaynaklarda yazılmıştır. O, bir beyitte şöyle der:

من بدانم علم دین و علم طب و علم نحو

تو ندانی دال و ذال و راء و زاء و سین و شین

من بسی دیوان شعر تازیان دارم زبر

تو ندانی خواند آلا هبّی بصحنک فاصبحین

“Ben, din bilimi, tıp bilimi ve nahiv bilimi bilirim. Sen, dal ve zal, ra ve za, sin ve şin (harflerini) bilmezsin. Arapların şiir divanlarının pek çoğu belleğimde saklıdır. Sen, elâ hubbî bi-sahnîk fe’sbahîne’yi okumayı bilmezsin.”

(DM: s. 91/1270-71)

Menûçihri’nin ilk yaşam yılları bilim öğrenmek, Arap edebiyatını tanımakla geçmiştir. Ne olursa olsun, Menûçihri, iyi bir eğitimden sonra, çok yetenekli bir genç sıfatı ile kendisine intisap edip hizmetine gireceği bir hükümdar aramış olmalıdır (Ateş 1971: VIII/340). Bütün kaynaklar, onun ilk önce Ziyârîlerden Felekü’l-Me’âlî Menûçihri b. Kâbûs’un hizmetine girdiğini söylemiştir. Fakat onun ilk gençliğinde Ziyârî ailesine intisap ettiğine şüphe ile yaklaşanlar da olmuştur (Ateş 1971: VIII/340). Ziyârî sarayında ne kadar kaldığı tam olarak bilinmese de onun, Menûçihri b. Kâbûs’un yaşamının son günlerinde veya ölümünden (424/1031) hemen sonra Gurgan’dan Rey’e gitmesi (Safâ 1351: I/583;

Furûzânfer 1386: 198) mümkün görülmektedir. Menûçihri'nin yaşam değişimi ve şöhret kapılarının ardına kadar açılması da buradan Gazne'ye gitmesiyle başlar.

Bu seyahatin ilk ayağı Rey şehridir. Menûçihri, bu sırada Rey ve Serah'da ikâmet eden ve şehrin en saygın ailelerinden birine mensup ve künyesi Ebû'l-Hasan olan Ali b. Muhammed el-İmrânî'nin yanına gider. Bu kişi, Sultan Mes'ûd taraftarı olup onunla birlikte Alâuddevle Kâkûye karşı birlikte savaşmıştır. Menûçihri, adı geçen kişiye

جهانا چه بد مهر و بدخو جهانی

چو آشفته بازار بازارگانی

*“Ey dünya! Cihana ait kötü alışkanlık ve çirkin sevgi,
tüccarların alış verişi gibi karışmış.”*

(DM: s. 138/1857)

matlı ve nesibi, felekten şikâyet olan bir kaside sunar. O, böylece devrin tanınmış kişileriyle ilk kez tanışıklık kurmuş olur. Menûçihri'nin, bu kasidenin 39. beytinde *“İrâkî'nin Kayravânî (şehri)ne yönelmesi gibi ben (de çok) uzak yerden sana yöneldim”* dedikten sonra:

من از تو همی مال توزیع خواهم

بدین خاصگانت یگان و دوگانی

*“Ben; senden, senin nedimlerine sürekli
birer ikişer dağıttığım maldan istiyorum.”*

(DM: s. 140/1916)

demesi, kendisinin şairlik ile bir geçim kaynağı temin etmek üzere yaptığı ilk uzun seyahati gösterir (Safâ 1351: I/585; DM, önsöz, s. hicdeh/19; Ateş 1971: VIII/341). Kendisi de şöyle demiştir:

سوی تاجِ عمرانیان هم بدینسان

بیامد منوچهری دامغانی

*“Böylece Damganlı Menûçihri de
İmranlılar'ın ülkesine geldi.”*

DM: s. 140/1910)

Menûçihri, büyük bir olasılıkla bu şahsın yanında beklentileri gerçekleştirmediği için yeni bir koruyucu/memduh bulmak amacıyla o civarda Gazneli Mes'ûd tarafından Rey emirliğine atanan, bu görevi azledildiği yıl olan 424/1032 yılına kadar sürdüren Hâce Tâhir Debîr'in hizmetine girmiş, kendisine kasideler sunarak onu övmüştür (Safâ 1351: I/583; Zerrînkûb 1386: 55; Furûzânfer 1386: 198; İmâmî Efşâr 1382: 21). Menûçihri, Hâce Tâhir'e,

بادِ نوروزی همی در بوستان سامر شود

تا به سحرش دیدهء هر گلبنی ناظر شود

*"O nevruz rüzgârı, her bir gül dalının gözü açilsın diye
bahçede devamlı efsane söyleyen olur."*

(DM: s. 31/341)

matlı bahariye ile meşhur Yâiyye Kasidesi'ni (DM: s. 106/1431-1465) sunar.

Menûçihri'nin belki Ebû Harb Bahtiyâr Muhammed hakkındaki kasidelerini (17, 56, 70) de bu devreye koymak gerekir. Çünkü bu kişi, Alâuddevle Muhammed Kâkûye'nun oğlu olup Isfahan civarında Nentz'in hâkimi bulunan Ebû'l-Harb'dan başka bir kimse olamaz. Menûçihri bu sırada Sultan Mes'ûd'a bağlanmanın yollarını aramış olabilir (Ateş 1971: VIII/341). Kısaca, şimdiye kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere; Menûçihri, ilk gençlik yıllarında, Rızâ Kulîhân Hidâyet'in; Ziyarî sarayından sonra Menûçihri'nin Unsurî'ye bir kaside sunarak Gazneli Sultan Mahmud'un sarayına gittiği, bu sarayda oğlu sultan Muhammed'e intisap edip yanında "Tarhanlık" derecesine yükseldiği yani istediği zaman izinsiz olarak şehzadenin yanına girebildiği (Hidâyet 1381: I/1908) şeklinde ifade ettiği gibi, Gazneli Sultan Mahmud'un sarayına gitmemiş (Safâ 1351: I/582), Batı İran'daki küçük dere beylerden veya saygın ailelerden birine intisap edebilmek için türlü şehirlerde dolaşmıştır. Görünüşe göre, bu sırada yalnız Rey'de İmrânî ailesi yanında kendisine bir dereceye kadar devamlı bir mevki temin edebilmiştir. (Ateş 1971: VIII/341)

Menûçihri, 423/1031 yılının bir kısmını ve 424/1032 senesinin büyük bir kısmını Rey'de geçirmiştir. Rey'de kaldığı sürece Gazneli üst düzey yetkililer ve emirler aracılığıyla Gazne sarayı ile iletişim içerisine girmiş olmalı. Gazne Devleti'nin ileri gelenleri, Alâuddevle'yi püskürtüp orta-

dan kaldırmak için Rey'e geldiklerinde, Menûçihri'nin onlarla bir vesileyle yüz yüze görüşmesi olasıdır (DM: Önsöz, s. hicdeh/19). Dolaylı veya doğrudan doğruya Gazne'nin ileri gelenleriyle görüşen Menûçihri'nin Sultan Mes'ûd ile görüşüp görüşmediği belli değildir. Kardeşi Sultan Muhammed ve Gaznelilere bağlı civar bölge yöneticilerinin başkaldırmalarından dolayı, Mes'ûd'un isyanları bastırmak için sık sık bir şehirden diğer bir şehre gitmesi, görüşmenin gerçekleşmesini engelleyen etkenlerin başında gelir. O, bu durumu kasidesinde şöyle dile getirir:

چون قصد به ری کرد و به قزوین و به ساوه

شد بوی و بها از همه بویی و بهایی

چون قصد کیا کرد به گرگان و به آمل

بگذاشت کیا مملکت خویش و کیایی

"Sultan Rey, Kazvin ve Save'ye yönelince

tüm Buveyhîlerin ve Deylemli Bahâuddevenin değeri düştü.

Sultan, Gurgan ve Âmul'a yönelince de

Deylem şahı kendi memleketini ve padişahlığı bıraktı."

(DM: s. 150/2043-44)

Menûçihri'nin Sultan Mes'ûd'a intisap edememesi büyük olasılıkla Mes'ûd'un yoğun askeri hareketlerle meşgul olmasından ileri gelmektedir (Safâ 1351: I/583; Furûzânfer 1386: 195). Buna rağmen Menûçehri, Rey'den yazdığı Kasideleri okuması umuduyla Hükümdara göndermeye devam etmiştir. Sultan'ın Irak-ı Arab'dan Horasan'a çok yönlü seferler gerçekleştirmesi Menûçihri'nin kasidesine de yansımıştır:

از همه شاهانِ چینین لشکر که آورد و که بُرد

از عراق اندر خراسان وز خراسان در عراق

"Bütün şahlardan kim Irak'tan Horasan'a,

Horasan'dan Irak'a böyle (bir) ordu getirip götürdü."

(DM: s. 60/845)

Sultan Mes'ûd, bu askeri operasyonlar içerisinde 426/1035 yılında Nişabur'dan ayrılarak başta Gurgan/Cürcan olmak üzere Esterabad, Amul

ve Sârî'yi ele geçirdiğinde Rey'de bulunan Menûçihri'yi yanına çağırdı. Menûçehri'nin gönderdiği kasideleri Sultan beğenmiş olmalı ki onu huzura davet etmiştir. O da Sârî'ye gelerek, Sultan'ın hizmetine girdi (Safâ 1351: I/583; Furûzânfer 1386: 195; İmâmî Efsâr 1382: 22; Zerrînkûb 1386: 55; Ateş 1971: VIII/341). Bu işin gerçekleşmesinde Sultan Mes'ûd'un veziri Ahmed b. Abdussamed'in etkisinin büyük olduğunu ve aracılık yaptığını (Furûzânfer 1386: 195-96) Menûçihri'nin bir beytinden anlıyoruz:

خداوندا من اینجا آمدستم

به امید تو و امید مفضل

*“Ey efendim! Ben buraya, senden beklenti
ve senin erdemini umarak geldim”*

(DM: s. 67/964)

Böylece Mes'ûd'a intisap eden Menûçihri, uzun uğraşlar sonucunda Sultan'a karşı gönlünü derinden yakan ayrılık hasretinden de kurtulur (Safâ 1351: I/583):

ای فراق تو دل ما بندگان را سوخته

هزاران شکر یزدان را که رستیم از فراق صد

“Ey ayrılığıyla biz kölelerin gönlünü yakan (hükümdar!)

Tanrıya yüz binlerce şükürler olsun ki (senin) ayrılığından kurtulduk.”

(DM: s. 60/847)

Sultan Mes'ûd'un Menûçehri'ye değer verdiğini, Sultan'ın kendisine Rey'den huzura gelmesi için fil göndermesinden anlıyoruz:

خواست از ری خسرو ایران مرا بر سفت پیل

خود ز تو هرگز نیندیشید در چندین سنین

“İran hükümdarı beni Rey'den (yanına) fil üzerinde (gelmemi) istedi.

Kendisi seni bu birkaç yılda hiç düşünmedi.”

(DM: s. 91/1272)

Menûçihri'nin hem Gazne sarayına ulaşması hem de Rey'den Mazenderan bölgesinde bulunan Sârî şehrine gitmesi oldukça zor olmuştur. Ayrıca onun zor bir seyahat gerçekleştirdiğini, çöller geçip dağlar aştı-

ğından, ayaklarının yaralandığından, gözlerinin de karardığından anlıyoruz:

دانی که مقیمم بر درگه شهنشہ
تا بازگشتِ سلطان از لاله‌زارِ ساری
این دشتها بُردم، وین کوهها پیاده
دوپای پر جراحت، دو دیده گشته تاری
امید آنکه خواند، روزی مَلک دو بیتم
بختم شود مساعد، روزم شود بهاری
اکنون که شاه شاهان بر بنده کرد رحمت
کوشی که رحمت شه از بنده باز داری

“Sultan Sârî (şehirindeki) lalelikten döndüğünden beri benim şahlar şahının sarayında oturduğumu biliyorsun. Bu çölleri geçtim, bu dağları açtım, iki ayağım yara(larla) doldu, iki gözüm karardı. Bir gün Sultan iki beytimi okur ümidi (taşıyordum). Bahtım açıldı, günüm bahar oldu. Şimdi şahlar şahı merhamet (göstererek) kulluğa kabul etti/kul yaptı. Şahın merhametini (ganimet bil), kölelikten alı koyan (davranış biçimlerinden) sakın.”

(DM: s. 111/1510-13)

Yorucu bir yolculuğun ardından Gazne sarayına gelen Menûçîhrî'nin burada bulunan “üstad şairler” tarafından sınava çekildiğini ve şairlik yeteneğinin benimsenmesinden sonra saray şairleri arasına kabul edildiğini, onun beyitlerinden anlıyoruz (DM: s. 111/1501-2). Bu sınavda Gazne sarayının sultanüşşuarası olan Unsurî (ö. 431/1039)'nin bulunması olasıdır. Büyük bir olasılıkla Menûçîhrî, bu sınava girmeden önce veya sınavı geçtikten sonra İran edebiyatının bu nadide şair hakkında bir mehdiye yazmıştır. Mumun tasvir edildiği ve Nûniyye olarak tanınan bu kasidede Menûçîhrî, Unsurî övmüş ve onu üstad olarak benimsemiştir (DM: s. 79/1095-1169). O, bu kasideyi yazarken

ای منوچهری همی ترسم که از بیدانشی
خویشتن را هم به دست خویشتن دوزی کفن
“Ey Menûçîhrî, bilgisizlikten dolayı kendi

elinle kendi kefenini dikersin diye korkarım."

(DM: s. 84/1163)

diyerek, çekince koyduğunu görüyoruz. Unsurî'yi "Şiirin ipek örtüsü altında Azer'in putu ve Brehmen'in puthanesi" olarak gören şair,

بر دُمِ طاووس خواهی کرد نقشی خوبتر؟

در بهشتِ عَدْنِ خواهی کشت شاخِ نارون؟

آنکه استادانِ گیتی بر حَذَرِ باشند ازو

تو به نادانی مرو نزدیکِ او، لَا تَعْجَلَنَّ

"Onun önüne işlenmemiş şiirini götürüp tavus kuyruğu üzerine daha güzel bir nakış mı yapacaksın. Cihan üstatlarının kendisinden çekindiği kişinin yanına acele edip de cahillikle gitme."

(DM: s. 84/1166-67)

diyerek çekincelerine devam eder. O:

مجلسِ استاد تو چون آتشی افروخته‌ست

تو چنانچون اُشترِ بی خواستار اندر عَطَن

اُشترِ نادان ز نادانی فرو خُسبِ به راه

بی حذر باشد از آن شیرى که هشت اُشترشکن

"Senin üstadın meclisi alevlenmiş bir ateş gibidir. Sen de su kenarında bulunan alıcısı olmayan deveye benzersin. Cahil deve, cahillikten dolayı yol üstünde uyur, deve parçalayan aslandan çekinmez."

(DM: s. 84/1168-69)

gibi benzer duygular söyleyerek, Unsurî ile kendi sınırlarını belirler.

Bu sırada sultana yazdığı kasidelerde kendisini ona üstad olarak tanıtmıyor, "hükümdarın kendisinden ümitli olduğunu" söylüyor. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Menûçihri bu sırada yani 426/1035 yılında henüz çok genç idi; bundan dolayı yeteneğinden emin ise de cesaretli bir ifade tarzı kullanmamış idi. (Ateş 1971: VIII/341)

Genç ve yaşına göre donanımlı olması Mes'ûd'un gözünden kaçmaz. Kısa bir müddet sonra da, "şiirimi görüp beğendi" (DM: s. 111/1504) dediği Sultan'ın en yakınında bulunan kişilerden biri olur. Sultan Mes'ûd'un

meclislerine katılır. Ona en güzel övgü dolu kasideler yazar. Sultandan başka vezir Ahmed b. Abdussamed olmak üzere Gazne devletinin ileri gelenlerine methiyeler kaleme alır, aldığı caizeler karşılığında rahat ve güzel bir yaşam sürer. O, bir beytinde Mes'ûd'un şairlere verdiği yüklü bir caize olan "Bedre-i Adlî"nin fil sırtında eyeriyle Sultan'ın kendisine sunduğundan bahseder (DM: s. 91/1280). Yaşamının en mutlu kesitlerini Gazne sarayında geçirir. Mutluluğu şiirlerine de yansır. Bu dönemde yazdığı şiirler, mutluluğun tablosu gibidir. Yaşama bağlandığını, zevk içerisinde yüzdüğünü, eğlenenin keyfini çıkardığını, sürekli şarap yudumladığını görürüz.

Menûçihri'nin güzel yılları devam ederken, onun genç oluşu ve Mes'ûd'un yakınında bulunması, saray şairlerinden olup önemli bir görevde bulunan yaşlı bir şairin onu kıskanması ve sultan'ın gözünden düşürmeğe çalışması, şairin bir takım güçlüklerle karşı karşıya gelmesine neden olur (Safâ 1351: I/583-84; Furûzânfer 1386: 197; Zerrînkûb 1386: 55-56). Menûçihri'nin olumsuz bir hareketle karşılaştığını, yazdığı 52. Kasidesinden anlıyoruz. Kendisine düşmanlık eden kişileri sultan'a şikâyet ettiği bu kasidenin matla beyti şöyle başlar:

حاسدان بر من حسد کردند و من فردم چنين

دادِ مظلومان بده ای عزّ میرِ دادآفرین

"Ben, kıskançların bana kıskançlık yaptıkları böyle bir kişiyim.

Ey müminlerin şerefli Emiri! Zulme uğrayanların hakkını ver."

(DM: s. 90/1235)

Kıskananların başında Divan-ı 'âriz görevi bulunan ve Menûçihri ile rekabet halinde olan şair Şirvânî'dir. Durumdan haberi olan Mes'ûd, adı geçen şairi denemek amacıyla ondan Menûçihri'nin bir şiirine nazire yazmasını ister. Şirvânî'nin nazireyi yazamadığını, Menûçihri'nin:

میر فرمودت که رویک شعرِ او را کن جواب

بود سالی و نکردی، ننگ باشد بیش ازین

"Emir, gît ve onun şiirine bir cevap yaz diye emretti.

Bir yıl oldu, yapmadım. Bu kadar çok yüzsüzlük olur."

(DM: s. 91/1266)

demesinden anlıyoruz.

Menûçihri, “Der şikâyet Ez-Hasûdân ve Duşmenân-i Hod” başlığını taşıyan ve 49 beyit olan, 52. kasidesinde bazı duygularını şöyle dile getirmiştir:

حاسدم بر من همی پیشی کند، این زو خطاست
 بفسرد چون بشکفد گل پیش ماه فروردین
 حاسدم خواهد که او چون من همی گردد به فضل
 هر که بیماری دق دارد، کجا گردد سمن
 حاسدم گوید چرا باشی تو در درگاه شاه
 اینت بغضی آشکارا، اینت جهلی راستین
 حاسدم گوید که ما پیریم و تو برناتری
 نیست با پیران به دانش مردم برنا قرین
 حاسدم گوید: چرا خوانند کمتر شعر من
 زان تو خوانند هرکس، هم بنات و هم بنین
 حاسدم گوید چرا تو خدمت خسرو کنی
 روبهان را کرد باید خدمت شیر عرین
 حاسدم خواهد که شعر او بود تنها و بس
 باز نشناسد کسی بربط ز چنگ رامتین
 حاسدم گوید: چرا در پیشگاه مهتران
 ما ذلیم و حقیر و تو امینی و مکین

“Beni kıskananlar; benim önüme geçiyor, bu hatadır. Ferverdin öncesi çiçek açılması gibi solar. Kıskançlar; benim gibi saygın biri olmak istiyorlar. Verem hastası olan biri nasıl gürbüz olur. Hasetçiler; bana nasıl olur da Sultan'ın sarayında bulunursun? İşte sana apaçık düşmanlık, işte sana gerçek cahillik. Beni kıskananlar; biz yaşlıyız sen daha gençsin. Bilgi bakımından genç, nasıl olur da yaşlılara yaklaşır, onlarla bir olur. Beni kıskananlar; kadın-erkek her kesenin şiirlerini okudukları halde, niçin benim/bizim şiirimi daha az okuyorlar,

diye sorarlar. Beni çekemeyenler diyor ki; sen nasıl padişahın hizmetini yaparsın? Tilkilerin ormanın aslanına hizmet etmesi gerekir. Beni kıskananlar; sadece benim şiirim var o da yeter. Bir kimse, Râmitîn'in çenginden (başka) bir çengi ayırt edemez mi? Kıskananlar; neden biz devletin önde gelenlerinin yanında aşığlanıyoruz da sen, emin ve sağlamsın diyorlar."

(DM: s. 90/1237, 38, 43, 45, 47, 49, 51,54)

Menûçihri, kendisini neden kıskandıklarını birer birer sıraladıktan sonra, kendini şair Şirvânî ile karşılaştırır. Bu karşılaşmada öne çıkan duygular kısaca şöyledir:

حاسدا تو شاعری و نیز من هم شاعرم
 چون ترا شعر ضعیفست و مرا شعر سَمین
 شعر تو شعرست، لیکن باطنش پرعیب و عار
 کرم بسیاری بود در باطنِ دُرِّ ثَمین
 شعر ناگفتن به از شعری که گویی نادرست
 بچه نازادن به از ششماهه بفکندن جنین
 گر تو ای نادان ندانی، هرکسی داند که تو
 نیستی با من به گاه شعر گفتن همقرین
 من بدانم علم دین و علم طبّ و علم نحو
 تو ندانی دال و ذال و راء و زاء و سین و شین
 من بسی دیوان شعر تازیان دارم زبر
 تو ندانی خواند آلا هبّی بَصَحْنِکَ فَاصْبَحِین
 خواست از ری خسرو ایران مرا سَفْتِ پیل
 خود ز تو هرگز نیندیشید در چندین سنین
 من به فضل از تو فزونم، تو به مال از من فزون
 بهترست از مال فضل و بهتر از دنیاست دین

“Ey hasetçi! Sen de şairsin ben de; senin şiirin cıltz, benim şiirim güçlüdür. Senin şiirin (de) şiirdir. Fakat senin şiirinin içi ayıp ve utanç ile doludur. Kıymetli olan incinin içinde birçok kurt vardır. Söylenmemiş şiir, doğru olmayan şiirden iyidir. Doğmamış bebek, altı aylık cenin düşürmekten iyidir. Ey cahil! Eğer sen biliyorsan, herkes senin şiir söyleme bakımından benimle eşit olmadığını bilir. Ben, din, tıp ve gramer ilmini bilirim. Sen ‘dâl, zâl, râ, zâ sin ve şini bilmezsin. Ben Arapça divanlar ezberledim. Sen, ‘elâ hubbi bi-sahniki fesbahîne’yi okumayı bilmezsin. İran Şahı, beni Rey şehrinde fil sırtında istedi, kendisi bu birkaç yılda seni hiç düşünmedi. Ben şahsiyet olarak, senden üstün, sen de malca benden üstünsün. Şahsiyet maldan, din de dünyadan daha iyidir.”

(DM: s. 91/1257-59, 69-73)

Zerrînkûb, “Menûçihri’yi kıskanan yaşlı şairler ile ilgili görüş beyan ederken; sarayın yaşlı şairleri Menûçihri’yi defalarca üzmüş ve onu rencide etmişler, bundan dolayı genç şair, güvenip de sırtını dayayacağı bir kişi olarak, Unsurî’yi görmüş ve onu övmeye kendini zorunlu hissetmiştir” diyerek olaya çok farklı bir açıdan bakmıştır (Zerrînkûb 1386: 56). Ayrıca o, Unsurî’nin bu vakitlerde yaşlı bir şair olduğunu, gücünün zirvesinde olup saraydaki ihtişamını koruduğunu, Sultan Mes’ûd’un da diğer şairlerden daha çok onu koruyup kolladığını ifade etmiştir (Zerrînkûb 1386; 56). Unsurî’nin Menûçihri’yi Sultan’ın huzuruna götürdüğü ve Sultan’la tanıştırdığı da söylenmiştir (Nu’mânî 1335: I/144).

Menûçihri, bu rakibinden kurtulmasından sonra, Mes’ûd’un yanındaki yerini hem güçlendirmiş hem de saray şairleri arasına güçlü bir şekilde katılmıştır. Gerek hükümdara gerekse vezir ve devletin ileri gelenlerine kasideler sunup, sarayda bir görev veya caizeler aldığı olasıdır. Bu durum uzun sürmemiştir. Çünkü değişen Gazne sarayının çehresidir. Zerrînkûb, bu görüntüyü şöyle yansıtır: Hasetçilerin sarayda bulunması, Gazneli Mahmud’un ölümünden sonra gösterişli meclislerin Mes’ûd zamanında gerçekleşmemesi, onun sıklıkla seferlere çıkarak, şairlerle fazla ilgilenmemesi, Sultan Mes’ûd’a nasihat amaçlı “*düşmanlarına karşı önlem al*” dediği için saray şairi Mes’ûd-i Râzî’ye kızarak onu Hindistan’a sürgün etmesi, bundan dolayı da şairlerin nasıl bir sonla karşılaşacaklarının bilinmemesi, Horasan’da baş gösteren Selçuklu korkusu gibi gelişmeler, Gazne sarayının fotoğrafını çizer gibidir (Zerrînkûb 1386: 56-58).

Gazne sarayının eski parlaklığını, gösterişini kaybetmesini Beyhakî de uzun uzun anlatır. O, Sultan Mes’ûd’un saltanatının başlangıcında şairlerle oturduğunu, onların gönlünü okşadığını fakat hükümdarlığının

sonlarına doğru da şairlere fazla iltifat etmediğini “altın yağdıran elinin” yavaş yavaş gevşediğini, babasının cömert olma adetini kaybettiğini, ünlü eserinde söyler. Bu iç açıcı olmayan durum, Zerrînkûb’un ifadesiyle onun yeni hamî/koruyucu aramasına sebep olur (Zerrînkûb 1386: 57). Bu yeni hâmi, büyük bir olasılıkla Gazne sarayının ileri gelenleri arasından olacaktır. Bütün kaynaklar, onun Gazne şehrinden başka bir şehre gitmediği görüşündedir. Ayrıca Menûçihri’nin Sultan Mes’ûd’a intisap ettiği 426/1035 tarihinden Sultan’ın ölüm tarihi olan 432/1040 geçen süreç içerisinde, onun çevresi dışında her hangi bir şahıs için yazılmış bir kaside de yoktur (Ateş 1971: VIII/342). Bundan dolayı Gazne, onun bulunduğu son şehirdir, diyebiliriz.

Menûçihri, Sultan Mes’ûd’la ilgili tarihsel olaylara şiirinde yer vermiştir. Verdiği olayların bütünü 430/1038 yılını işaret eder. İlek Han’ın oğlu Ebû İshak Bura Tekin, Sultan Mes’ûd’a isyan edince, Sultan onun peşinden gider ve karşısına Ceyhun nehri çıkar. Sultan’ın Ceyhun üzerine iki hafta içerisinde bir köprü kurarak, üzerinden fillerle de donatılmış ordusunu geçirir. 430/1038 yılında gerçekleşen bu olay (Beyhakî 1376: 843, 854), Menûçihri’nin bir kasidesinde 11 beyit içerisinde de anlatılır (DM: s. 41/588-98). Ayrıca o Sultan Mes’ûd’a sunduğu bir kasidesinde; onun donanımlı bir ordu ile Belh’e gelmesinden, memleketin hasta olduğundan ve iyileşeceğinden, adalete uygun olmayan bir şekilde (Selçukluların) ülkenin duvarından bir parça kerpiç götürdüklerinden bahseder (DM: s. 115/1544-49, 57). Menûçihri’nin biraz uzunca anlattığı olay, Selçuklu tehlikesinin büyümesi üzerine Sultan’ın onlarla savaşmak için büyük bir ordu ile Belh şehrine gelmesinin (Beyhakî 1376: 843, 854) belirtilmesidir. Tarihi olgular 430/1038 yılını işaret eder.

Menûçihri’nin şiirlerinde Gazneli Mes’ûd’un öldüğü yıl 430/1038’den sonraki olaylarla ilintili belge nitelikli beyitler, ima ve işaretler görülmez. Bundan dolayı *Mecma’u’l-Fusahâ* yazarının Menûçihri’nin ölüm tarihi hakkında eserinde verdiği ve edebiyat tarihçilerinin de benimsediği 432/1040 yılı onun ölüm tarihidir (Hidâyet1381: I/1909). Ayrıca Avfi’nin kısa ömürlü (Avfi 1333: 287) ifadesi de onun genç yaşta öldüğünü gösterir.

Menûçihri’nin yaşam öyküsüyle ilintili olarak başta tezkireler olmak üzere, bir takım kaynaklarda yer alan fakat doğruluk derecesi olmayan bilgiler de vardır. Bunun için bkz: “DM, önsöz, bist-bist u do/20-22.” Bu bilgileri maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Devletşâh (s. 40), Menûçihri'nin Belh şehrinde doğduğunu ve son derece zengin olduğu için "şest-gele" lakabıyla tanındığını söylemiştir. Bu bilgilerin doğru olmadığı daha önce ayrıntılı bir şekilde anlatıldı.

2. *Mecma'u'l-Fusahâ*'da (I/1908), Gazneli Sultan Mahmud'un sarayına gittiği, oğlu Muhammed'e intisap ettiği ve "Tarhânî" yani Tarhanlık derecesine yükseldiği yazılmıştır. Oysa Muhammed, sultanlığını ilan ettikten dört ay sonra kardeşi Mes'ûd üzerine yürüdüğünde, ordu komutanları Mes'ûd'un yanında yer almaları sonucunda, kendisi 421/1030 yılında tutuklanarak Mendîş kalesine hapsedilir. Menûçihri, Gazne sarayına daha önce de denildiği gibi 426/1035 yılında gitmiştir.

3. *Mecma'u'l-Fusahâ*'nın nakline göre (I/1908), Tâkiyyuddîn Kâşî, Menûçihri'yi tarikat saliki bilmiş, onun İmâmu'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Abdulmelik b. Ebî Muhammed el-Cuveynî'ye intisap ettiğini söylemiştir. Bu da yanlıştır. Zira Cuveynî 419/1028 yılında doğmuştur. Menûçihri, 432/1040 yılında öldüğünde adı geçen kişi çocuk denecek yaşta olduğu için zaman bakımından uygunluk yoktur. Ayrıca adı geçen kişi Şafi mezhebine bağlı bir fakih olup tarikat ehli değildir (Furûzânfer 1358: 137). İşret ehli olduğu, haftanın her günü şarap içtiği, arzuları peşinde koştuğu, hercai bir âşık olduğu Divan'ının her sayfasında görülen şairin tasavvuf ehli olması olası dışıdır.

4. Hem Devletşâh (s. 40) hem de Emîn Ahmed Râzî (II/337), Menûçihri'yi Gazneli Mahmud'un saray şairi olarak saymışlardır. Doğru değildir. Onun Divan'ında Mahmud'u öven tek bir şiir yoktur. Avfî (s. 287), tezkiresinde "ve kasîde mî gûyed der medh-i Sultan Yemînü'd-devle" diyerek, "şi'r" başlığı altında aşağıdaki beyitleri kaydetmiştir:

قیصر شرابدار تو چیپال پاسبان

خاقان رکابدار تو فغفور پرده‌دار

اندر عراق بزم کنی، در حجاز رزم

اندر عجم مظالم و اندر عرب شکار

"Kayser, senin sâkin/içki dağıtanın; Çipal, senin muhafızın; Hakan, senin seyrisin; Fağfur, senin sarayının perdecisidir. Irak'ta bezm, Hicaz'da savaş yaparsın.

Acem'de adalet (gösterirsin), Arap'ta avlanırsın."

(Avfî 1333: 287)

Bu şiirin Mahmud'un övgüsü hakkında yazıldığı görüşü de doğru değildir. Bu iki beyit, 430/1038 yılındaki Sede Bayramı münasebetiyle sultan Mes'ûd övgüsü hakkında söylenen bir kasideden alınmıştır (DM: s. 40/579, 585). Bu kaside içinde, Sultan Mes'ûd'un Bûrâ Tekin/Pûr Tigin'i takip ederken, Ceyhun üzerine bir köprü kurulması ve ordunun geçirilmesinden bahsedilir (DM: s. 41/589-90) ki bu olay 430/1038'de gerçekleşmiştir (DM, önsöz, s. bist u yek/21; Furûzânfer 1386: 194). Ayrıca, Menûçihri, Sultan Mahmud ile oğlu Mes'ûd'u karşılaştırarak, Mahmud'un Ceyhun'a köprüyü iki-üç yılda, övgüsünü yaptığı Mes'ûd'un iki haftada içerisinde köprü yaptığını söyleyerek, baba-oğul mukayasesi de yapmıştır (DM: s. 41/591-92).

5. Mîr Muhammed Tâkî Kâşânî, *Hulâsatu'l-Efkâr* adlı tezkiresinde, Menûçihri'nin Ebû'l-Ferec Segezî'nin öğrencisi olduğu kayıtlıdır. Rızâ Kulihân Hidâyet (I/1908) de aynı görüşü zikretmişlerdir. Bu da doğru değildir. Adı geçen kişi, Simcûrî hanedanlarını öven ve Ebû Alî Simcûrî'nin meddâhı olan ve de Ebû'l-Ferec Simcûrî olarak meşhur olan şairdir. Bu şair, 392/1002'de öldüğü, Menûçihri'nin ise hicri V. asrın başlarında doğduğu düşünülürse, bunun mümkün olamayacağı meydana çıkar (Safâ 1351: I/ 581; Ateş 1971: VIII/340).

6. Bazı kaynaklarda onun Unsurî'nin öğrencisi olduğu söylenmiştir. Bu büyük bir olasılıkla onun Unsurî'nin övgüsü hakkında yazdığı kasidesinin bir beytinde "Senin üstadının meclisi yanan bir ateşe benzer" (DM: s. 84/68) ifadesinden kaynaklanır. Bu ifade ders alma veya öğrencilik açısından daha çok, bu yaşlı, tecrübeli ve Gazne sarayının sultanuş-suarası olan şaire saygı ve ihtiram göstermesinden ileri gelir (DM, önsöz, s. bist u yek ve do/21-22).

2. BİLGİ BİRİKİMİ

Menûçihri'nin Divanı'na bakıldığında onun bilgi dağarcığının çok boyutlu olduğu görülmektedir. Çok genç yaşta öldüğü düşünüldüğünde, küçük denecek bir yaşta eğitime başladığını söyleyebiliriz. Çağının geçerli olduğu bilimleri öğrendiği gözlenmektedir. Kaynaklar, yaratılıştan ileri gelen güçlü zekâsı, zihinsel yeteneği (Avfî 1333: 287; Safâ 1351: I/582; Subhânî 1388: 159) sayesinde gençlik yıllarında Arap edebiyatını öğrendiği, Arap şairlerinin şiirlerini ezberlediği, Fars şairlerini okuduğu, tıp bilimi başta olmak üzere din bilimi, nahiv bilimi, gök ve musiki gibi

çeşitli bilim dallarında bilgi sahibi olduğu bütün kaynaklar tarafından ifade edilmiştir. O bir beyitte şöyle der:

من بدانم علمِ دین و علمِ طبّ و علمِ نحو
 تو ندانی دال و ذال و راء و زاء و سین و شین
 من بسی دیوان شعرِ تازیان دارم زبر
 تو ندانی خواند آلا هُبّی بِصَحْنِکَ فَاصْبَحِین

“Ben, din bilimi, tıp bilimi ve nahiv bilimi bilirim. Sen, dâl ve zâl, râ ve zâ, sîn ve şîn (harflerini) bilmezsin. Arapların şiir divanlarının pek çoğu belleğimde saklıdır. Sen, elâ hubbî bi-sahnike fe’sbahîne’yi okumayı bilmezsin.”

(DM: s. 91/1270-71)

Menûçihri’nin *Divanı*’nda tıp bilimiyle ilgili ifadelerin kullanıldığını görmekteyiz. Başta tabip, hasta, hasta insan, baş ağrısı, sancı, karın ağrısı, göz ağrısı gibi ağrı verici rahatsızlıklar yanında sağlık, ilaç, merhem, şifa, çare, perhiz, yara, uçuk, ateş gibi tıp bilimini içeren ifadelerin yer alması, Menûçihri’nin bu alanda eğitim aldığını göstermektedir:

اکنون که طبیب آمد نزدیک به بالینش
 بهتر شودش درد و کمتر شودش زاری
 بیمار کجا گردد از قوّتِ او ساقط
 دانی که به یک ساعت کارش نشود کاری
 یک هفته زمان باید، لا بلکه دو سه هفته
 تا دور توان کردن، زو سختی و دشواری
 بر وی نتوان کردن تعجیل به به کردن
 تعجیل به طبّ اندر باشد ز سبکساری

“Tabip, şimdi yastığının yanına geldi. Hastalığı daha iyiye (doğru) gider ve inlemesi daha da azalır. Hasta nerede (olursa olsun) onun gücünde düşme görülür. Onun işinin bir saat içerisinde (iyileşecek) bir iş olmadığını bilirsin. Zahmet ve sıkıntının ondan uzaklaşabilmesi için bir hafta, hayır belki de iki üç hafta gerekir. Acele edilerek iyileştirilemez. Tıp biliminde acelecilik hafif-meşreplikten olur.”

(DM: s. 115/1546-49).

دستورِ طبیبست که بشناسد رگ را
چون با ضربان باشد و چون بی ضربانست
چون با ضربانست کند قوتِ او کم
ور کم نکند، بیم خُنَاق از هیجانست

“Damarın attığı ve atmadığı zamanı bilmek doktor olma kuralıdır. Damardaki artış artınca kuvvet azalır. Eğer azalmazsa heyecandan difteri korkusu (ortaya çıkar.”

(DM: s. 14/194-195)

یک نیمه رُخس زرد و دگر نیمه رُخس سرخ
این را هیجانِ دم و آن را یرقانست

“Yüzün bir yarısı kırmızı (olursa) kanın coşmasının, diğer yarısı sarı (olursa) sarılık hastalığının (belirtisidir).”

(DM: s. 13/159).

زانکه زلفش کژدمست و هرکه را کژدم گزید
مرهمِ آن زخم را کژدم نهد کژدم فسای

“Onun saçı akrep olduğundan, akrep büyücüsü, akrebin soktuğu herkesin o yarasına merhem (olarak) akrep koyar.”

(DM: s. 106/1434)

Musiki, alet ve makamları, zengin bir biçimde Menûçihri'nin *Divan*ı'nda yer almıştır. Döneminde kullanılan musiki aletleriyle, çağında rağbet gören musiki makamları, onun *Divan*'ında bir müzik edebiyatı oluşturacak kadar zengindir. Bu edebiyat, kelime anlamları yanında çeşitli hayal ve tasarımla işlenmiştir. Menûçihri'de musiki aletleri olarak: Çeng, tambur, ney, organun, sentur, barbut, rebab, rud, davul, kus, def, çegane, çeleb (Coşkuner 202: 72-74) *Divanı*'nın her yerinde karşımıza çıkar ve bu *Divan*, musiki aletleri satan bir dükkâna benzer.

Musiki aletlerinin yanı sıra çeşitli musiki makamları da onun yazdığı manzumeler içerisinde kendilerine ayrılan yerlerde konuşlanmışlardır.

Bunlar, onun yaşadığı çağda çeşitli meclislerde “honyâger”ler tarafından seslendirilen, en sevilen ve rağbet gören makamlar olarak *Divan’*da yer almışlardır. Çağında beğenilen ve bugün günümüze kadar gelemeyen Menûçihri’ni *Divanı’*nda yer alan musiki makam ve perdeler, İran musiki tarihçileri için zengin bir materyal oluşturur. Bu açıdan bakıldığından onun *Divanı*; perde ve nağme öğretene ve bunları koruma altına alarak yaşatan bir konservatuarı çağrıştırır. Bu makamlar şunlardır:

Uşşak, Rast, Kâlûs, Şekertuvîn, Buzurg, Gülnûş, Tegav Perdesi, Erce-
ne, Eşkene, Taht-ı Erdeşir, Mâveraunnehir, Râhevî, Neyberser-i Kistrâ,
Neyberser-i Şeşum, Neyberser-i Çenâr, Behmen, Kayserân, Dene, Serkeş,
Çînî, Râh-ı Gül, Heft Genc, Sibehbedân, Bâğ-ı Şehriyâr, Bâğ-ı Siyâvuşân,
Muye-i Zâl, Leylî, Bend-i Şehriyâr, Şahac, Kebk-i Derî, Nevrûz, Nevrûz-i
Keykubâdî, Nevrûz-ı Bozorg, Pârsî, Lizbân, Mûye-i Zâl, Dif-i Rahş, Şi-
şum, Bârovzene, Çekkek, Çekâvek, Lebinâ, Sivâr-ı Tir:

همی تا بر زند آواز بلبلها به بستانها

همی تا بر زند قالوس خنیاگر به میزمرها

“Bülbüller, sürekli bahçelerde öttükçe, honyagerler devamlı Kâlûs makamında
udlar çaldıkça.”

(DM: s. 4/52)

همه روزه دو چشمت سوی معشوق

همه وقته دو گوشت سوی آرغن

“Her gün iki gözlerin sevgilinin yönüne (baksın), her zaman kulaklarını orga-
nun/erganun tarafına (çevrilsin).”

(DM: s. 88/1234)

مُطربان ساعت به ساعت بر نوای زیر و بَم

گاه سَروستان زنده امروز و گاهی اشکنه

گاه زیر قَیصران و گاه تختِ اردشیر

گاه نوروزِ بزرگ و گاه بهازر بشکنه

گاه نوای هفت گنج و گاه نوای گنجِ گاو

گاه نوای دیفِ رخس و گاه نوای آرجه

نوبتی پالیزبان و نوبتی سَرِو سَهی
 نوبتی روشن چراغ و نوبتی کاویزنه
 ساعتی سیواریتیر و ساعتی کبکِ دری
 ساعتی سَرِو ستاه و ساعتی با روزنه

“Mutripler, bu gün, zaman zaman pest ve tiz sesle (okurlar), bazen Servistân, bazen de İşkene makamından (söylerler), bazen Zîr-i Kayserân, bazen Taht-ı Erdeşîr, bazen Nevrûz-ı Bozorg, bazen de Bahâr-ı Beşkene, bazen Heft-Genc, bazen Genc-i Gâv, bazen Dîf-i Rahş, bazen Ercene makamını (terennüm eder, Pâlizbân, Serv-i Sehî, Rûşen-i Çerâğ ve Kâvizna (makamlarını) sıra ile (söylerler). Bir zaman, Sîvârtîr, bir zaman da Kebk-i Derî, bir müddet Servistâh, bir müddet de Bârevzene, sabah Çekek, Kuşluk vakti Şehâne, öğlen vakti Lebinâ, akşam vakti de Dene (makamını) terennüm ederler.”

(DM: s. 97/1343-47)

Menûçihri'nin musiki bilgisini gösteren bir başka açı da tarihsel özellikler taşıyan müzisyenlere *Divan'* da yer verilmesidir. Bu isimler şunlardır: Bârbed ve Bâmşâd (DM: s. 17/229), Sasanî hükümdarı Husrev Pervîz döneminin ünlü şair, bilgin ve müzisyenlerindendir. Ma'bed (DM: s. 22/300, s. 124/1679, s. 136/1838), Emeviler döneminde yaşamıştır. Settî-i Zerrîn (DM: s. 124/1679-80), Gazneli Sultan Mes'ûd'un meclisinde yer alan müzisyenlerdendir. Alî Mekkî (DM: s. 124/1679), Gazneli müzisyenlerdendir. Zelzel-i Râzî-i Mansûr (DM: s. 124/1679), Abbasî halifesi Mehdî dönemi çalgıcı ve şarkıcılardandır (DM, ta'likât, s. 272, 289-90, 300; Coşkuner 2002: 170).

Menûçihri'nin bilgi dağarcığının en güzel göstergelerinden biri de *Divanı*'nda yer verdiği ve bilgisini yansıttığı kozmik evrendir. Başka bir ifadeyle eğitimi aldığı gökbilimcilik bilgi birikimini şiirlerine yansıtmıştır. *Divanı* tarandığında başta felek, çarh, arş ve onlarla ilgili telakki ve inanışların çeşitli teşbih ve mecazlar ile ifade edildiği görülmektedir. Ardından zengin bir gezegenler sistemiyle karşılaşılır. Güneş, Ay, Müşteri, Zöhre, Merih, Zühal, Utarid gibi gezegenler (Coşkuner 2002: 60-61) hem isim, hem de bunlara ilişkin çeşitli müşahede, telakki, inanışlar, teşbih ve mecazlar, onun derin bilgisiyle birleşerek ele alınır ve işlenir. Bizler de farklı bir evrenin resminin çizildiğini görürüz.

Menûçihri'de kozmik evren, yıldızlarla devam eder. Bunlar Ülker, Suheyl, Samanyolu, Benâtu'n-Na's/Heft Evreng, Cudey/Kutup Yıldızı, Sühâ/Küçük Ayı Yıldızı ve Şahab'dır. Bu yıldızlarla ilgili müşahede, te-lakki ve bunlar üzerine yapılan teşbih ve mecazlar, Menûçihri'nin astro-loji/ilm-i nücûm bilgisini gösterir. Bu yıldızların yanında döneminde bilinen ve bugün pek bilinmeyen Şi'reyân Yıldızı (DM: s. 66/937), Nesr-i Tâvir ve Nesr-i Vâki' Yıldızı (s. 132/1778), Nişancı Takım Yıldızı (DM: s. 86/1179) da onun Divanı'nda yer almıştır. Menûçihri'nin kozmik evren tasavvurunun son halkası burçlardır: Delv/İkizler (DM: s. 83/1158, 94/1310), Akrep (DM: s. 86/1177, 132/1784), Hût/Balık (DM: s. 17/226) Cedî/Oğlak, Hamel/koç (DM: s. 184/2472, 186/2512), Divan'da yer alan burçlardır (Coşkuner 2002: 62-66). Bunlarla ilgili inanışlar ve benzetme-ler Menûçihri'nin bilgi dünyasından şiirlere kayarak, renkli bir sunum ve göz kamaştırıcı teşbihle ifade edilir:

ثُرَيَّا چُون مَنِیژَه بَر سَرِ چَاه
 دُو چِشْمِ مَن بَدُو چُون چِشْمِ بِيژَن
 هَمِي بَر گِشْتِ گَرْدِ قُطْبِ جُدَى
 چُو گَرْدِ بَابَزَن مَرغِ مُسَمَّنِ
 بَنَاتُ النَّعْشِ گَرْدِ اَو هَمِي گِشْتِ
 چُو اَندَر دَسْتِ مَرْدِ چِپِ فَلَاحِنِ
 دُمِ عَقْرَبِ بَتَابِيدِ اَز سَرِ كُوَه
 چَنانچُون چِشْمِ شَاهِينِ اَز نَشِيمِنِ

“Süreyya/Pervin yıldızı, kuyu başında Menije gibi, benim iki gözümde Bijen gibi o ikisinde. Cudey Yıldızı, kutup çevresinde besili tavuğun kebab şişinde döndüğü gibi sürekli dönüyor. Benâtu'n-na's, onun etrafında solak adamın elindeki sapan gibi dönüyor. Akrep burcu, yuvasında (oturan) şahini gözü gibi dağın başında kuyruk büküyor.”

(DM: s. 86/1174-77)

3. MENÛÇİHRÎ VE ARAP EDEBİYATI

Cahiliye döneminde kaside nazım şekliyle sanat değeri yüksek ilk örneklerini veren Arap edebiyatı, VI. yüzyıldan Menûçihri'nin yaşadığı

döneme kadar, adlarını edebiyat tarihine altın harflerle yazdıran şairlerin elinde büyük bir gelişme göstermiştir. Derî Farsçası ile ilk örneklerini veren yeni Fars şiiri de Arap şiirini taklit ederek, oluşum evresine girmiştir. Kuruluş aşamasından, klasikleşme dönemine kadar geçen süreçte Arap edebiyatı tür, şekil, mazmun ve mefhum olarak Fars edebiyatını etkilemiştir (Mahecûb 1345: 52; Daudpota 1382: 53-81).

Fetihlerle ele geçirilen bölgelere İslam dininin yanında Arapçanın da konuşlanması başta Horasan ve Irak kültür çevresi olmak üzere Müslümanların egemenlik sahasına giren tüm muhitlerde Arap edebiyatı zirveye ulaşmıştır. Öyle ki çok uluslu bir toplum olan Abbasiler döneminde İmparatorluk sınırları içerisinde tek bir edebiyat, Abbasi edebiyatı vardı. Bu durum Abbasi hilafeti boyunca devam ettiği gibi, aynı durum Hila-fetten ilk kopmaların yaşandığı, küçük devlet ve emirliklerin oluştuğu dönemlerde de devam etti. Irak bölgesinde Buveyhîler, Hamdanîler, Horasan bölgesinde Tahirîler, Saffarîler, Samanîler, Ziyarîler ve Gazneliler gibi devlet ve emirliklerde ve onlara ait saraylarda Arap edebiyatı varlığını güçlü bir şekilde devam ettiriyordu. Şemîsâ'ya göre Gazneliler döneminde Arap edebiyatına yönelme geleneksel hale getirilmiş, Menûçihri de bu geleneği ifrat boyutuna ulaştırmıştır. (Şemîsâ 1374: s. 141).

Menûçihri'nin çocukluğu ve ilk gençlik yılları Batı İran'ın en büyük merkezi olan Cibâl ve Irak bölgelerinde geçmiştir. Bu bölgelere egemen olan İran soylu Ziyârîler ve Buveyhîlerin sarayı Arap edebiyatının işlendiği bir atölye gibiydi. Subkî'nin *Tabakâtu's-şâfi'iyye'si*, Yakût Hamevî'nin *Mu'cemu'l-udebâ'sı*, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtu'l-a'yân'ı*, Se'âlibî'nin *Yetîmetu'd-dehr* gibi biyografi türü eserlerine göz attığımızda bu eserlerde emirlik ve devletçiklerde yüzlerce şairin bulunduğu, Arap kültür ve edebiyatıyla iç içe olduklarını görürüz (Yılmaz 1995: 32-41). Buveyhî emiri Adu-duddevle ve onun veziri Muhallebî, Ziyârîler'den Şemsü'l-Meâlî Kâbûs b. Voşmgîr gibi üst seviyedeki yöneticiler edebî etkinliklerini Arap dili ile yaptıkları gibi Arap Edebiyatının gelişmesi için Arapça yazan şairleri korumuş ve kollamışlardır.

Menûçihri, Arap Edebiyatının etkisi altında olan, eserlerin büyük oranda Arap diliyle yazıldığı çevrede eğitim almaya başladı. Onun için Arapçayı öğrenmek sanki zorunlu bir durumdu. O, bu durumu kanıksamış olmalı ki Arapçanın yanında Arap edebiyatını da öğrendi, Arap şairlerini tanıdı, şairlerin mazmunlarını benimsedi ve meşhur Arap şair-

lerinin divanlarını ezberledi. Arap şiir zevki onun ruhunda yer ettiğinden adı geçen edebiyata karşı aşırı derecede ilgi gösterdi. Arap edebî geleneği, onun edebi kişiliğini şekillendirerek, yönlendirdi, o da Arap Edebiyatı olgusunu Farsça şiire taşıdı. Onun Divanı, gözden geçirildiğinde; Arap şiirinin muhtevasını, Arap şairlerinin adlarını, onların mazmun ve mefhumlarını, Arap şairlerinden mısra alıntılarını, Arapça beyit, mısra ve ibareleri, Arapça atasözleri, Arapça duaları, Arapça unvan ve sıfatları, Arapça gramatikal yapıyı görürüz.

3.1. Menûçihri Divanı'nda Arap Şairleri

Menûçihri'ni Divanı'nda oldukça çok Arap şairleri isimleri görürüz. Bunlar, Cahiliye Dönemi, Sadru'l-İslam Dönemi, Emevî Dönemi ve Abbasî Dönemi şairleridir. Bunların büyük bir kısmı klasik, muhdes ve muvelled olup tarz ve üslup sahibi şairlerdir. Başka bir ifadeyle Arap Edebiyatına adlarını altın harflerle yazdırmış birinci derecede şairlerdir. Menûçihri'nin Divanı'nda az tanınmış olan ikinci derece şairlerin yanında bugün Arap Edebiyatı tarihlerinde adlarına pek de rastlanmayan şairler de yer almıştır. Menûçihri'nin Divanı'nda yer alan şairleri yaşadıkları dönemlere göre şöyle sıralayabiliriz:

Cahiliye Dönemi: Meymûn b. Kays el-A'sâ, Âmir b. Hâris el-Bâhile, İmru'u'l-Kays, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Nâbiğa ez-Zubyânî, Umeyye b. Ebî Salt, Hutey'e, Evs b. Hacer, Bîsr b. Amr b. Avs el-Esedî.

Muhadramun Dönemi: Lebîd b. Râbî'a, Amr b. Ahmer, Cendel b. el-Musennî et-Tuhevî, İbn Mukbil, Nehşel b. Harrî, Adiy b. er-Rikâ.

Sadru'l-İslam Dönemi: Hassân b. Sâbit.

Emevî Dönemi: Abdullah b. Hâris el-Hemdânî, Ferazdak, Cerîr, Kumeyt b. Zeyd, Ahtal, Di'bil el-Huzâ'î, Nusayb b. Rebâh, İbnu'l-Beyz, Ru'be b. Abdullah el-Accâc, İbnu'l-Beşîr er-Reyyâşî, Ebû'l-Velîd Musellem b. Velîd el-Ensârî, Kusem b. Habiyye el-Abdî, Yezîd b. Selmete b. Selmete et-Tasriyye, Cemîl b. Ma'mer.

Abbasî Dönemi: Beşşâr b. Burd, Ebû Nuvâs, İbnu'l-Mu'tez, İbnu'l-Mukbe, İbnu'r-Rûmî, Dîku'l-Cin, Nasr b. Ahmed b. Nasr el-Basrî el-Hûbzuruzî, Mutî' b. İyâs, Ebû Temmâm, el-Mutenebbî, Alî b. İbrâhîm Ebû'ş-Şîş (DM, ta'likât, s. 257-315; Coşkuner 2002: 160-167).

إِمْرُؤُ الْقَيْسِ وَ لَبِيدٌ وَ أَخْطَلٌ وَ أَعَشَى قَيْسٌ

بر طَلَّلَهَا نَوْحَه كَرَدْنَدِي و بر رَسْم بَلِي
 ما همه بر نَظْم و شِعْر و قَافِيَه نَوْحَه كَنِيم
 نه بر أَطْلَال و دِيَار و نه وُحُوش و نه ظَبِي
 نُؤاس و بُوْحَدَاد و بُوْمَلِيك، اِبْنُ الْبَشِيرِ بُو
 بُوْدُوَاد و بِنِ دُرَيْدِ و اِبْنِ اَحْمَرَ، يَافْتِي
 اَنكَه گفتهست اَدَنْتَنَا اَنكَه گفْتِ الدَّاهِبِينَ
 اَنكَه گفْتِ السَّيْفُ اَصْدَقُ اَنكَه گفْتِ اَبْلَى الْهَوَى
 بُوَالْعَلَا و بُوَالْعَبَاسِ و بُوَسْلِيكِ و بُوَالْمَثَلِ
 اَنكَه از وُلُوَالجِ اَمَدُ اَنكَه اَمَدُ از هَرِي

“İmru’u’l-Kays, Lebîb, Ahtal ve A’sâ-yı Kays yıkık yerlere/harabelere ve eski adetlere ağlıyorlar. Biz, yıkık yerlere, (sevgilinin konup göçtüğü) diyarlara, vahşi hayvanlara, ceylanlara değil, nazım, şiir ve kafiyeye ağıt yakıyoruz/ağlıyoruz. Bû Nuvâs, Bû Haddâd, Bû Melîk, İbnu’l-Beşîr, Bû Duvâd, İbn Ahmer, İbn Dureyd, İbn Ahmer’i buldun. O, ‘âzenetnâ’ dedi. O, ‘ellezî ehbeynâ’ dedi. O, ‘es-seyfu esdeka’ dedi. O, ‘eble’l-hevâ’ dedi. Bû’l-Alâ, Bû’l-Abbâs, Bû Suleyk, Bû’l-Mesel. O, Velvâlec’den gelen, O, Herat’tan gelen.”

(DM: s. 131/1754-58)

Menûçihrî, Unsurî’nin övgüsü hakkında söylediği kasidesinde de onu Arap şairlerine benzettir. Benzettiği Arap şairleri şunlardır:

كُو جَرِيرِ و كُو فَرَزْدَقِ، كُو زُهَيْرِ و كُو لَبِيدِ
 رُؤْبَةُ عَجَّاجِ و دِيكُ الْجِنِّ و سَيْفِ دُؤَبْرَنِ
 كُو حُطَيْئَةِ، كُو أُمَيَّةِ، كُو نُصَيْبِ و كُو كُمَيْتِ
 أَحْطَلِّ و بَشَّارِ بُرْدِ، اَن شَاعِرِ اَهْلِ يَمَنِ

“O, Cerîr, Ferazdak, Zuheyr ve Lebîb’dir. Rûbe-i Accâc, Dîku’l-Cin ve Seyf-i Zûyezen’dir. O, Hutey’e, Umeyye, Nusayb ve Kumeyt’tir. O, Ahtal, Beşşâr b. Burd ve Yemenli şairdir.” (DM: s. 81/1122-23)

Menûçihrî’nin kendisine haset besleyip düşmanlık edenleri, Gazneli Sultan Mes’ûd’a şikâyet ettiği bir kasidesinde, birçok Arap şairinin diva-

nını ezberlediğini (DM: s. 91/1271) söylemesi, onun Arap edebiyatı ile ne kadar iç içe geçtiğini göstermektedir. Divan'ında 43 Arap şairinin ismi ve kimliğini tespit edemediğimiz el-Muğnî (DM: s. 134/1812) isimli şairle birlikte 44 kişinin adı zikredilmiştir (Çoşkuner 2002: 160-166). Menûçihri'nin Arap edebiyatıyla bağlantısının çok ileri bir seviyede olduğu bir gerçektir. Öyle ki kaç tane İmru'u'l-Kays, kaç tane Tarafa kaç tane, Nâbiğa, Hassân ve A'sâ olduğunu bilecek kadar adı geçen edebiyatın şairleriyle ilgili bilgi birikimine sahiptir:

وان دو امرؤالقيس و آن دو طرفه، آن دو نابغه

وان دو حسّان و سه أعشى وان سه حمّاد و سه زن

“O iki İmru'u'l-Kays o iki Tarafa ve iki Nâbiğa ve O iki Hassân ve üç A'sâ ve O üç Hammâd ve üç kadın.”

(DM: s. 81/1128)

Menûçihri'nin Divan'ında yer alan bu isimler hakkında Debîrsiyâkî şöyle demiştir: İmru'u'l-Kays adında Arap Edebiyatında çok şair vardır. En meşhuru Muallaka şairi İmru'u'l-Kays'tır. İki Tarafa'dan en meşhuru Tarafa b. Abd'dır. Sekiz tane Nâbiğa'nın yer aldığı Arap Edebiyatında en meşhurları: Nâbiğa ez-Zubyânî, Nâbiğa el-Ca'dî ve Nâbiğa eş-Şeybânî'dir. İki Hassân'dan biri Hassân b. Sâbit, diğeri ismi Hassân olan Nâbiğa el-Ca'dî'dir. Arap Edebiyatında el-A'sâ ismiyle anılan yirmi iki tane şair vardır. Bunlardan A'sâ el-Kays, A'sâ el-Hemdân, A'sâ el-Tağlib ve A'sâ el-Bâhil en tanınmışlarıdır. Üç kadın da Hansa, Leyla el-Ahyeliyye, Celîle binti el-Mürre ve Leylâ el-Afife'dir. (DM, talîkât, s. 233)

Menûçihri'nin Arap edebiyatı bilgi derinliğinin en çarpıcı örneklerinden biri de, âşık oldukları kişilerin adlarıyla anılan şairlere yer vermiş olmasıdır. Menûçihri, bunlara 5 kutlu şair diyerek, bu şairlerin sevgililerinin isimlerine şiirinde yer verir. Buradan hareketle 5 kutlu şairden amaç; Afrâ'nun sevgilisi ünlü Cahiliye Dönemi şairi, Urve b. Hizam (ö. 650), Azze'nin sevgilisi ünlü Emevi Dönemi şairi Kuseyr b. Abdirrahman (ö. 723), Leylâ'nın sevgilisi Kays b. el-Mulevvah (ö. 1689), Hind'in sevgilisi (ö. 737) Abdullah b. Aclen, Meyyeh'in sevgilisi Zû'r-Rûmme (ö. 735)'dir. Bu şairler, Arap edebiyat tarihlerinde aşklarıyla tanınmış ve efsane olarak öyküleri nesilden nesile aktarılmıştır. Kutlu şairlerin sevgilileri de en az adı geçen şairler kadar şöhret bulmuştur. İsimleri Afrâ,

Azze, Hind, Meyyeh ve Leylâ olan efsane şahsiyetler, Menûçihrî Divanı'nda yer bulmuştur:

وان خجسته پنج شاعر کو، کجا بودندشان:

عَزَّةَ و عَفْرَا و هِنْدَ و مَيَّهَ و لَيْلَى سَكَنَ

“Azze, Afra, Hind, Meyyeh ve huzurlu/dingin Leylâ (ve sevgilileri) o beş kutlu şair neredeler?”

(DM: s. 81/1127)

Menûçihrî'nin Divanı'nda, şairlikleri yanında daha çok dil bilimci olarak şöhret bulmuş bilginler de yer almıştır. Bu bilginlerin başında aruz ilminin kurucusu olan Halîl b. Ahmed (ö. 791), ravî ve lugat bilgini Esmâ'î el-Basrî (ö. 829), ünlü nahiv bilgini ve el-Kitâb'ın yazarı Sîbeveyh (ö. 796), çok yönlü bir bilgin ve nahivci el-Müberred (ö. 898), Dureyd (s. 131/1756) el-Ezdi (ö. 133) ve İbnu'l-Cinnî (ö. 1001) gelir (Çoşkuner 2002: 169-170):

با نَظْمِ ابْنِ رُومَى و با نَثْرِ أَصْمَعَى

با شَرْحِ ابْنِ جِنِّى و با نَحْوِ سَيِّبِى

با نَكْتَهْ مَعْنَى و با دَانِشِ مَطِيْعِ

با خَاطِرِ مُبَرِّدِ و اِغْرَاقِ نَفْطُوى

با خَطِّ ابْنِ مُقَلَّهْ و با حَكْمَتِ زُهَيْرِ

با حَفْظِ ابْنِ مُعْتَزِ و با صُحْبَتِ اَبَى

“İbn Rûmî'nin nazmıyla, Esmâ'î'nin nesriyle, İbn Cinnî şerhiyle ve Sibeveyh'inin nahviyle, Muğnî'nin nükteleriyle, Mutî'in ilmiyle, Muberrred'in hafızasıyla ve Neftavî'nin aşırı övgüsüyle, İbn Mu'tez'in ezberlemesiyle ve Ubeyy'in sohbetiyle.”

(DM: s. 134/1811-13)

3. 2. Menûçihrî'nin Kasidelerinde Arap Şairlerin Etkileri

3. 2. 1. Konu ve Tasvir

Menûçihrî, Arap şairlerden iki boyutta etkilenmiştir. Birincisi konu ve tasvir, ikincisi onların mısra ve mazmunlarını kendi şiirinde kullanması yani tazmin yönüyledir. Menûçihrî ile Arap şairleri arasında en belirgin

özellik, şiirde tasvire yer vermiş olmalarıdır. Arap şairlerinin şiirde tasvire çok önem verip işledikleri, bir gerçektir. Tüm Arap edebiyatı kuramcıları vasfı/tasviri şiirin temel konularından biri olarak görmüşlerdir. Cahiliye şairleri kasidelerinde çok boyutlu tasvire yer vermişlerdir. Terkedilen diyar, çöl, gece, yağmur, bulut, şimşek, deve, at tasvirleri yanında, tabiat ve şarap tasvirleri bol miktarda kasidelerde yer almıştır (Yanık 2010: 25-269). Arap edebiyatını çok iyi bilen Menûçihri durumdan vazife çıkarır gibi, kasidelerinde yer verdiği tasvirlerinde Arap şairlerinin etkisi hemen göze çarpar. O, Arap şairlerinin tasvir konularını büyük oranda kasidelerinde işlemiştir. Arap şairlerinin konularını, kendi üslup özellikleri içerisinde kalarak, yeniden betimlemiştir. Örneğin Arap kasidelerinde yer alan terkedilen diyar karşısında durup gözyaşı dökerek hissiyatı ifade etmek (Yanık 2010: 91) ve şiire böyle başlamak bir gelenektir. Bunun ardından şair bineğini tasvir eder. Bu binek de daha çok devedir.

Menûçihri'nin "Der-Medh-i Vezîr-i Sultan Mes'ûd-ı Gaznevî" başlığını taşıyan 42. kasidesi Arap kaside geleneği ile bire bir örtüşür. Yetmiş bir beyit olan vezirin övgüsünün yapıldığı 20 beyit hariç, kasidenin 51 beyti bu geleneği yansıtırken, kaside: "Ey çadırdaki kişi! Kafile öncüsü (bu) diyardan çıktığı için çadırı yık. Davulcu ilk davulu çaldı. Deveciler mahmili bağlıyorlar." (DM: s. 65/898-99). Çadır, deve, mahmil, deveci, kafile öncüsü, menzil kelimeleri bir tenasüp içinde güzel bir şekilde kullanılarak bizlere Arap kaside geleneklerinden çadırların toplanarak, kafilenin bulunduğu yerden göçmesini ve sevgilinin veda etme olgusunu hatırlatır. Sevgiliden ayrılma ve ayrılığın verdiği hissiyat beyitlerde kendini gösterir. Sevgilinin gidişiyle şair, başka bir Arap kaside geleneği olan terkedilen diyarın/atlal karşısında durma imajına yer verir.

چو برگشت از من آن معشوقِ مَمَشُوق

نهادم صابری را سنگ بر دل

نگه کردم به گردِ کاروانگاه

به جای خیمه و جای رَواحل

"O narin sevgili benden uzaklaşınca, gönlümün üzerine bir sabır taşı koydum.

Kervan yerinin etrafına, çadır(lar)ın ve yük hayvanlarının yerlerine baktım.

Orada ne bir vahşi (hayvan) ne de bir insan ne atlı ne de yaya gördüm."

(DM: s. 65/921-22)

Terkedilen diyarda, eli ve ayağı zincire bağlanmış bir deveye benzettiği kendi devesinden başka kimseyi görmeyen şair, tıpkı Arap şairlerinin yaptığı gibi kasidesinde devesinin tasvirine geçerek, onunla nasıl çölü geçtiğini anlatır:

نَجِيبِ خُوِيْشِ رَا دِيْدَمْ بَه يَكْسُو
 چو ديوي دست و پا اندر سَلَسِلِ
 گشادم هر دو زانو بندش از دست
 چو مرغی کِش گشایند از حَبَايِلِ
 بر آوردم ز مامش تا بُنا گوش
 فرو هِشتم هُوِيْدَشِ تا به کَاهِلِ
 نشستم از برش چون عَرَشِ بَلْقِيْسِ
 بجست او چون یکی عِفْرِيْتِ هَايِلِ
 همی راندم نَجِيبِ خُوِيْشِ چون باد
 همی گفتم که اَللّٰهُمَّ سَهِّلْ
 چو مَسَّاحِيْ که پيمايد زمين را
 بپيمودم به پایِ او مَرَاحِلِ
 همی رفتم شتابان در بيابان
 همی کردم به یک منزل، دو منزل
 بيابانی چنان سخت و چنان سَرْدِ
 کزو خارج نباشد هيچ داخل

“Bir tarafta eli ve ayağı zincire (bağlanmış) bir dev gibi kendi devemi gördüm. Devenin her iki diz bağımlı elden çözdük. O, iplerle çekilen bir kuş gibiydi. Yularımı kulağıma kadar çıkardım. Huveydini boyun köküne kadar taktım. Belkis’in tahtı gibi korkunç bir ifrite benzeyen bedenine oturdum. Devemi rüzgâr gibi sürekli sürdüm, Allah’ım kolaylaştır diye de söyledim. Yeryüzünü ölçümleyen bir ölçümcü gibi ayaklarıyla merhaleler yol aldım. Çölleri koşturarak geçiyor-

dum. Bir menzili iki menzil yapıyordum. İçine girenin oradan çıkamadığı hem soğuk hem de sert bir çölü."

(DM: s. 66/924-31)

Menûçihri'nin bu kasidesi, konunun işlenişi ve tasvir edilişi bakımından tamamen klasik Arap kaside geleneğiyle bire bir örtüşür. Onun birçok kasidesi aynı özelliklere sahiptir. Menûçihri'nin deve tasvirleri, at tasvirleri, başka hayvan tasvirleri, yağmur, şimşek, bulut, sahra, çöl, gece-gündüz gibi tabiat tasvirlerinin yapıldığı bütün yerlerde Cahiliye şairlerinin etkileri hemen göze çarpmaktadır. Cahiliye kasidelerinin en önemli özelliklerinden biri de "istitrâd" yani konudan konuya geçmedir. Cahiliye kasidelerinin esası bu olduğu benimsenmiştir (Nevzat 2010: 26).

Aynı özellik Menûçihri'de görülmektedir. O da kasidelerini yazarken bir konudan diğer konuya geçmiştir. Ayrıca at, deve gibi hayvan tasvirleri yapılırken onların deve kuşu, yaban sığırı, yaban eşeği gibi hayvanlara benzetilmesi de çoğunlukla Cahiliye kasidelerinde rastlanan bir durumdur (Nevzat 2010: 26). İmru'u'l-Kays, Muallaka'sında bindiği atı tasvir ederken, atının ceylanın böğrü gibi iki böğüre, deve kuşu bacağı gibi iki bacağına sahip olduğunu onun koşusunu, birden bire koşan kurdun koşmasına ve ayak atışını da tilki yavrusu gibi ön ve art ayaklarını çift çift atmasına benzeterek tasvir eder (Zevzenî 1972: 33). Aynı anlatım biçimi Menûçihri'nin kasidelerinde de görülür. Menûçihri

آفرین زان مرکبِ شبدیز رنگِ رَخشِ رو
 آنکه روزِ جنگِ بر پشتش نهد زینِ زَرنگ
 دستِ او و پای او و سُنُّ او و چشمِ او
 آن شیر و آن پیل و آن گور و آن رَنگ
 بُرده ران و بُرده سینه، بُرده زانو، بُرده ناف
 از هیون و از هزبر و از گوزن و از پلنگ
 دشت را و بیشه را و کوه را و آب را
 چون گوزن و چون پلنگ و چون شترمرغ و نهنگ
 با شدن، با آمدن، با رفتن و برگشتنش

ابر گُرد و باد کُند و برق سست و چرخ لُنگ
 ساق چوڻ پولاد و زانو چوڻ کمان و پی چوڻ زه
 سُم چو الماس و دلش چوڻ آهن و تن همچو سنگ
 بیشبین چوڻ کرکس و جَولان کونده چوڻ عقاب
 راهرو ایدون چو کبک و راسترو همچوڻ کُنگ

“Savaş gününü sırtı üzerine süslü üzenği koyan Rahş yüzü, Şebdiz renkli ata aferin! Onun eli aslan(ın eline), ayağı fil(in ayağına), dişleri yaban eşeği(nin dişlerine), gözleri deve(nin gözlerine) benzer. (O at), deveden but, aslandan göğüs, geyikten diz, kaplandan göbek almış. Çölün geyiği, ormanın kaplanı gibidir. Dağın deve kuşuna, suyun timsahına benzer. Onun göçmesiyle bulut geçer, gelmesiyle rüzgâr olur, gitmesiyle şimşek zayıflar, dönmesiyle felek duraksar. Bacak çelik, diz yay, ayak yay kirişi gibidir. Tırnağı elmas, yüreği demir, bedeni taş gibidir. Sezişi akbaba, gezişi kartal gibidir. Keklik gibi yol alıcı, turna gibi doğru gidicidir” (DM: s. 62/875-81).

Karayağız atını betimlerken, İmru’u’l-Kays’tan geri kalmamış, ayağını filin ayağına, tırnağını yaban eşeğinin tırnağına benzeterek, bu kısmını deveden, göğsünü aslandan, dizini geyikten, göbeğini kaplandan aldığı

Konuyu özetlersek; Menûçihri’nin kasidelerinin büyük bir kısmında Cahiliye şairlerinin etkisi görülür. Onların kasidede yer verdiği konu, tasvir ve anlatım biçimi, Menûçihri’de de görülür. Arap şairlerinde olduğu gibi, Menûçihri’nin kasidelerinde de konu bütünlüğü yoktur. İstitrâd, onun kasidesinde temel olgudur. Cahiliye şairi, kasidenin giriş kısmında nesipte sevgiliye ait duygularını dile getirir. Bu durum Menûçihri için de geçerlidir. Genellikle sevgilisine olan aşkı ve bu yolda çektiği sıkıntıları dile getiren Menûçihri, ardından çok boyutlu tasvire geçer. Burada hayvan ve tabiat tasvirleri ağır basar. O, kasidelerinde tabiat ve aşkı bütünleştirir. Bu oluşumun sahnesi daha çok çöldür. Başka bir ifadeyle çöl, şairin gördüğü tabiatın ve yaşadığı aşkın temel materyalidir. Bu olgu Cahiliye şairlerinin kasidelerinde de yer almıştır. Cahiliye şairleri çölde yapılan uzun yolculuğu, yolculuk esnasında bindiği binek hayvanını gökteki yıldızı, ayı, güneşi, yağmuru, gök gürültüsünü anlatırlar. Bu durum Menûçihri için de geçerlidir. Cahiliye şairi sonra kasidenin ana konusuna geçerek burada fahir, medih, hiciv gibi duygulara

yer vererek kasidelerini bitirirler. Cahiliye şairlerinin kaside düzenleniş planı Menûçihri için de geçerlidir. O da aynı aşamalardan geçerek bir plan içerisinde konudan konuya geçerek kasidesini bitirir.

Burada şunu belirtmemiz gerekiyor ki Menûçihri, sadece çölü ve onun atmosferini nefesleyip şiirine aktarmamış belki de çöl ortamından çok, yeşillik içerisindeki bağ-bahçeyi saray ve meclisi, bahçedeki türlü türlü çiçekleri, cıvıl cıvıl öten kuşları, canlı ilkbaharı, çeşitli ağaçları ve renkli tabiat görüntüleri gibi unsurları daha çok aktarmıştır: Aşağıdaki ifadeler onun birinci kasidesi olan ve Ebu'l- Hasan'ın övgüsünde söylediği kasidesinin başlangıç kısmında alıntılanmıştır:

نوبهار آمد و آورد گل و یاسمنا
 باغ همچون تبت و راغ بسان عدنا
 آسمان خیمه زد از بیرم و دیبای کبود
 میخ آن خیمه ستاک سمن و نسترن
 بوستان گویی بُتخانه فرخار شدهست
 مرغکان چون سمن و گلبُنکان چون و ثنا
 کبک ناقوسزن و شارک سنتورزنت
 فاخته نایزن و بط شده طنبورزنا
 پرده راست زند نارو بر شاخ چنار
 پرده باده زند قمری بر نارونا
 کبک پوشیده به تن پیرهن خزر کبود
 کرده با قیر مُسلسل دو بر پیره

“İlkbahar geldi, gül ve yasemin getirdi. Bahçe, Tibet (miski) gibi (koktu); sahra, Âdem (yıldızı) gibi parladı. Gökyüzü mavi ipekten ve ince bez parçasından/bezinden çadır kurdu. Bu çadırın kazıkları nesteren ve yasemen filizinden. Bahçe sanki ferhar puthanesine dönüşmüş. Kuşlar, putperest gülfidanları gibi. Keklik çam, şârik kuşu sentur çalıyor. Kumru neyzen, ördek tambur çalan olmuş. Nârû, çınar dalında Rast perdesi çalıyor; kumru, nar ağacı üzerinde Bade

makamını okuyor. Bedenine mavi ipek gömlek giyen keklik, katranla gömlek üzerine iki halka yapmış."

(DM: s.1/1-6)

Aşağıdaki duygular da başka bir örnek

این باغ و راغ مُلکتِ نوروز ماه بود
این کوه و کوهپایه و این جوی و جویبار
جویش پَر از صنوبر و کوهش پَر از سَمَن
راغش پَر از بنفشه و باغش پَر از بهار

"Bu bağ ve bu yeşillik, bu dağ ve onun eteği bu ırmak ve ırmak kenarı Nevruz ayının ülkesidir. Irmağı çamfıstığıyla, dağı yasemenle, yeşilliği menekşelerle, bağı da tazeliklerle dolu."

(DM: s. 39/539-40).

Sonuç olarak, Menûçihri'nin yukarıda ifade edilen kasidelerinde daha çok Abbasi dönemi şairlerinin etkisi görülür diyebiliriz. Çünkü Abbasi dönemi şairleri, medeniyetin ve şehirleşmenin getirdiği olanaklardan yararlanarak, yaşanılabilen bir çevre ve onun güzelliklerini keşfedip yaşamı daha güzel ve renkli bir hale getirdiler. Bunun sonucu olarak da şairler "Ravdiyyât" denilen bağ-bahçe, gül-çiçek konulu şiirleri yazdılar, teşbih sanatının sınırsız imkânlarından yararlanarak güçlü tasvirler ortaya koydular. Menûçihri'nin bir renk cümbüşü içerisinde işlediği bağ-bahçe, gül-çiçek gibi konularda ve yaptığı tasvirlerde Abbasi dönemi şairlerinin etkisi sezilir.

Menûçihri'nin bazı kasidelerinde kullandığı kafiyelerin tümü Arapçadır. İlk beyti:

غُرَابَا مَزَن بِيَشْتَرِ زَيْن نَعِيْقَا
كِه مَهْجُور كَرْدِي مَرَا از عَشِيْقَا

"Ey karga! Bu karga sesinle daha fazla ötme. Zira beni sevgilimden ayırdın."

(DM: s. 6/65).

diye başlayan 11 beyitlik tegazzülünün kafiyesi Arapça kelimelerden seçilmiştir. Bu kelimeler şunlardır: نَعِيْقَا , عَشِيْقَا , نَعِيْقَا , سَحِيْقَا , عَقِيْقَا , عَقِيْقَا , سَحِيْقَا , طَرِيْقَا , قَلِيْقَا , مُفِيْقَا , عَتِيْقَا , أَنِيْقَا , رَفِيْقَا (DM: s. 6/65-75).

Ayrıca şairin bülbüle değil de kargaya seslenmesi, Arap şairlerinin şiirlerinde kargaya yer vermelerinden dolayıdır. Bu da Arap şairlerinden etkilendiğinin başka bir örneğidir. Yine onun 10 beyit olan 7. kasidesinin/tegazzülünün kafiye harfleri tamamen Arapçadır: حَبِيب , طَبِيب , قَرِيب , زَبِيب , غَرِيب , حَبِيب , حَطِيب , رَقِيب , حَضِيب , أَدِيب , نَصِيب (DM: s. 8/91- 100) Aynı durum 9 beyit olan 6. Tegazzülünde de kafiyeler Arapça kelimelerden oluşmaktadır: كَبَاب , سَحَاب , صَوَاب , وَ نَاب , بِهَ أَب , كَبَاب , شَرَاب , عَقَاب , رَبَاب (DM: s.7/82-90).

3.2.2. Diğer Unsurlar

Menûçihri, Arap şairlerinden konu ve tasvirin dışında, onların mısralarını tazmin ve iktibas ederek kendi şiirinde kullanmıştır. Abbasî halifesi Harun Reşîd dönemi şairlerinden olan Ebû's-Şeys veya Ebu Ca'fer Muhammed b. Abdullah (ö. 811)'ın (DM, talikat, s. 260) kafiye-yi nûniyesine aynı vezin ve kafiye ile nazire yazdığı gibi adı geçen şairin matla beytini kendi kasidesinin son beytinde tazmin etmiştir.

بر آن وزن این شعر گفتم که گفته ست

أَبوالشَّيْصِ اعرابى باستانى

أشاقك واللَّيْلُ مُلْقَى الجِران

غُرَابٌ يَنْوُحُ عَلَى عُصْنِ بَان

“Bu şiiri, eski bir Arap (şairi) Ebû's- Şeys'in söylediği gibi onun vezninde söyledim. Gece, her yeri gölgelediğinde ve karga ban/bon ağacın dalında feryat ettiğinde seni arzulayacağım.”

(DM: s. 140/1921-22)

Menûçihri, Cahiliye Dönemi şairlerinden Amr b. Kulsûm'un Muallakası'nın matla beytinin (Zevzenî 1972: 165) ilk mısramı tazmin ederek kasidesinde kullanmıştır.

من بسى ديوان شعرِ تازيان دارم ز بر

تو ندانى ألا هبى بصحنك فاصبحين

“Arapların şiir divanlarının birçoğu benim ezberimdedir. Sen elâ hubbî bi-sahniki fe’sbahîne/hadi uyan ey sevgili, bize büyük kadehle sabah şarabını sun’u bilmezsin.”

(DM: s.91/1271)

Menûçihri, Cahiliye Dönemi başta olmak üzere diğer Arap şairlerinin kasidelerinde yer alan ve kaside içerisindeki tanınmış kelimelerden bazı- larını kendi kasidelerinde de kullanmıştır.

أَنكَهْ غَفْتَهْ سَتَ أَذْنَتْنَا أَنكَهْ غَفْتِ الدَّاهِبِينَ
أَنكَهْ غَفْتِ السَّيْفِ أَصِيدَقْ أَنكَهْ غَفْتِ أَيْلَى الْهَوَى

“O, ‘âzenetnâ’ dedi, o ezzâhibîne’ dedi, o ‘esseyfu esdak’ dedi, O ‘eble’l-hevâ’ dedi.”

(DM: s. 131/1757)

Menûçihri’nin, yukarıdaki beyitte geçen Arapça kelime ve ifadeleri, dört ayrı şairin dört ayrı kasidesinde yer almış ve berceste mısra gibi öne çıkmış kelimelerdir.

“Âzenetnâ/bize bildirdi “Hâris b. Hillîze’nin Muallaka’sının matla beytinin ilk kelimesidir

أَذْنَتْنَا بَيْنَهَا أَسْمَاءُ
رَبِّ ثَاوٍ يَمَلُّ مِنْهُ الثَّوَاءُ

“Esmâ, ayrılacağına bize bildirdi. Nice ikameti sıkıntı veren kimseler vardır. Ama Esmâ bıkkın bir kimse (değil).”

(Zevzenî 1972: s. 216)

“ezzâhibîn/geçip gidenler” kelimesi İmru’u’l-Kays’ın bir kasidesi- nin ilk beytinin son kelimesidir:

الَا يَا عَيْنُ بَكِّي لِي شَنِينَا
وَبَكِّي لِي لِلْمَلُوكِ الدَّاهِبِينَ

“Sakın! Ey göz, benim için başka gözyaşı dök ve benim için geçip giden hüküm- dara ağla.”

(İmru’u’l-Kays 1425: 162).

“es-seyfu esdaka/kılıç daha doğrudur.” Bu ifade Ebû Temmâm’ın bir kasidesinin ilk beytinin başında geçen bir ifadedir:

السَّيْفُ أَصْدَقُ إِنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ
فِي حَدِّهِ الْحَدُّ بَيْنَ الْجِدِّ وَاللَّعِبِ

“Kılıç, kitapların bildirdiklerinden daha doğrudur. Onun keskin ağzında şaka ve ciddiyet arasında bir sınır bulunur.”

(Ebu Temmâm 1414: I/32).

“eble’l-hevâ/aşk yıprattı “ sözü Mütenebbî’nin bir kasidesinin matla beytinin başında yer alan bir sözdür.”

أَبْلَى الْهَوَىٰ أَسْفَأَ يَوْمَ النَّوَىٰ بَدَنٍ
وَفَرَّقَ الْهَجْرُ بَيْنَ الْجَفْنِ وَالْوَسَنِ

“Ayrılık günü aşk yıprattı. Ayrılık, uyku ve göz kapağının arasını ayırdı”

(Mütenebbî 1413: IV/185).

Menûçihri, Divanı’nda yer alan 64. kasidesinin 79. beytinde “kifâ nebki” ve “min zikrâ” ifadesine yer vermiştir:

نَوَىٰ قُمْرَىٰ وَطَوَطَىٰ، كَه: بِرُودِسْتِ وَ مَىٰ بِرِ سِر
نَشِيدِ بَلْبَلٍ وَ صُلُصَل: قِفَا نَبْكِ وَ مِنْ ذِكْرِى

“Kumru ve Tuti’nin sesi, rûd ve meyberser (makamı)dır. Bülbül ve güvercinin nağmesi” “kifâ nebki” ve “min zikrâ”dır.”

(DM: s. 124/1679)

“Kifâ nebki min-zikrâ/Durun! (Sevgiliyi) anarak ağlayalım” ifadesi İmru’u’l-Kays’ın Muallaka’sının ilk beytinin başlangıç cümlesidir. Klasik Arap edebiyatı eleştirmenleri İmru’u’l-Kays’ın Muallaka’sının ilk beytinde hayran olup “İmru’u’l-Kays tek bir beyitte hem durmuş ve arkadaşlarının durmasını istemiş, hem ağlamış ve arkadaşlarının ağlamasını istemiş, hem de sevgiliyi ve sevgilisinin terk ettiği diyarı zikretmiştir” demişlerdir. (Ferruh 1981: 1/78; Demirayak 2009: 129)

قِفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرِى حَبِيبٍ وَ مِنْزَلٍ
بَسِطِ اللَّوَىٰ بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ

“Durun! Sevgiliyi ve onun Duhûl ile Havmel arasındaki Sıktu’l-livâ’da bulunan yurdunu anarak ağlayalım.”

(Zevzenî 1972: 7)

Menûçihri, Arap şairlerinin mısra ve beyitlerinin alıntı ile kullanmanın yanında şiirlerinde Arapça mısra, bol miktarda Arapça kelime, Arapça dualar da kullanmıştır (bilgi için bkz. Çoşkuner 2002: 44-48). Menûçihri, övgüsünü yaptığı kişilere hitap ederken hiç bir Fars şairlerinin medhiyelerinde görülmeyecek kadar çok Arapça ibareleri kullanmıştır. Başka bir ifadeyle O, övdüğü kişinin sıfatlarını dile getirirken memduhuna Arapça seslenmiştir: Şemsu’l-sekalân/ins ve cinin güneşi (DM: s.14/185), Urvetu’l- vuskâ/sağlam ip (DM: s. 125/1694), Şeyhu’l-Amîd/önderlerin piri (DM: s. 143/1950), Seyyidu’s-sâdât/kutlu seyyid (DM: s. 142/1933), Şemsu’l-vuzarâ/Vezirlerin güneşi (DM: 14/185). Memduh için kullanılan diğer ifadeler için bkz: (Çoşkuner 2002: s. 46-47).

4. MENÛÇİHRÎ’NİN MEMDUHLARI

Menûçihri bir övgü şairidir. Yazdığı şiirlerin nerdeyse tümü övgüyle örülmüştür. Oldukça kısa süren yaşamında 16 seçkin kişiye medhiye yazmıştır. Bu şahsiyetler şunlardır:

1. Felekü’l-Meâlî Menûçihri b. Kâbûs Voşmgîr-i Ziyâr-ı Deylemî

Ziyârî hanedanının ünlü şair ve edebiyat dostu olan bu Emir’in ismi, Debîrsiyâkî’nin neşrettiği Menûçihri’nin Divanı’nda yoktur (DM, önsöz, hefdeh/17; Safâ 1351: 1/581). Fakat O, Divan’da yer alan 39 ve 48 numaralı kasidelerin adı geçen Emîr hakkında yazıldığı görüşündedir. O, bu kanaata 39. kasidenin 11. beytinde geçen “İspehbed” lakap ve ünvanı hareket ederek varmıştır (DM, önsöz, hefdeh/17). Buna rağmen bütün kaynaklar Menûçihri’nin mahlasını, Feleku’l-Me’âlî Menûçihri b. Kâbûs-ı Voşmgîr’den (403-420/1012-1029) aldığı görüşünde birleşmişlerdir. Fakat Ahmet Ateş, adı geçen Emir adına yazıldığı söylenen kasidenin onun adına yazıldığını belirttileri olmadığını söyledikten sonra, Emir’in “İspehbed” lakabı olduğu hususunda kesin bir bilgi bulunmadığını, aynı devirlerde Mazenderan’da resmi unvanları İspehbed olan Bâvendîler ailesinin hüküm sürdüğünü, adı geçen aileden 396-419 yılları arasında hüküm sürmüş olan Rüstem b. Şehriyâr’dan yalnız İspehbed diyerek bahsedilmektedir ki, Menûçihri’nin zikrettiği şahıs pekâlâ bu zat olabilir, demiştir. (Ateş 1971: VIII/346)

Menûçihri'nin Feleku'l-Me'âlî'ye ait yazdığı birinci mehdiye, 39. Kasidedir. "Der Medh-i İspehbed" başlığında olan bu kaside 30 beyittir (DM: s. 61/7858-892). Kasidenin birçok beytinde Mihrîgân Bayramı vurgulanır. Buradan hareketle, Menûçihri, onun bayramını tebrik etmek için bu kasidesini yazmış olabilir: Şair, 10 beyitlik nesibden (858-868) sonra, İspehbed'in övgüsüne geçer, Emirden bahseder (868-888) kasidesini bitirir (DM: s. 61-65).

İkinci kaside, "Der Medh-i Menûçihri b. Kâbûs başlığını taşır. Debîrsiyâki birinci kasidede olduğu gibi bu kasidede de bu başlığın kendisi tarafından kurulduğunu söyler. Medhiye 59 beyittir (DM: s. 75/1054-1082). Behmen Bayramı'nda yazılan bir kasidedir. Mazenderan'ın anlatıldığı (1045-1080) beyitlerden sonra, Emir'in bayram münasebetiyle düzenlediği meclis ve onun sarhoş ve harap hali anlatılır. Kaside dua ile biter (1081-1082). (DM: s. 75-76).

2. Gazneli Sultan Mes'ûd

Menûçihri övgülerinin büyük bir kısmını Gazneli Sultan Mes'ûd için söylenmiştir. Kaside nazım şekliyle 15, musammat şekliyle 6 olmak üzere toplam 19 medhiye adı geçen Sultan için söylenmiştir. Medhiyeler nesible başlar. Burada şair, genellikle durgun tabiat tasvirlerine yer verir. Sevgilinin betimlendiği nesibler dışında, şarabın tasvir edildiği nesibler de vardır. Sadece 38. kaside de nesib yoktur. Şair doğrudan övgüye girmiştir. Menûçihri, Sultan Mes'ûd'un cesareti, büyüklüğü, adaleti, cömertliği ve bazen duyguları anlatıldıktan sonra kendisine yardım elinin uzatılmasını temenni ederek dua ile kasidesini bitirir. Menûçihri övgüsünü yaptığı Sultan'ın hayatından kesitler ve savaşlarıyla ilgili bilgiler de vermiştir.

3. Ali b. Muhammed-i İmrânî

Bu şahıs, Gazneliler ve Selçuklular zamanında Horasan'ın Rey ve Serahs bölgesinde hükümler olan İmrânî hanedanından Ebû'l-Hasan künyeli Ali b. Muhammed-i İmrânî'dir. Bu kişiye söylenmiş dört medhiye vardır: Adı geçen kişi, Medhiye başlıklarında Ebû'l-Hasan (DM: s. 1), Hâce Alî b. Muhammed (DM: s. 43) Ali b. Muhammed (DM: s. 86), Alî b. İmrân (DM: s. 138) ve Ebû'l-Hasan-i Tûrânî (DM: s. 142) olarak zikredilir.

4. Hace Tâhir-i Debîr

Hoca Tâhir, Gazneli Sultan Mahmud döneminde Irak'da Sahib-divan görevinde bulunmuş, daha sonra görevden uzaklaştırılmıştır. Adı geçen kişi Rey'de Kethoda görevi yaparken, Menûçihri onun yanına gelmiş ve buradan Sultan'ın isteği üzerine Mazenderan'a Mes'ûd'un yanına gitmiştir. Künyesi Ebû'l- Mansûr'dur. Divan'da Hâce Tâhir olarak zikredilen bu şahsın adına iki medhiye yazılmıştır. Nesibi Bahariye olan birinci kaside 25 beyit (*DM*: s. 31), nesibi sevgili olan ikinci methiye de 35 beyittir (*DM*: s. 106).

5. Ahmed b. Abdussamed

Sultan Mes'ûd'un çok zeki ve üstün yetenekli veziridir. Ünlü vezir Hasen Meymendî'nin ölümü üzerine 424/1045 bu göreve getirilmiştir. Menûçihri, onun hakkında 4 medhiye yazmıştır. Nesibi sonbahar tasviri olan birinci kaside "Der Hasan ve Medh-i Ahmed b. Abdussamed Vezîr-i Sultân Mes'ûd" başlığında olup 59 beyittir (*DM*: s. 13). İkinci medhiye "Der Medh-i Hâce Ahmed Vezîr-i Sultan Mes'ûd Gaznevî" başlığını taşır. Nesibi sevgili tasviri olan bu kaside 34 beyittir (*DM*: s. 25). Üçüncü kaside 10 beyittir. Büyük bir olasılıkla eksiktir. 9 beyitte Nevrûz'un tasviri, 10. ve son beyitte vezirin bir beyitlik övgüsü yapılmıştır (*DM*: s. 29). Son medhiye "Der Medh-i Hâce Ahmed" başlığıyla yazılmış 23 beyitlik bir nevrüziyedir (*DM*: s. 55).

6. Hâce Tâhir Debîr

Sultan Mes'ûd dönemi Rey yöneticilerinden biridir. Hâce Tâhir başlığıyla yazılmış iki övgü şiiri vardır. Birincisi 25 beyitlik bir bahariyedir (*DM*: s. 31). İkincisi nesibi sevgili olan 35 beyit olan bir kasidedir (*DM*: s. 106).

7. Ali b. Muhammed

Sultan Mes'ûd'un ünlü komutanlarından. Alî Dâye olarak tanınmıştır. Menûçihri en güzel medhiyelerinden birini bu kişi için yazmıştır. Kaside içeriği oldukça değişik konulardan oluşan uzun bir nesib ile başlar. Kaside 54 beyittir (*DM*: s. 86).

5. MENÛÇİHRÎ'NİN ŞİİR FELSEFESİ

Kaynaklar Menûçihri'nin "işret-cû", "işret-taleb", "ayş-perest", "dûst-dâr-ı şarâb" ve "ayş-mudâm", "medr-i ayş u nûş", "meserret-hîz" yani eğlenceyi, şarap ve içmeyi seven, sevinç dolu bir kişilik yapısına sahip olduğu görüşünü benimsemişlerdir. (Safâ 1351: I/588 Furûzânfer 1358:137.; Şafak 1352:173, Subhânî 1388:159) Onun kişiliğinin çözümlemesini Zerrînkûb çok veciz bir şekilde "şâir-i tarab" ve "şâir-i şarâb" olarak yansıtmıştır. (Zerrînkûb 1386: 57) Onun zevk ve safaya, eğlenceye düşkün kişiliği, dünyaya bakışını, başka bir ifadeyle yaşam felsefesini de gösterir. Daha genç sayılacak yaşlarda sultan ve emirlerin saraylarında barınması onların sazlı, sözlü, şaraplı eğlence meclislerinde bulunup lezzetlere dalması, genetik kodlamasıyla birleşince, Menûçihri'nin kişiliği yanında felsefesi de ortaya çıkar. Eğlence, sevinç ve mutluluktan hoşlanan ve de neredeyse hayatının tümünü kapsayan bu duyguları kanıklayan Menûçihri, arzularını şiirine aktarmakta bir sakınca görmemiştir. Tarab, neşât, şâDMan, şâdâb u şâDMânî, ayş, nûş, zevk, işret, hoşgozerânî, zîbâ, şâdî, hurremî, kâmrânî, şarap gibi yaşama hazzı veren kelimeler, onun dünyasını sarmış, ele geçirmiş; gam, gamnâk, endûhgîn, keder, gussa, endûh gibi can sıkıcı kelimeler ve bunları çağrıştıracak belirtiler ise dünyasında yer almamıştır:

خیز بُترویا! تا مجلس ری سبزه بریم
 که جهان تازه شد و ما ز جهان تازه تریم
 بر بنفشه بنشستیم و پریشیم خَطَّت
 تا به دو دست و به پای بنفشه سپریم
 چون قدح گیریم از چرخ دوبیتی شنویم
 به سمنبرگ چو می خورده شود لب ستریم
 وگر ایدونکه بینجامدمان نُقل و نبید
 چاره هر دو بسازیم که ما چاره گیریم
 بمزیم آبِ دهانِ تو و می انگاریم
 دو سه بوسه بدهیم آنکه نُقلش شمیریم

نخوریم آندۀ گیتی که بسی فایده نیست
 اگر ایدونکه بریم آندۀ او یا نبریم
 پیش کاین گیتی ما را بزند یا بخورد
 ما مَلکوار مر او را بزنیم و بخوریم

“Ey güzel yüzlü kalk, bir meclis (kurmak) için yenilik yönüne gidelim. Çünkü cihan yenilendi ve biz, dünyadan daha yeniyiz. Menekşe üzerine oturalım ve onun iki elini ve ayağını senin yoluna saçalım. Felekten kadehi alınca, iki beyitlik (şarkı) dinleyelim. Yasemen yaprağı ile şarap içmiş gibi (olan) dudağı gizleyelim. Eğer mezemiz ve şarabımız biterse de çare bulucu olarak biz, her ikisinin çaresini bulalım. Senin ağız suyunu emelim ve (onu) şarap zannedelim. İki-üç öpücük verelim, o zaman onu da mezesi sayalım. Hiçbir faydası olmayan dünyanın gamını çekmeyelim. Eğer şimdi (olursa) onun gamına katlanırsınız, yoksa katlanmayız. Bu dünya bize vurup (bizi) yiyip yemeden, biz Emir gibi ona vuralım ve yiyip içelim.”

(DM: s. 73/1028-1034)

Dünyayı fani gören Menûçihri'nin zevk ehli olarak dünya nimetlerinden ve ona bu hazzı veren unsurlardan nasıl yararlandığı ve yaşam felsefesinin nasıl yansıtıldığı aşağıdaki beyitlerde görülmektedir.

رعد تَبیرَه زَنست، برق کَمند افکنست
 وقتِ طرب کردنست، می خور کت نوش باد

“Gök gürültüsü davul çalıyor, şimşek kement atıyor eğlenme vaktidir. Şarap iç, sana afiyet olsun.”

(DM: s. 17/231)

شبی دراز، مَی سرخ من گرفته به چنگ
 میی بسانِ عقیق و گداخته چون زنگ
 به دستِ راستِ شراب و به دستِ چپِ زَلْفَیْنِ
 همی خوریم و همی بوسه می دهیم به دَنگ
 نَبیذ و بوسه تو دانی همی چه نیک بود
 یکی نَبیذ و دو صد بوسه و شرابِ زرنگ

“Uzun bir gece! Ben, elime akik gibi erimiş kırmızı şarap almışım. Sağ elde şarap sol elde iki zülûf, sürekli içiyoruz, sürekli şapır şupur öpüşüyoruz. Sen, şarabın ve öpücüğün ne olduğunu, çok iyi bilirsin. Biri nebiz, (diğeri) iki yüz buse ve taze şarap.”

(DM: s 64/893-95)

آنوشه خور، طرب کن، جاودان زی

دِرمِ ده، دوستِ خوان، دشمنِ پراکن

“Şarap iç, keyfine bak, ölmeyecek (gibi) yaşa, para saç, dost(ları) çağır, düşman(ları) dağıt.”

(DM: s. 88/1230)

هرکه صبوحی کند با دلِ خرم بود

با دو لبِ مُشکبوی، با دو رخِ حو عین

“Sabûhî içen kimse mutlu bir gönüle, iki güzel kokulu dudağa, iki kara gözlü peri yanağına sahiptir.”

(DM: s. 179/2408)

Eğlenceye düşkün, hazların ve güzelliklerin peşinden koşan biri olarak Menûçihri, hayat felsefesi gereği dünyayı iyimser bir gözle görmüş, kısa olan bu hayatı, elden geldiğince sevinciyle, neşesiyle, zevkiyle yaşamaya bakmış, hayattan kâm almıştır.

جز به گردِ گلِ مگرد و جز به به راهِ ملِ میوی

جز به نایی دَمِ مزن، و نرد جز با میِ مبارز

“O gülün çevresinden başka (yerde) gezip dolaşma, şarap yolundan başka (bir yol) arama, neyden başka (bir alet) çalma, tavla (oynarken) bu şaraptan başka (bir şeyle) meşgul olma.”

(DM: s. 55/803)

diyerek yaşamın sınırlarını belirlemiştir. Zinde-dil olan Menûçihri'nin yaratılışının bu tarafı şiirlerinin neredeyse tamamına da yansımıştır. Onun şiirlerinde hayata bağlılık ve yaşama sevinci vardır. Bundan dolayı “hurrem u hoş yaftım”, “şâd bâşîd” ve “Ferruh yâbende bâd” gibi cümleler şiirlerinde sıkça yer almıştır.

Menûçihri, hayatı boşa geçirmemek, zevk ve eğlencesiyle yaşamak düşüncesindedir. Başka şairlerde görülen, sevgili için yanıp yakılmalar, ahlar çekip yaka yırtmalar onun şiirinde pek görülmez. Aşkı da kederli yönleriyle değil de neşesiyle, hatta biraz alaylı bir biçimde ele alır. Bu bakımdan şiirlerinde Batı'da "Epiküryen" Arap şiirinde "Hadarî" düşünce tarzını görmek olasıdır. Başka bir ifadeyle, Arap şiirinden alınarak, Derî Farsçası gazellerinde de işlenen "Hadarî" felsefe (Armutlu 2014: *Doğu Esintileri*: 33-86), Menûçihri'nin hem yaşamı hem şiir felsefesini oluşturmuştur.

6. MENÛÇİHRÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Menûçihri Fars edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Hakkında bilgi veren kaynaklar, onun eşsiz bir şair olduğunda birleşirler. Avfi'nin "nevâdir-i eyyâm ve acâyib-i rüzgâr" (Avfi 1333 287) olarak gördüğü Menûçihri'nin güçlü ve kudretli bir şair olmasında en büyük etken, şüphesiz bireysel yeteneğidir.

O, bu bireysel yeteneğini, keskin ve güçlü zekâsı ile (Avfi 136: II/53) birleştirerek, edebî kişiliğinin hamurunu yoğurmuştur. Hidâyet, onun için "fesâhat, belâgat, talâkat uzûbet, metânet ve rezânet" onun edebî kişiliğinde toplanmıştır" der (Hidâyet 1381: I/1907). Arap edebiyatı bilgisi yanında tanınmış Arapça şiir söyleyen Arap şairler hakkındaki bilgileri, kadim Fars musikî bilgisi, dikkat çekici mitolojik renkler onun edebî kişiliğinin oluşmasındaki kilometre taşlarıdır. Bu bilgi birikimi ve öğrendiği diğer bilgileri Menûçihri bıkmadan, usanmadan defalarca şiirlerine aktarması, işaretlerde bulunması, kültürel ve bilimsel bilgilerini açıklamakta ısrarlı olması edebî kişiliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Menûçihri, şiirlerini bir taraftan bu bilgilerle örerken, diğer tarafta da edebî yönünün oluşmasını sağlayan materyalleri bize sunmuştur. Ziyarî ve Gazne saraylarında zevke dayalı, mutlu bir yaşam sürmesi ve bunun izlerinin şiirlerinde görülmesi, onun felsefesini ve bu felsefe de Menûçihri'nin edebî kişiliğinin belirlemede büyük rol oynamıştır. Tüm şiirlerinde yer alan bu felsefe, onun edebî kişiliğini sarıp kuşatan en büyük etken olmuştur. Bunlar onun edebî yönünü gösteren ortaya çıkan ve sanatının çerçevesini çizen dokümanlarıdır.

Menûçihri'nin yaşadığı çevre ve bu çevreyi kuşatan tabiat, onun edebî kişiliğini belirleyen başka bir etkidir: Menûçihri diğer şairlerin aksine, yazdığı çevreyi gözlemlemiş, doğayı ruhunun en ücra köşesine

kadar hissetmiş ve ona yabancı kalmamıştır. Kendisini tabiatla özdeşleştirmiştir. O, tabiata karşı büyük bir algı operasyonu yürütmüş. Çok boyutlu, çok renkli tabiat unsurlarını hemen hemen her şiirine yansıtmıştır. Sanki onun şiiri; yeryüzündeki tabiat ile masmavi gökyüzündeki tabiat tarafından çift boyutlu kuşatılarak, esir alınmıştır. Bu tabiat tarafından kuşatılmışlık, Menûçihri'nin edebî yönünü, sanatını ve edebî kişiliğinin resmini oluşturmuştur.

Menûçihri'nin kendi ifadesiyle önemli Arap şairlerini ve şiirlerini yakından tanınması, çok sayıda Arapça şiiri ezbere bilmesi, Arap şairlerinin mana ve mazmunlarını şiirine aktarması sonucunda Arapça anlaşılması zor ifadeleri kullanması, alışılmamış terkiplere yer vermesi, kavram ve terkiplerin kullanılması noktasında çekince göstermemesi ve bunları ifade etmede sınır tanımaması, Arapça kelimeler ve terkipleri kullanmadaki serbestliği, yeni teşbihler kullanmasındaki ısrarı gibi Menûçihri'ye özgü özellikler, onun edebî kişiliğini belirleyen başka bir yan olmuştur. Bu yönüyle Menûçihri, Sebki Horasanî'den çok Sebki Irakî şairi görüntüsü verir. Bundan dolayı Zerrînkûb onu "Şâirân-ı Irak" yani Irak şairlerinden biri olarak görür (Zerrînkûb 1386: 64).

Menûçihri'nin edebî kişiliğini gösteren, onu yansıtan en önemli göstergelerden biri de onun geleneksel Fars şiir anlayışını değil de klasik Arap şiir geleneğini benimseyip onu yansıttığıdır. O, Farsça yazmasına rağmen çağında Arap şiir anlayışını Fars şiirinde yaşatandır. Menûçihri bir Arap şairi gibi düşünmüş, hissetmiş onlar gibi kasidelerinin kurgusunu yapmış, ama bütün bunları Farsça yazmıştır, diyebiliriz. Başka bir ifadesiyle o, Arap şairi gibi düşünmüş, Fars şairi gibi Farsça yazmıştır. Onun aykırılığı da buradan ileri geliyor. Bundan dolayı Menûçihri'nin şiir dünyasında Fars şiir geleneğini oluşturan, bu geleneği geliştiren başta Rûdekî, Unsurî Ferruhî, Firdevsî gibi zirve şairlerin izlerini göremeyiz. Horasan tarzının özelliklerini edebî kişiliğinde yansıtmamasının en büyük nedeni de bu olmalıdır.

Menûçihri'nin edebî kişiliğini yansıtan çok önemli bir yönü de müseddes nazım şeklini Fars edebiyatında ilk kez onun kullanmasıdır. Bilindiği gibi müseddes, ilk olarak Abbasi edebiyatında ortaya çıkmış bir nazım şeklidir. Müseddes kelimesinin asıl anlamı altılı, altı köşeli demektir (Tehânevî 1998: III/366). Bir edebiyat terimi olarak altı mısralı bendlerden oluşan nazım şeklinin adıdır. İran edebiyatı tarihlerinde, Menûçihri'nin yazdığı müseddesler, "musammat" olarak ifade edilmiş

tir. Bu ifadenin verilmesi; Şems Kays Râzî'nin *el-Mu'cem* adlı eserinde "tesmât" başlığı altında "musammat"ın: "Aynı kafiyeli beş mısradan sonra, şiirin temeli olan farklı kafiyeli bir mısra getirilerek" her bir bendin altı mısradan oluşturulduğu savına dayanır. Râzî, bu mısraların daha az/üç mısra ve daha fazla/on mısra olabileceğini de belirtmiştir (Râzî 1387: 389). Başka bir ifadeyle aynı vezinde üç ve daha fazla mısralı değişik sayıdaki bendlerden oluşan nazım şekillerinin genel adı; musammat'tır. Bundan dolayı Munûçehrî'nin müseddesleri, musammat şeklinin özel bir adı olmasına rağmen İran edebiyat tarihçileri, bu müseddesler için özel isimlendirmenin yerine genel olarak adlandırılan tabiri yani musammat kelimesini kullanmışlardır. Menûçihri de bir beytinde "Tavus, Unsurî'nin methiyelerini, turaç kuşu Menûçihri'nin musammatını okuyor" (DM: s.117/1581) diyerek, müseddes yerine musammat tabirini kullanmıştır.

Menûçihri, 11 müseddes yazmıştır. Bunlardan 10 tanesinin kafiyesi "aaaaab ccccb ddddb...", 1 tanesi "aaaaa bbbbbb ccccc..." şeklindedir. 11 müseddesin 10 tanesi müzdevic müseddestir. Müseddeslerin bend sayısı 10 ile 37 bend arasında değişmektedir. Müseddeslerin tümü övgü niteliğinde olup 6 tanesi Sultan Mes'ûd'un mehdiesi için söylenmiştir. Müseddesleri içeriği, kasidelerinden farklı değildir. Yazdığı müseddesler, övgü şiiri oldukları için kasideleriyle benzerlik gösterir. Nesiple başlayan müseddes, övgüyle biter. Tasvir, teşbih ve tabiat, müseddeslerde de kendini gösterir. Eğlenceye çok düşkün olan şairin müseddeslerinde yaşama sevinci, şaraba olan tutkusu, zevke ve eğlenceye olan düşkünlüğü hemen göze çarpar. Kasidelerinde yansıttığı hadari felsefe, müseddeslerinde de açık bir şekilde kendini belli eder.

7. MENÛÇİHRÎ'NİN ŞİİRİ

Her şairin sanatını, şiir anlayışını ve felsefesini belirleyen unsur ve öğeler yazdığı şiirlerde görülür. Başka bir ifadeyle şairin şiiri, onun edebî çehresini yansıtır. Fars edebiyatının seçkin şairlerinden biri olan Menûçihri'nin şiiri nasıl bir şiirdir? Onun şiirleri diğer şairlerin şiirlerine hangi yönden benzer veya onlardan hangi yönden ayrılır? Bu soruların yanıtı onun şiirlerinde gizlidir. Onun şiirini ortaya koyup ona özgü bazı özellikler çıkarılınca Menûçihri'nin şiirini gözler önüne sergilemiş oluruz. Menûçihri'nin şiirlerindeki unsurları birkaç madde halinde şöyle sıralayabiliriz.

7. 1. Tabiat

Menûçihri bir tabiat şairidir. Şiirlerinin büyük bir kısmı tabiat olgusuyla örölmüştür. Kaynaklarda “tabiat-perest”, “tabiat-perdâzi” (Şafak 1352: 173) ifadesinin kullanılması bundan dolayıdır. Safâ, onun için “Onun asıl şöhreti, tabiatı çok güzel bir şekilde tasvir etmiş olmasındadır” demiştir (Safâ 1351: I/588). Menûçihri’nin Divanı’nda yer alan tabiat, diğer şairlerin divanlarında onda yer aldığı kadar görülmez. Ona göre; her taraf bağ, bahçe, gül, çiçek, ağaç ve diğer tabiat unsurlarıyla çevrilmiştir. Çeşitli ve renkli tabiat manzaraları, çöl, dağ, orman, yeşil alanlar, masmavi gökyüzü, cıvıl cıvıl ötüşen kuşlar, bulutlar, yağmurlar, şimşekler gibi tabiat unsurları onun şiirlerinde canlı bir şekilde ele alınıp işlenmiştir. Menûçihri’nin Divanı’na baktığımızda tabiat: Kozmik âlem, bağ-bahçe, mevsimler, bitkiler, (güller ve çiçekler, ağaçlar ve otlar) hayvanlar (kuşlar, böcekler ve haşarat, vahşi ve evcil hayvanlar) olarak karşımıza çıkar (Coşkuner 202: 199-251).

Kozmik âlem: Rüzgâr, bulut, gökkuşağı, gök gürültüsü, şimşek, yağmur, kar, dolu, sis, nem, ay, güneş, yıldılar, burçlar. Bağ-bahçe: İrem bağı, çayır-çimen, otlak-yeşillik, gül bahçesi, gülzâr, lâle bahçesi, yase-men bahçesi, asma gölgesi. Mevsimler: İlkbahar, yaz, sonbahar, kış.

Bitkiler, güller ve çiçekler: Gül, gonca, kırmızı ve beyaz gül, sarı gül, yaban gülü/nesteren, gülнар, iki renkli gül, lale, menekşe, zambak, sümbül, reyhan, nergis, erguvan, sümbül, reyhan, hemişebahar, şebboy, fesleğen, nilüfer, fulya, papatya, şenbelid/boyotu, şimşir, lavanta, mine çiçeği, horozibiği çiçeği, abanos, siyah çiçek. Ağaçlar ve otlar: Ağaç, dal, yaprak, ağaç ve meyve çiçeği, söğüt, servi, dağ servisi, asma, ayva, elma, turunç, öd ve peleseng ağacı, bon/sorgun ağacı, mersin ağacı, hurma, nar ağacı, biber, yaban soğanı, pırasa, karnı, tuba, haşhaş, çitlenbik, buka-lemun, mehr ve ifar, beka bitkisi.

Hayvanlar: Kuşlar: Bülbül, keklik, dağ kekliği, kumru, papağan, güvercin, tahtalı güvercin, yaban güvercini/verşan, tavus, turna, karga, ördek, kaz, tavuk, horoz, civciv, doğan, bozdoğan, kartal, çaylak, akbaba, turaç, guguk, toygar kuşu, naru, hüdhüd, huma, hordema, tiku, anka, serçe, karabatak, çalı kuşu, deve kuşu, kerkema/kuyruk salaç, zendbar, kudri sığırcık, şarik/nuri kuşu, kırlangıç, hak kuşu, laskevey, musıçe, sülün, leylek. Böcekler ve Haşarat: Bal arısı, sivrisinek, örümcek, karınca, kelebek, ipek böceği, çekirge, akrep, fare, kumul, semender. Vahşi Hay-

vanlar: Fil, aslan, kaplan, pars, yaban eşegi/zebra, kurt, tilki, domuz, gergedan, ayı, goril, ceylan, ahu, geyik, yılan, timsah, balık, kaplumbağa, dağ keçisi, yaban koyunu, sincap. Evcil hayvanlar: at, deve, katır, manda, öküz, boğa, köpek.

Menûçihri'de tabiat, tablolar çizilerek anlatılmıştır. Birçok beyitlerini eline boya fırçası olan bir ressam, onları tablo haline getirebilir. Bu Menûçihri'nin önemli özelliklerinden biridir. Kaynaklarda, tüm edebiyat tarihlerinde veya onunla ilgili yazılan bir yazıda ilk söylenen söz, onun bu yönüdür: (Safâ 1351: I/588; Kedkenî, 1370: 502, Sûretger 1348: 38; Nu'mânî 1335: I/155; Musaffâ 1335: I/313; İmâmî Efşâr 1382: 29) Şemîsâ, onun için "şâir-i tabîat" demiştir. (Şemîsâ 1374: s. 53)

Menûçihri'de tabiat olgusu bir boyutuyla yaşadığı çevreden alınmıştır. O, etrafını çevreleyen doğa güzelliklerine ve onu kuşatan doğa unsurlarına bigâne kalmamıştır. Yaşadığı ve gördüğü çevrenin tabiatından etkilenmiş ve bu etkisini şiire aktarmıştır. Bu bakımdan Menûçihri'nin tabiat şiirleri, yaşadığı çevreden özenle seçilerek doğal görünümüne uygun biçimde resmedilmiş tablolar gibidir. Dolayısıyla Menûçihri'nin şiirlerinde; her türlü "ravdiyyât/bağlar-bahçeler", "zehriyyât/güller-çiçekler", "mâiyyât/sular", "selciyyât: kar/kış", "fasliyyât: dört mevsim" ve tabiat canlı, renkli ve tüm boyutlarıyla ele alınıp işlenmiştir. (Hüdâ 1387: s. 198)

Menûçihri'nin tabiatı vasıflamada bir dahi olduğunu söylemek gerekir. Yazdığı kasidelerinin içlerine yaydığı kır ve ova, çimen ve yeşillik, bulut, su, hava, gül ve bülbül ve bunların dışındakiler hakkında söyledikleri o kadar ilginç ve değerlidir ki eğer onlar bir araya toplanırsa, tabiatı vasıflayan edebiyat hakkında son derece güçlü ve nefis bir mecmua hazırlanmış olur (Nu'mânî 1335: I/150). Menûçihri, memduhu Ali b. Muhammed'in sarayına gitmek için yaptığı bir yolculuk esnasında hava değişimini bizzat görür ve yaşar ve bu tabiat vasfını bize de anlatır. Menûçihri: "Bâbil tarafından sert bir rüzgâr çıktı" diyerek, havanın değişimini anlatmaya başlar. Rüzgârın şiddetini "dağın tepesinden yüz batman ağırlığındaki taşları söküp indiriyor" ifadesinden anlıyoruz. Sonra "çöl tarafından bir toz kalktı ve dünya koyu renge büründü" demesi, olumsuz havanın devam ettiğinin bir işaretidir. Geceyi böyle bir atmosferde geçire şair, güne uyandığında "sabah vakti deniz üzerinden Behmen ayında su buharı kalktı ve Karen dağının tepesinden karga renginde bir bulut yükseldi" diyerek havadaki olumsuzluğunun devam ettiğini

belirtir. Menûçihri, doğal bir tabiat olayını vafsetmeye devam eder ve “o buluttan karanlık dünyayı aydınlatan bir şimşek kopar ve gök gürültüsü insanları tüyünü diken diken edecek bir hal alarak, şiddetini artırır” diyerek, yaşadığı tabiat olayını bize aktarır ve ardından “*yer şiddetle sallanarak, arkasından sicim gibi bir yağmur yağar*” diyerek yaşadığı olumsuz havayı bizlere aktarır (DM: s. 51/1186-1199). Menûçehri'nin olumsuz hava ve bu koşullar altında yaptığı yolculuk kendi ifadesiyle şöyle tamamlanır:

ز صحرا سیلها برخواست هر سو
 دراز آهنگ و پیچان و زمین کن
 چو هنگام عزایم زی مُعَزَّم
 به تَک خیزند تُعبانانِ رِیْمَن
 نمازِ شامگاهی گشت صافی
 ز روی آسمان ابرِ مُعَنَّ
 چو بردارد ز پیشِ رویِ اوثان
 حِجابِ ماردی دست برهمن
 پدید آمد هلاب از جانبِ کوه
 بسانِ زعفرانِ آلوده مَحْجَن
 چنانچون دو سر از هم باز کرده
 ز زرِّ مغربی دَسْتاو رَنْجَن
 و یا پیراهنِ نیلی که دارد
 ز شَعْرِ زردِ نیمی زِه به دامن
 رسیدم من به درگاهی که دولت
 ازو خیزد، چو رُمّانی ز معدن

“Seller, çölden uzunca bir zaman içinde ve kıvrılarak ve de zemini yara yara her tarafa yayıldı. Yılan oynatanın (okuduğu) dual/tilsim zamanı gibi hilekâr yılanlar aniden kalktı. Akşam namazı (olduğunda) gökyüzü, kat kat buluttan ortaya

çıktı/belirdi. Papazın kızıl örtüyü putların üzerinden kaldırması gibi. Dağ tarafından zaferana bulaşmış eğik bir sopa gibi hilâl ortaya çıktı. Öyle ki birbirinden ayrılmış iki baş ve mağrib sarısından kelepçe gibi veya eteğinde sarı kıldan, yarım ipekten Nil renginde gömlek vardı. Ben, nar renkli (kıymetli taşın) madenden çıktığı gibi, oradan mutluluğun yükseldiği bir saraya vardım."

(DM: s. 87/1200-1207).

Menûçihri'de tabiatın diğer bir boyutu, Arap edebiyatından alınan durgun tabiat tasvirlerinden oluşur. Başka bir ifadeyle Arap şairlerinin kasidelerinde yer alan tabiat görüntüleri, Menûçihri'nin şiirlerinde de yazılmıştır. O, Abbasî dönemi şairlerinden İbnu'l-Mu'tez, Kuşâcim başta olmak üzere diğer Arap şairlerinden etkilenmiştir (Hüdâ 1387: 201). Menûçihri, Arap şiirinde ravdiyyât şairi olarak şöhret bulmuş. Sanavberî'den çok etkilenmiştir. Bahar, bahçe, çiçek, gül ve bunların çağrıştığı her şey Sanavberî'nin şiirlerinde güzel bir şekilde tasvir edildiğinden ona "şâ'iru'r-ravda/bahçe şairi" ve bu konudaki şiirlerine de "ravdiyyât: bahçe şiirleri" adı verilmiştir. (Seyyîd Nevfel 1978: 205-206; Çınar 1997: 66). Menûçihri de daha önce belirttiğimiz gibi "şâ'ir-i tabî'at" ve "şâir-i tabî'at-perest" olarak anılmıştır. Bu iki şair üzerine yazılan ve başlığı "Mukâyese-i Tatbîkî vâsf-ı Tabî'at der Dîvân-ı Sanavberî ve Menûçihri-yi Dâmgâni" olan bir makalede ayrıntılı bilgiler verilmiştir. (Hüdâ 1387: 187-208)

Aşağıdaki beyitler Menûçihri'nin Divanı'nı dolduran tabiat şiirlerinden sadece bir örnektir. Bu beyitler Sultan Mes'ûd Gaznevi'nin övgüsü hakkında söylenen kasidenin nesib bölümünden alınmıştır:

آمدہ نوروز ماہ با گلِ سُوری بہ ہم
 بادہء سُوری بگیری، بر گلِ سُوری بچم
 زلفِ بنفشہ ببوی، لعلِ خُجستہ ببوس
 دستِ چغاله بگیر، پیشِ چمانہ بخم
 از پسرِ نردباز داؤ گران بر بہ نرد
 وز دو کف سادگان سائگنی کش بہ دم
 ای صنمِ ماهروی! خیز بہ باغ اندر آی
 زانکہ شد از رنگ و بوی باغ بسانِ صنم

شاخ بر انگیخت دُر، خاک برانگیخت نقش
 باز فروبیخت مشک، ابر فرو ریخت نم
 مِقْرَعَه زن گشت رَع مِقْرَعَه او دُرْخَش
 غاشیه کش گشت باد، غاشیه او دِیَم
 قَمْری در شد به حال، طوطی در شد به نُطق
 بلبل در شد به لَحْن، فاخته در شد به دَم
 در جَلَوَات آمدهست بر سرِ گلِ عَنْدَلِیْب
 در حَرَکَات آمدهست شاخکِ شاهسُپَرَم
 باد علمدار شد، ابر عَمَم شد سیاه
 برق چنانچون ز زر یک دو طرازِ علم
 بر دُمِ طاووس ماه، بر سرِ هُدُهد کلاه
 بر رُخِ دُرَّاجِ گل، بر لبِ طوطی بَقَم
 گردنِ هر قَمْرِی معدنِ جِیْمی ز مُشک
 دیدهء هر کبکی مسکنِ مِیْمی ز دَم
 ماهی در آبگیر دارد جَزَعینِ زِرِه
 آهو در مرغزار دارد سِیْمینِ شِکَم
 باد زره‌گر شدهست، آب مُسْمَسَلِ زِرِه
 ابر شده خیمه‌دوز ماغِ مُسَلْسَلِ خِیْم

Nevruz ayı, kırmızı gülle beraber gelmiş. Kırmızı şarabı al ve kırmızı güle doğru salın. Menekşeye benzeyen saçı kokla. Kırmızı dudağı öp. Çeganeyi ele al ve kadehe doğru yönel. Ey ay yüzlü güzel! Kalk ve bahçeye gel. Çünkü bağ, renk ve kokudan put gibi oldu/güzelleşti. Dal, inci saçtı toprak nakış(ları) ortaya çıkardı. Rüzgâr, güzel koku saçtı. Bulut, yağmur döktü. Gök gürültüsü davulcu oldu. Onun davulu şimşek(tir). Rüzgâr, örtü çeken oldu. Onun örtüsü yağmur-lar(dır). Kumru, güzelce, papağan konuşarak, bülbül nağmeyle, guguk kuşu inleyerek içeri girdi. Bülbül, gülün başında cilvelere, reyhanın dalcığı da kımıl-

damalara başlamış. Rüzgâr, bayraktar, bulut bayrak oldu. Şimşek bayrağın bir iki altın süsü gibidir. Tavusun kuyruğu üzerinde ay, hüdhüdün başında külah, Turaç kuşunun yüzünde gül, papağanın dudağı üzerinde becam bitkisi var. Her kumrunun boynu güzel kokudan dolayı bir cim madeni, her bir keklikcağızın gözü kandan bir mim meskeni(dir). Havuzda zırhı benekli bir balık, ovada gümmüş karınlı ceylan vardır. Rüzgâr, zırhçı olmuş. Su zırh halkaları, bulut çadır diken olmuş, sis çadırların dokuması."

(DM: s. 70/981-95)

Aşağıdaki beyitler de tabiat tasvirine başka bir örnektir:

نوبهار از خوید و گلآراست گیتی رنگ‌رنگ
 ارغوانی گشت خاک و پرنیانی گشت سنگ
 گل شکفت و لاله بنمود از نقاب سرخ روی
 آن ز عنبر بُرد و این ز گوهر بُرد رنگ
 شاخ بادام از شکوفه لُعبتی شد آزی
 جامهای می گرفته برگها هر سو به چنگ
 ابر شد نقاش چین و باد شد عطارِ روم
 باغ شد ایوانِ نور و راغ شد دریای گنگ

İlkbahar, dünyayı taze buğday ve renk renk gül ile (süsledi). Toprak erguvanî (renk), taş perniyânî (ipek) oldu. Gül açtı ve lale örtüden kırmızı yüzünü gösterdi. O, amberden koku, bu cevherden renk götürdü. Bademin dalı çiçekten dolayı bir Azer putu oldu. Bulut Çin nakkaşı, rüzgâr Rum attarı, bağ nur sarayı, yeşillik Geng sarayı oldu."

(DM: s. 64/889-892)

7.2. Şarap

Tabiat şairi olan Menûçihri, aynı zamanda bir şarap şairidir. Şarap, onun yaşam felsefesini oluşturan en önemli unsur, hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır. İşret-meşreb oluşunun en büyük nedeni şarabı sevmesidir. İçerisinde şarabın geçmediği bir kasidesi yok gibidir. Zevke ve eğlenceye düşkünlüğü, şarapla ilintilidir. Onun şiirinin bir ayağı tabiat ve aşk, diğer ayağı da şaraptır. Saraylarda bulunup düzenlenen meclisle-

re katılan Menûçihrî, musikî eşliğinde şarap içer, mutlu olur ve yaşamın keyfini sürer. Fars şiirinin oluşumundan, Menûçihrî'ye kadar geçen süreçte, Fars şairleri içerisinde en rind şair, Menûçihrî'dir. Günü birlik yaşaması, zevke, eğlenceye ve şaraba düşkün yaratılışı onun rind tarafının en önemli göstergesidir.

Menûçihrî, şaraptan uzun uzadıya söz eder, renginden, niteliğinden ve her türlü özelliğinden bahseder (DM: s. 198/2661). O şarabı neşenin sebebi, dünya mutluluğunun temeli, keder ve üzüntülerin ilacı, gönlü daralanları rahatlatıcı (DM: s. 16/209-14) ve şarabı çaresizlerin çaresi olarak görür (DM: s. 179/2405). İçilmesi gereken vakitleri söyler. Süslü, güzel ve tüyü bitmemiş sakilere seslenerek ellerinden şarap alır ve şarap meclislerini anlatır. Bundan dolayı onun şiirlerinde şarap, tabiatın sonra en önemli unsur, vazgeçilmez değerdir. Menûçihrî, her fırsatta "şarap dök", "kadeh kaldırınız", "şarap getir", "sabahtan akşama kadar şarap içelim", "avucuna şarap koy" gibi ifadeler kullanarak, şarap içmeyi önerir. O, cariyeye çabuk kalk der ve cariyeden bakır tasa şarap dökmesini, bir meclis kurmasını ister (DM: s. 101: 1380). Menûçehrî: "Cuz be-râh-ı mul me-pûy/şarap yolundan başka (bir yol) arama" düşüncesindedir. Bundan dolayı şarap içmeyen kişiyi adamdan saymaz:

نَبید خور که به نوروز هر که می نخورد

نه از گروه کرامست و نز عدادِ آناس

"Nevruzda şarap iç zira şarap içmeyen kişi ne büyükler sınıfından ne de insandan sayılır."

(DM: 57/805)

Menûçihrî'nin şarap tutkusu, onun yaşam felsefesiyle ilintilidir. Zevke dayalı bir yaşam tercih eden, bunu her fırsatta dile getiren, "tüyü bitmemiş çocuğun elinden gün boyu büyük bir kadehle şarap içen" (DM: s. 70/983), "şarap iç, eğlen-neşelen, sonsuza kadar yaşa" (DM: s. 88/1230) ve "uzun bir gece elime sanki akik gibi kırmızı bir şarap almışım. Sağımda şarap, solumda sevgili, hem içiyoruz hem şapır şupur öpüşüyoruz" (DM: s. 104/893-94) diyen, "sabahtan akşama kadar şarap içsin" temennisinde bulunan, kendisini "biz şarap-zedeleriz" safında gören (DM: s. 179/2406) Menûçihrî'nin şiirlerinde şarabı öne çıkarıp her boyutta işlemesi son derece doğaldır. O, vakit belirlemeden her fırsatta şarap içip ve içmesini önermesinden başka, Zerdüşt geleneği yanında Musa ve İsa peygamber-

rin dini üzerine hem şarap içmeyi hem de onların yolunu şarapla korumayı önerdikten sonra yedi gün şarap içmeyi de teklif eder:

به فالِ نیک و به روزِ مبارک شَنبَد
 نَبید گیر و مدهِ روزگارِ نیک به بد
 به دینِ موسی امروز خوشترست نَبید
 بخور موافقتش را نَبیدِ نو شنید
 اگر توانی یکشنبه از صبحی کن
 کجا صبحی نیکو بود به یکشنبه
 طریق و مذهب عیسی به بادهء خوش ناب
 نگاهدار و مزن بختِ خویش را به لگد
 به روزگار دوشنبد نَبید خور به نشاط
 به رسم موبد پیشین و موبدان موبد
 بگیر روز سه شنبه به دست بادهء ناب
 بخور که خوب بُود عیش روز سه شنبه
 چهارشنبه که روز بلاست باده بخور
 به ساتگینی می خور به عافیت گذرد
 به پنجشنبه که روز خمار می زدگیست
 چو تلخ باده خوری راحتت فزاید خود
 پس از نمازِ دگر روزگار آدینه
 نَبید خور که گناهان عَفو کند ایزد

“Uğurlu fal (olarak gör), mübarek cumartesi günü şarabı (eline) al ve iyi zamanı, kötüye verme. Bugün Musa'nın dinine göre şarap (içmek) daha güzeldir. Ona uymak (için) cumartesi günü yeni şarap iç. Eğer gücün yeterse Pazar günü sabuhî iç. Pazar günü (içilen) sabuhî şarabı nasıl da güzel (olur). İsa'nın dinini ve yolunu saf ve güzel şarapla koru. Ve kendi bahtını tekmeleme. Pazartesi günü Zerdüşti lider ve liderler (için) Zerdüşst geleneği üzerine keyifle şarap iç. Salı

günü, günü gün etmenin güzel olması için saf şarabı ele al ve iç. Belâ günü olan Çarşamba günü şarap iç. (O günün) esenlikle geçmesi (için de) şarap iç. İçki çarpmasının mahmurluğu olduğu perşembe günü sert şarabı içersen bizzat senin rahatlanmanı sağlar. Cuma günü, Cuma namazında şarap iç, belki Tanrı günahlarını affeder."

(DM: s. 21/278-286)

Munûçehrî'nin yukarıdaki kaside başlangıcında yer alan beyitlerindeki: "Musa'nın dinine, İsa'nın yoluna göre bugün şarap iç" ifadesi, yazdığı şarap şiirleriyle ve bu şiirlerde İslam'ın şarap konusundaki hükmünü kendince yorumlayan Emevi Halifesi Yezîd b. Muâviye'nin bir şiirinde dile getirdiği duyguya çok benzer. Halife Yezîd, yazdığı şarap şiirinin bir beytinde duygularını şöyle dile getirmiştir:

فَإِنْ حُرِّمَتْ يَوْمًا عَلَى دِينَ أَحْمَدَ
فَخَذَّهَا عَلَى دِينَ الْمَسِيحِ بْنِ مَرْيَمَ

"Eğer şarap bir gün Ahmed'in dinine göre yasaklanmışsa, sen de onu Meryem oğlu Mesîh'in dinine göre iç."

(Demirayak 2012:117)

Menûçihri tabiat şiirlerinde olduğu gibi şarap şiirlerinde de Arap şairlerinin etkisinde kalmıştır. Onların söylem ve mazmunlarına benzer ifadeler kullanmaktan çekinmez. Örneğin Cahiliyenin ünlü şairi Amr b. Kulsûm'un: "Haydi uyan (sevgili)! Bize büyük kadehinle sabah şarabı ver..." (Zevzenî, 1972: 118) derken, aynı duyguları Menûçihri de "Ey cariye! Çabuk kalk, kadehe şarap dök." (DM: s. 101/1380) diyerek paylaşır. Yine Cahiliye şairi Alkame b. Kays; "baş ağrısını iyileştirir" (Debbî 1942: 402) derken, Menûçihri'de: "bütün üzüntü ve kederleri giderir" (DM: s. 16/210), "Şarabın girdiği bedenden gam uzaklaşır" (DM: s. 129/1728) diyerek şarabın aynı işlevselliğini dile getirir. Şarap şiirleriyle tanınan Emevi Halifesi Velîd b. Yezîd, şarabı hayatın neşesi ve nimeti olarak görür. Şaraba âşık olan şair, üzüntülerini şarabın sayesinde sevince çevirir (Yanık 2010: 115), her fırsatta "şaraptan al nasibini" (Dayf 1976: 282) der. Benzer duyguları Menûçihri'de dillendirir: "Avucuma şarabı koy, neşenin, eğlenmenin nedeni şaraptır." (DM: s. 16/209), "Eğlenme zamandır, şarap iç afiyet olsun" (DM: s. 17/231), "Şarabın olduğu yerde cömertlik ve bereket vardır." (DM: s. 104: 1423)

Menûçihri'nin şarap şiirleri üzerinde en etkin şair Abbasi dönemi hamriyyat şairi olarak bilinen Ebû Nuvâs'tır. Menûçihri, onun hamriyyat söylem ve mazmunlarını bol miktarda kullanmıştır. İki şair arasında şarap konusunu ele alıp çeşitli yönleriyle işlemleri arasında oldukça fazla birliktelik vardır. Bu iki ünlü şairin ortak noktalarından biri de zevke ve eğlenceye düşkün olmaları, hayatı güzelce yaşamalarıdır. Böyle bir yaşamın gerçekleşmesinde şarap, her iki şairin şiirinde vazgeçilmez bir unsur olarak yer almıştır. Ebû Nuvâs "hamr" ismiyle bütünleştiyse (Demirayak 1998: 89), Menûçihri'de "şarap" ile bütünleşmiş şarap, onun hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Her iki şairde şaraba taparcasına bağlanmış, şarapsız bir dünya düşünmemişlerdir. Hem Ebû Nuvâs hem de Menûçihri kasidelerinin giriş bölümlerinde, hem de bu konuda müstakil şarap şiirleri yazmışlardır.

Şarabın Menûçihri için ne anlam ifade ettiğini görmek için, onun müstakil yazdığı ve 12 beyit olan hamriyesine bakmak gerekir. Bu manzume sözün bittiği yerdir:

ای باده! فدای تو همه جان و تن من
 کز بیخ بکندی ز دل من حَزَن من
 خوبست مرا کار به هر جا که تو باشی
 بیداری من با تو خوشست و وَسَن من
 با تُست همه اُنسِ دل و کامِ حیاتم
 با تست همه عیشِ تن و زیستنِ من
 هر جایگهی کآنجا آمد شدنِ تست
 آنجا همه گه باشد آمد شدنِ من
 وانجا که تو بودستی ایام گذشته
 آنجاست همه رُبَع و طُلُول و دِمَن من
 ای باده خدایت به من ارزانی دارد
 کز تست همه راحتِ روح و بدنِ من
 یا در خُم من بادی، یا در قدحِ من

یا در کفِ من بادی، یا در دهنِ من
 بوی خوشِ تو باد همه ساله بَخُورم
 رنگِ رخِ تو بادا بر گیرهنِ من
 آزاده رفیقانِ من! من چو بمیرم
 از سرخترین باده بشوید تنِ من
 از دانهء انگور بسازید حَنُوطم
 وز برگِ رز سبزِ ردا و کفنِ من
 در سایهء رز اندر، گوری بکنیدم
 تا نیکترین جایی باشد وطنِ من
 گر روز قیامت برَد ایزد به بهشتم
 جوی می پُر خواهیم از ذوالمینِ من

“Ey şarap! Gönlümden hüznümü kökten söktüğün için, tüm bedenim ve bütün ruhum sana feda olsun, senin olduğun her yerde benim işim güzeldir. Seninle uyanıklığım ve uyuklamam hoştur. Bütün gönül ve huzurum ve yaşama arzumu seninledir. Tüm yaşantım ve benim bedenimin yaşaması seninledir. Her nereye gidersen benimde orada olmam gerekir. Ey şarap! Tanrı bana seni lâıyk gördüğün için tüm ruhumun ve bedenimin esenliği sendendir. Ya benim küpümde ya da benim kadehimin (içinde) olasın. Ya avucumda/elimde ya da ağzımda olasın. Bütün yıl senin güzel kokun benim buhurum olsun. Senin yüzünün rengi benim gömleğimin üzerindeki (renk) olsun. Ey benim özgür dostlarım! Ben öldüğümde, bedenimi en kırmızı şarapla yıkayın. Yıkandıktan sonra üzerime konulan kokulu ilâcımı, üzüm tanelerinden yapın. Benim kefenim ve örtümü yeşil üzüm yaprağından yapın. Benim (istirahat) yurdumun en iyi bir yer olması için kara üzüm gölgesinde bir mezar kazın. Eğer kıyamet günü Tanrı, beni cennete götürürse, nimetler veren Tanrımdan şarap dolu ırmaklar isterim.”

(DM: s. 78/1083-1094)

7.3. Aşk

Menûçehrî hayata sıkı sıkıya bağlı, zevk ve sefadan hoşlanan eğlenmeyi seven, fani ömrün boşa geçmesine razı olmayan bir aşk şairi olarak

da şöhret bulmuştur. Tabiat ve şarap şiirlerinden sonra, onun şiirleri aşkla örülmüştür. Divanı'na baktığımızda onun aşkı, çok boyutlu bir aşktır. O, güzel olan her şeye âşıktır. Menûçihri tabiata, onu içinde yer alan tüm unsurlara âşıktır. Onun şiirleri baştanbaşa bu aşkla dalgalanır. Bu aşk, tabiat betimlemelerinde kendini gösterir. Menûçihri'nin küçüklüğü Dâmgân'da ve onu çevreleyen çöllerde, gençliği Rey'de ve Hazar Denizi kıyıları ile Elburz'un sulu ve yeşil eteklerinde (Zerrînkûb: 1378: 59-60) geçtiği için, bu çevreler onda çok güçlü bir tabiat aşkının oluşmasında etkili olmuştur. Şaraba olan bağılık aşk derecesindedir. Şarap ve sevgili onda ayrılmaz iki unsurdur: "Solda kadeh sağda sevgilinin olması ne güzeldir" (DM: s. 180/2420) sözü şairin aşk ve şarap boyutunu gösterir.

Menûçihri'nin aşkının bir boyutu da maddi olup dünyevî özellikler taşır. Başka bir ifadeyle beşerî aşk onun düşünce dünyasında yer alan bir diğer aşktır. Bu aşk; ulvî, yüce, bir aşk değil, her an değişebilen maddî aşktır. Hemen bütün aşk şiirlerinde bu aşkı işlemiştir. Bu aşkın bir ucunda kendisi, diğer ucunda sevgilisi yer alır. Menûçihri, şiirlerinde aşkı uğruna can veren bir âşık tipi çizmediği gibi ideal maşuk imajı da yansıtmaz. Maddî aşkın gönülde uyandırdığı türlü heyecanları, çılgın arzuları, onu şiirlerinde görmek olası dışıdır. Onun başka şairlerde olduğu gibi güzellere karşı sınır tanımaz meyli de şiirlerinde yer almaz. Aşkın, âşığı yıpratıcı külfetli yanları da onun ilgi alanına girmez. Sevgilinin güzellik unsurları, âşığın bedensel görünümü yani fiziksel özelliklerinin şiirlere yansımaları yok denecek kadar azdır. Menûçihri'nin aşk şiirlerinde, mazmun ve mecazlarla sevgili betimlemeleri yer almaz. Onun şiirlerinde rakip olgusu görülmez.

Menûçihri aşkı santraç oyununa benzetir. Gönül de bu oyunun şahıdır. Oyun içerisinde şah gidince de oyun biter (DM: s. 53/762-63). Bu durumda ona göre aşk, içerisinde âşık ve maşuğun olduğu iki kişilik bir oyundur. Bu oyunda seven ve sevilenden biri giderse, aşk da bitmiş olur. Menûçihri'nin aşkında yer alan âşık, klasik şiir geleneğinde kendisine verilen rolü oynayan bir tip olarak pek fazla görülmez. Fakat az sayıdaki beyitte ideal âşığın özelliklerini görmek olasıdır. Buna göre âşık, bir ceylana vurulmuş, bir cadıya gönlünü teslim etmiştir. (DM: s. 58/821-22) Belki de bundan dolayı âşık, çeng gibi eğrilmiştir (DM: s. 61-860). Âşık, hasta ve divane olduğu gibi yüzünün sarardığı, hüznü olduğu de olmuştur. Âşık, niyaz makamındadır (DM: s. 53/764). Bazen güzellere canını

fedâ eder (DM: s. 161/2186), bazen de sevgilinin gönlünde ot bitmesi için gözlerinden hayat suyu akıtır. Zamanlı zamansız gönlünü de parçalayıp yarar (DM: s. 190/2560-63).

Menûçihri'nin aşağıdaki beyitleri geleneksel âşık imajını yansıtan az sayıdaki örneklerinden birisidir:

هر زمان جورى کند بر من به نو معشوق من
راضيم راضى به هرچ آن لاله رُخ با ما کند
گر رُخ من زرد کرد از عاشقى گو زرد کن
زعفران قيمت فزون از لاله حَمرا کند
وَر همى چَفته کند قَدِّ مرا گو چَفته کن
چَفته بايد چَنگ تا در چَنگِ ترک آوا کند
وَر همى آتش فروزد در دلِ من، گو فُروز
شمع را چون بر فُروزی روشنى پيدا کند

“Sevgilim bana her dem yeni (bir) sitem eder. O yüzü laleye benzeyen bize her ne yaparsa ben razıyım razı. Eğer âşıklıktan dolayı yüzümü sararttıysa söyle sarartsin. Safran, kırmızı lalenin değerinden (daha) fazla eder. Eğer boyumu eğiyorsa söyle eğsin. Güzelin çevresinde ses çıkması için, çengin eğri olması gerekir. Eğer gönlümde sürekli ateş yakacaksa söyle yaksın. Mum, yanınca aydınlık ortaya çıkar. Eğer gözden yanağıma su akarsa, söyleyin aksın. İlkbaharda yağan yağmur bahçeyi güzel yapar.”

(DM: s. 25/347-50)

Menûçihri, aşk şiirlerinde Fars şiir geleneğinin alışılmış aşk söylemlerinden çok, alışılmamış aşk söylemlerine yer vermiştir. Aykırı şair olmasının bir başka yönü de yazdığı bu tarz şiirlerinde kendini gösterir. Aşağıdaki beyitler bu örneklerdendir:

نازى تو كنى بر ما، وز ما نكشى نازى
خوارى تو كنى بر ما، وز ما نبرى خوارى
رَو رَو كه بيكباره چونين نتوان بودن
لنگى نتوان بُردن، اى دوست به رهوارى

یا دوستی صادق، یا دشمنی ظاهر

یا یکسره پیوستن، یا یکسره بیزاری

“Sen, bize naz yaparsın, bizim nazımızı çekemezsin. Sen, bizi itibarsız yaparsan, bizden itibarsızlığı gidermezsin. Git! Git ki bir anda böyle olunamaz, ey sevgili! Rahvan giden at, duraksayamaz. Ya sadık bir sevgili ya açık bir düşman ol. Ya bütünüyle (bana) bağlan ya da tamamen nefret eden ol.”

(DM: s. 114/1526-28)

Menûçihrî'nin şiirlerinde âşığa oranla maşuk, daha çok aşk sahnesinde görülür ve öne çıkar. O, her şeyden önce güzeldir (DM: s. 10/111) ve âşığın başını döndürür. (DM: s. 142/1923), gönül çelen (DM: s. 150/2027) biri olarak âşığın gönlünü alıp götürür (DM: s. 142/1926). Menûçihrî, maşuğun fiziksel özelliklerinden çok onun vasıflarını öne çıkarmıştır. Buna göre maşuk: Vefasızdır, sözünde durmaz, serbesttir, merhameti yoktur. Gönül incitendir. Onun en büyük vasfı nazdır. Sevgili nazlıdır, sürekli naz yapar (DM: s. 114/1826). O, naz yapmasına rağmen kimsenin nazını çekmez (DM: s. 114/1521-28).

Menûçihrî'nin aşk şiirlerinin temelinde itâp/azarlama ve şekva/yakınma vardır. İlk kez II. Abbasi Döneminde (847-945) ortaya çıkan bu iki şiir türü, Menûçihrî'nin âşıkâne şiirlerinde işlenmiştir. Menûçihrî, önceki şairlerin beyitlere sıkıştırdığı itap ve şekvayı, çağında tür şekline getirerek, kaside girişlerinde yer vermiştir. Âşıkâne kaside nesipleri itap ve şekva ile doludur. Sevgiliden yakınma ve onu azarlama, Fars şiir geleneğinde pek görülmeyen bir özelliktir. Onun aykırı bir şair oluşu bu tarz yazdığı şiirlerde de karşımıza çıkar. Menûçihrî'nin yazdığı aşk şiirlerinde bu iki tür, iç içe geçtiğinden dolayı birbirlerinden ayırmak oldukça güçtür. Uzun nesiplerde hem itâb hem şekva iç içe girmiştir:

ای ترک ترا با دل آحرار چه کارست

نه این دل ما غارت ترکان تتارست

یاری که مرا زو همه رنج و گله باشد

سوگند توان خوردن کان یار نه یارست

هر روز دگر خوی و دگر عادت و کبرست

این خوی بد و عادت تو چند هزارست

“Ey güzel! Senin özgür olanların gönlüyle ne işin olabilir/var. Bizim bu gönlümüz, Tatar Türklerinin yağması değildir. Bana her dem sıkıntı ve şikâyet veren bir sevgili, yemin ederim ki sevgili değildir. Her gün (sen de) başka bir huy başka bir adet ve kibir var. Senin bu kötü huy ve âdetin binlercedir.”

(DM: s. 10/112, 116, 119)

Aşağıdaki beyitler, Ebû'l-Hasan İmrânî'nin övgüsünü yaptığı methiyenin nesibinden alınmış güzel bir itâp örneğidir. Bunlar aynı zamanda aykırılığını gösteren beyitlerdir:

یا بکن آنچه شب و روز همی وعده دهی
یا مکن وعده هر آن چیز که آن نتوانی
از حد و غایتِ نافرمانی در مگذر
که پدیدارست اندازهء نافرمانی
دلِ من بردی و از خیشتنم دور کنی
بر نیاید صنما کار بدین آسانی
مهربانی نکنی بر من و مهرم طلبی
ندهی داد و همی داد ز من بستانی

“Ya gece gündüz sürekli söz verdiğin o şeyi yerine getir/yap. Ya da yapamayacağın o şeyi vaat etme. İtaatsizlik ölçüsü apaçık olan serkeşlik sınırını (aşmak)tan vazgeç. Benim gönlümü çeldin ve beni kendimden uzaklaştırıyorsun. Ey sevgili, iş(ler) bu şekilde kolaylaşmaz bana (sevgi de) merhametli olmazsın, benim sevgimi talep edersin. Adalet vermezsin, benden devamlı adalet istersin/alırsın.”

(DM: s. 142/1924-27)

Menûçihri geleneksel sayılabilecek aşk şiirleri yazmamıştır. Fakat onun Gazneli Sultan Mes'ûd'un övgüsünü yaptığı 22. kasidesinin nesip bölümü, âşıkane tarz yazan bir şairin gazelinden farklı değildir. Bu şiir hem gazelin ruhuna uygun hem de gazel deki lirizmin üst seviyedeki boyutunu göstermesi açısından son derece önemlidir. 9 beyit olan gazelin bazı beyitleri aşağıdadır:

دلَم ای دوست تو دانی که هوایِ تو کند

لِبِ مِنْ خَدْمَتِ خَاكِ كَفِ پَايِ تُو كَنْد
 تَا زَيْمِ، جَهْدِ كَنْمِ مِنْ كِه هَوَايِ تُو كَنْمِ
 بَخُورِدِ بَرِ زِ تُو آنَكْسِ كِه هَوَايِ تُو كَنْد
 شَيْفَتِه كَرْدِ مَرَا عَشَقِ وَ وَايِ تُو چَنِينِ
 شَايَدَمِ هَرْچِه بِه مِنْ عَشَقِ وَ وَايِ تُو كَنْد
 نَكْنِمِ بَا تُو جَفَا، وَرِ تُو جَفَا قَصْدِ كَنِی
 نَكْذَارِمِ كِه كَسِي قَصْدِ جَفَايِ تُو كَنْد
 تَنْ مِنْ جَمَلِه پَسِ دَلِ رُودِ وَ دَلِ پَسِ تُو
 تَنْ هَوَايِ دَلِ وَ دَلِ جَمَلِه هَوَايِ تُو كَنْد
 زُهْرِه شَاكَرْدِي آنِ شَانِه وَ زُلفِ تُو كَنْد
 مَشْتَرِي بَنْدِگِي بَنْدِ قَبَايِ تُو كَنْد

“Ey dost biliyorsun ki gönlüm seni arzu ediyor. Dudağım senin ayağın altındaki toprağa hizmet ediyor. Yaşadığım sürece senin arzunu yerine getirmeye çalışırım, senin istediğini yerine getiren senden fayda görür. Senin aşkın ve sevgin beni böylesine çıldırttı ki onlar bana ne yaparsa yeridir. Sana eziyet etmem, sen cefaya yönelsen de sana kimsenin eziyet etmesine izin vermem. Benim vücudum bütünüyle gönül peşin(den), gönül de senin arkandan gider. Zühre, senin tarak ve saçının çıraklığını yapar. Müşteri Yıldızı, senin elbisenin köleliğini yapar.”

(DM: s. 27/377-82)

7.4. Mitoloji

Menûçihrî'nin şiirlerinde yer bulmuş konulardan biride mitolojidir. Onun şiirlerinde mitoloji üç boyutludur. Birinci boyut kadim İran'a ait aylardır. İkinci boyut, eski İran hükümdar ve kahramanlarını içerir. Son boyut, antik İran'ın milli bayramlarını kapsar Menûçihrî'de mitoloji, onda tarihsel kültür ve birikimin nasıl yer ettiğini gösteren bir belgedir. Gerektiği yerde bu bilgileri kullanmasını büyük bir beceriyle gerçekleştirmiştir. Ya anlattığı bir konunun içine gereksinim duyup mitolojik bilgileri yerleştirmiş ya da mitolojik bilgileri söyleyeceği yere/söze taşıyarak, söylemini güçlendirmek istemiştir. Bunların ötesinde Menûçihrî'de

mitoloji, Fars varlığını gösteren belgelerdir. Başka bir ifadeyle, bir Fars şairin kendi kültürel varlığının Divanı'ndaki ve üç bine yakın şiir içeri-
sindeki tek göstergesi, yer verdiği mitolojik unsurlardır. Bu unsur, Divanı'
ndan çekip alındığında Fars unsuru, onun maddi kültür ve varlığı
yok sayılır hükmünde olur. Arap kültür ve olgusu, Menûçihri'nin Divanı'
nı neredeyse bütünüyle kaplamış durumdadır. Dolayısıyla onun şiirindeki mitoloji,
Fars duygusuna az da olsa nefes aldırır bir özelliği barındırmaktadır.

Menûçihri'nin Divan'ında tarihi ve efsânevî/mitolojik İran hükümdar ve kahramanları oldukça çoktur bu isimlerin ortak özelliği maddi kudret, kahramanlık ve hükümlerlik timsali olmalarıdır. Divan'da mitolojik şahıslar, bilinen yönleriyle öne çıkarlar: Bijen ve hapsedildiği kuyu (DM: s. 86/1173), Enûşirvân ve adalet (DM: s.139/1880), Cemşîd ve şarap (DM: s.18/246), Bozorgmîhr ve vezirlik (DM: 40/578) Zâl oğlu Rüstem ve kahramanlık (DM: 213/2813) Keyûmers ve Sede Bayramı (DM: 19/259) örneğinde olduğu gibi meşhur oldukları yönleriyle şiirlerde yer alırlar ve bunlara telmih yapılır. Bunların dışında mitolojik kişilikler, tarihsel isimleriyle şiirde ele alınmış ve genellikle memduh ile karşılaştırmak amacıyla zikredilmişlerdir. Böyle zikredilmelerinin tek amacı ise memduhu arzu edilen bir şekilde övebilmektir.

Menûçihri'nin şiirlerinde adı geçen mitolojik kahramanlar şunlardır: Rüstem, Bijen, Menije, Ferîdûn, Cemşîd, İskender, İsfendiyâr, Erdeşir, Keykubâd, Keykâvûs, Keyhusrev, Keyumers, Goştâsb, Şâpûr, Behrâm Gûr, Enûşirvân, Bozorgmîhr, Behmen, Biveresb, Erjeng Dîv (Coşkun, 202: 152-154).

Fars mitolojisinde her birinin ayrı ayrı öyküsü olan, çeşitli inanışları barındıran, adları Zerdüşt kültürüyle ilintilenen eski İran ayları da Menûçihri'nin Divanı'nda yer bulmuştur. Bu eski İran ayları meşhur oldukları yönleriyle anılmışlardır. Nevruz ve yeme-içme, eğlence, şarap ve mutlu olma zamanı (DM: 17/225; 29/405; 143/1934), Ordîbehişt ve bahar, (DM: 162/2195) Aban ve sonbahar (DM: s.3/37-38), Tir ve sıcaklık, Dey-kış ve zemheri (DM: 134/1815) ile birlikte zikredilmişlerdir. Ayrıca memduh ile bağlantı kurularak, onun övgüsü yapılmış ya da övülen kişinin adı geçen aylarda nasıl bir davranış biçimi içerisinde olması dile getirilmiştir; "Ferverdin'de gülle salın Dey'de ceylan hızında ol" (DM: s. 97/1349). Menûçihri'nin şiirinde geçen İran ayları şunlardır: Nevruz,

Ferverdîn, Ordîbehişt, Tîr, Mihr, Abân ve Azer, Dey, Behmen (Coşkuner 2002: 219-220).

Eski İran milli bayramları Menûçihrî'nin şiirlerinde yer alan bir diğer mitolojik unsurdur. Bu unsurlar, onun derin mitolojik bilgilerini yansıtan belgelerdir. Menûçihrî'nin Divanı'nda yer alan İran milli bayramları şunlardır: Sede Bayramı, Mihrigân Bayramı, Nevruz, Behmençene Bayramı, Abtin Bayramı (Coşkuner 2002: 118-20). Ferverdîn Bayramı sadece isim olarak geçer ve adı geçen bayram olduğu sürece, memduhunun da ömrünün sonsuz olması temenni edilir (DM: 102/1413) Menûçihrî sonbaharı tasvir ettiği bir manzumede Abtin bayramının geldiğini söyleyerek sadece bu bayramın adını zikreder (DM: 174/2334).

Onun şiirlerinde adı belirtilen bir diğer bayram da Behmence'dir. Behmence'de kazanların kaynatılıp, memduhun bu günü zaferle geçirmesi ifade edilir (DM: s. 75/1066, 76/1076). Behmence'de çeşitli hayvanların etleriyle birlikte değişik tahıllar büyük kazanlarda kaynatılmış (Yıldırım: 2006: 145). Menûçihrî hem adı geçen bayrama hem de kazanların coşkulu bir şekilde kaynatılmasına telmihte bulunur, hem de derin mitolojik bilgisini yansıtır.

Nevruz, Sede ve Mihrigân Bayramı, Menûçihrî'nin Divanı'nda oldukça fazla işlenmiştir. Nevruz, baharla ilgili özellikler içerisinde verilir. Yılın başlangıcı, dünyanın yeniden canlanıp dirildiği gün, Nevruzda yapılan eğlence, şarap içmeler gibi Nevruz Bayramı'nın işlevsel özelliği memduh ile ilintilenerek çeşitli tahayyüller içerisinde ele alınarak işlenmiştir (DM: s. 2/20, 39/558-9, 48/680, 55/781, 57/805-6). Nevruz'dan sonra eski İran'da kutlanan en önemli bayram olan Mihrigân, Menûçihrî'nin Divanı'nda çok görülür. Diğer bayramlar gibi Mihrigân da misyonuna ve özelliklerine uygun bir şekilde aktarılır, adet gereği şarap içmek ve eğlenmek fikri ileri sürülür Ferîdûn'la olan bağlantısı kurulur:

بر سماعِ چنگِ او باید نَبیدِ خام خورد
می خوش آید خاصه اندر مهرگان بر بانگِ چنگ
خوش بُود بر هر سماعی می، ولیکن مهرگان
بر سماعِ چنگِ خوشتر باده روشن چو زنگ
مهرگان جشنِ فریدونست و او را حرمتست

آذرى نو بايد و مى خوردى بى آذرنىگ

“Onun çenginin sesiyle ham şarap içmek gerekir. Çeng sesiyle özellikle Mihri-gan bayramında çeng sesiyle birlikte şarap içmek güzel olur. Her çeşit musikiyle şarap güzel olur. Fakat Mihri-gan’da çengin sesinin yanında ay ışığı gibi parlak şarap daha güzel olur. Mihri-gan, Feridun’un bayramıdır ve ona saygıdır. Yeni bir ateş (yakmak) ve gamsız şarap içmek gerekir.”

(DM: s. 61/865-867)

Nevruz ve Mihri-gan gibi İranlıların büyük bayramlarından biri olan Sede, ateşle çok yakından ilişkilidir. Ateşin bulunduğu gün olarak kabul edilir. Yakılan ateşler ve düzenlenen özel törenlerle kutlanan bir bayramdır (Yıldırım 2006: 609). Menûçihri’nin Sede Bayramı hakkında söyledikleri onun mitoloji bilgisinin derinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Öyle ki Sede’nin 10. gecesi düzenlenen ateş yakma törenleri ve Sede kutlamalarıyla eş zamanlı olarak özel şiirler okunmuş. Bu şiirlerin dizeleri genellikle “Sede Sede: yüz(lük), yüz(lük), pencah be Nevruz/Nevruz’a elli gün kaldı” şeklinde sona ermiş (Yıldırım 2006: 609). Bu kadar ince mitolojik bilgiyi ve bu söylenceyi bilecek kadar mitoloji ile hemhal olduğunu onun aşağıdaki beytinden anlıyoruz:

وينک بيامدهست به پنجاه روز پيش

جشن سده، طلایه نورو و نوبهار

“Elli gün öncesinde Nevruz ve ilkbaharın öncüsü Sede Bayramı gelmiştir.”

(DM: s. 39/537)

Aşağıdaki beyitte yine Menûçihri’nin Sede Bayramı hakkında sahip olduğu üst derece mitolojik bilgisi yer alır. Şair, Sede Bayramının Keyûmers ile İsfendiyâr gibi büyük şahların törenleri olduğunu ayrıca bu bayramın ateşle olan ilişkisinden dolayı görkemli ateşlerin yakıldığını hatırlatır. Menûçihri, bu bayramda yakılan ateşlerin parlayabilmesi için ateşe atılan ateş türlerini bilecek kadar, mitoloji bilgisinin derinliğini bizlere gösterir:

جشن سده امیرا! رسم کبار باشد

این آیین گیومرث و اسفندیار باشد

زان برقرور کامشب اندر حصار باشد

او را حصار میرا، مَرخ و عَفار باشد

“Ey Emir! Sede büyüklerin geleneğidir. Bu Keyumers’in ve İsfendiyâr’ın törenidir. Bu gece kale içinde onu yak. Ey Emir kalede onu (yakmak için) merh ve ifar (ağaçları) lâzım.”

(DM: s. 19/259-60)

7.5. Musikî

Menûçihri’nin şiirinde dikkat çeken noktalardan biri de musikîdir. Güçlü bir musikî eğitim aldığı şiirlerinde görülmektedir. Kaynaklarda bu konuda görüş birliği içerisindedirler. Musikîye olan çok yakın ilgisi, şiir içeriğinin genişlemesinde etkin ve işlediği ana konulardan biri olmuştur. Divanında musikî ile ilgili konular, Menûçihri’nin bilgisini yansıtmaya açısından önemlidir (Cihântâb 1378: III/986). Safâ, bu üstad şairin şiirlerinde kendine özgü bir müzik ve ahenk yapısının olduğunu söylemiş, onun şiirleri okunurken okuyucu, sanki bunu bir müzik eşliğinde okuyormuş gibi bir duygu içine girdiğini ifade etmiş, Menûçihri’nin bu kulağa hoş gelen akıcı musikîsi, onun şiirlerini eşsiz bir şekilde çekici ve neşeli bir yapıyı sokmuştur, demiştir (Safâ 1351: I/587).

Menûçihri Divanı, musikî ve ilgili kavramların kullanışı bakımından oldukça zengindir. Özellikle musikî, şarap ve eğlencenin bir arada be-timlendiği son derece renkli kompozisyon içerir. Divan’da son derece zengin bir musikî repertuarıyla karşılaşırız. Divanı, barındırdığı musikî unsurlarıyla bir musikî ansiklopedisi görünümündedir. Menûçihri’de musikî bir kaç boyutta karşımıza çıkar. Bunlardan biri, çalgıcı, şarkıcı, davulcu, neyzen, çengzen, orgzen gibi musikî mesleklerinden oluşur (Coşkuner 2002: 102-103). Bunlar Divan’da birer sanatçı kişilikleriyle karşımıza çıkar ve çaldıkları musikî aletlerinin isimleriyle anılırlar. Bunun yanında tabiat dünyasından seçilen hayvan, bitki ve çiçekler teşbih edilerek, birer musikî mesleğini icra eden kişiliğe dönüşürler. Alacakarganın neyzen olup ney üfürdüğü (DM: s. 93/1286) ve neyzen’in servi ağacının altında oturup neyberser-i Kistrâ makamını çalması (DM: s. 124/1676), yukarıda söylenenlere sadece bir örnektir.

Menûçihri’nin Divanı’nda Mobed, Bârbed, Bâmsâd, Settî-yi Zerrîn, Zelzel-i Râzî, Alî Mekkî (Coşkuner 2002: 170) gibi Arap ve İran’ın tanınmış şarkıcıları yer almıştır. Menûçihri bu isimlerin yaptığı işi yani şarkı icra etmelerini, teşhis ederek kumru, bülbül, papağan gibi çeşitli kuşlara

yaptırır ve bu kuşlar sanatını icra eden, birer şarkıcı olarak karşımıza çıkarır.

بلبلِ باغی به باغ، دوش نوایی بزد

خوبتر از باربد نغزتر از بامشاد

“Bir bağ bülbülü dün bağda, şarkıyı Bârbed’den daha güzel ve Bamşad’dan daha hoş okudu.”

(DM: s. 17/229)

Menûçihri, musikî aletlerine de yer vermiştir. Şiirlerin de bol miktarda çalgı aletleri yer alır. Bu aletler şunlardır: Çeng, Tambur, Ney, Erganon, Santur, Barbut, Rebab, Rud, Şehnud, Davul, Kus, Def, Çegane, Çeleb, Musîkâr, Saz, Setâ (Coşkuner 2002: 72-75). Bu musikî aletleri, işlevsel olarak Divan’da karşımıza çıkar. Fakat aletleri kullananlar insan dışında, daha çok kişileştirilen çeşitli tabiat varlıklarıdır: Ördeğin tambur, kumrunun ney, (DM: s. 51/724) gök gürültüsünün davul (DM: s. 130/1748) ve kuşların bütün gün boyu ud çalması (DM: s. 184/2476) birer örnektir.

Menûçihri’nin musikî bilgisinin derinliğini yansıtan en önemli belge, onun şiirlerinde yer verdiği makam ve perdelerdir. Onun yer verdiği makamlar, köklü bir medeniyetin musikî tarihinin zenginliğini gösteren belgelerdir. Bu belgeler, musikî tarihçilerinin başvuracakları temel kaynakların başında gelir. Bu açıdan Menûçihri’nin Divanı diyebiliriz ki bir musikî arşividir. Onda musikî makamları, hem çalan-okuyan sanatkar tarafından icra edilir hem de kişileştirilmiş tabiat varlıklarının ağzından dillendirilir. Öyle ki kâlûs makamı, hem çalgıcılar tarafından (DM: s. 4/52), hem de gülün üstünde dikilen bülbül tarafından çalınır (DM: s. 130/1744). Yine çalgıcılar mecliste gencgâv makamını icra eder (DM: s. 971/1345), aynı makamı seher vaktinde toygar kuşu da tegav perdesinden güzel bir şekilde söyler (DM: s. 17/230).

Menûçihri Divanı’nda yer alan makam ve perde adları şunlardır: Uşşâk, Râst, Kâlûs, Bâde, Şekertûvîn, Şişem, Bozağ, Gülnûş, Tegâv, Genc-i Gâv/gencgâv, Genc-i Bâd/gençbâd, Genc-i Ferîdûn, Sebz-i Bahâr, Bahâr-ı Beşkene, Dîf-i Rahş. Ercene, Mihriğân-ı Hordek, Sipehbedân, Bâg-ı Şehriyâr, Bâg-ı Sîyâvuşân, Nevruz, Nevruz-i Keykubâdî, Nevruz-ı Bozorg, Heft Genc, Azâdvâr, Pârsî, Pâlizbân, Serv-i Sehî, Servistân, Servistâh, Râh-ı Gül, Mûye-i Zâl, Humâhusrev, Çinî, Efser-i Sekzi, Leylî, Serkeş, Bend-i Şehriyâr, Bârovzene, Çekek, Çekâvek, Şâhactebirâ, Nûş-i

Lebinâ, Deve, Rûşençerâğ, Kâvizne, Sîvâr-ı Tîr, Kebb-i Derî, Taht-ı Erdeşîr, Mâverâünnehîrî, Râh-ı Mâverâünnehîrî, Râhevî, Neyberser-i Kısîrâ, Neyberser-i Şîşem, Neyberser-i Çenâr, Behmen, Kayserân, Zîr-i Kayseran, Eşkene (Coşkuner 2002: 75-79).

7.6. Tasvir

Yaşadığı çevreye ilgi duyan ve onu şiirlerinde yaşatan şairler sürekli var olmuştur. Fakat Menûçihîrî gibi hiçbir şair, içindeki unsurlarla tabiatı ve yaşadığı ortamı ve bu ortamın her tür görüntüsünü şiire taşıyamamıştır. Başka bir ifadeyle Menûçihîrî gibi, yaşadığı açık ve kapalı ortamlarda gördüklerini, gözlediklerini ve hissettiklerini şiire aktaran şair yok denecek kadar azdır. O bunu yaparken tasarlıyor, şiirlerinde anlatarak okuyucunun gözlerinin önünde canlandıracak ölçüde nitelendirerek şekillendiriyor, yani betimliyor, tasvir ediyor. Bundan dolayı Menûçihîrî'nin şiirleri tasvirlerle doludur diyebiliriz.

Menûçihîrî'nin tasvirleri zaman ve çevre koşullarına paralel olarak duyusal, duygusal ve maddi olmak üzere üç boyutludur diyebiliriz. Naklî tasvir de denilen duyusal tasvir, tasvirde değişik anlamları doğrudan doğruya ifade etme yerine, benzerleriyle anlatma yolunu seçmektedir. Başka bir ifadeyle varlıkların benzerleriyle karşılaştırmak suretiyle anlatmaktır (Yanık 2010: 8). Bu tasvir Cahiliye kasidelerinde hemen hemen bütün şairlerin ortak anlatım üslubu olarak karşımıza çıkar. Cahiliye kaside üslubundan çok etkilenen Menûçihîrî'nin kasidelerinin büyük kısmında bunu görmek olasıdır. Hem Cahiliye şairlerinde hem de Menûçihîrî'de "*varlığın aslına uygun bir kopyasının meydana getirilmesi amacıyla yapılan tasvirler*" (Yanık 2010: 8) yani duyusal betimlemeler oldukça çoktur.

İmru'u'l-Kays, Muallakası'nda kendi atını betimlerken, çevresini kuşatan unsurlardan yararlanmış, teşbihlerden faydalanmış (Zevzeni 1972: 40-42) ve duyusal tasvirin en güzel örneklerinden birini vermiştir. Menûçihîrî de memduhu Felekü'l-Me'âlî Menûçihîr b. Kâvûs'un atını tasvir ederken, onu çevresindeki varlıklarla karşılaştırmak suretiyle anlatmıştır. Süzülüşünü kartala, ayağını file, but kısmını deveye, göğsünü aslana, dizlerini geyiğin dizine teşbih ettikten sonra da çeşitli hareketlerini rüzgâra, buluta, şimşeğe benzeterek (DM: s. 62: 875-81) duyusal tasvirin en güzel örneklerinden birini ortaya koyar. Hem İmru'u'l-Kays hem Menûçihîrî tasvirini yaptıkları at ile diğer hayvanları, eşya ve nesne-

leri karşılaştırmış iki farklı görüntü arasında yarı benzer noktaları ortaya koymuşlardır.

Maddî tasvir, aralarında bir yakınlık bir benzerlik bulunmayan bir düşünce ile duyusal bir gözlem veya somut bir şekil arasında benzerlik kurarak yapılan tasvirdir. Bu tasvirlerde daha çok soyut bir anlam, somut bir varlığa benzetildiğinden buna “tecsîm/somutlaştırma” adı verilir. Bu tür tasvirlerde müşebbeh ile müşebbehün bih arasında mantikî bir bağ yoktur (Yanık 2010: 9). Somutlaştırma birçok Arap şairlerin kasidelerinde yer aldığı gibi Menûçihri’nin kasidelerinde de yer almıştır.

Menûçihri, Sultan Mes’ûd’un övgüsünü yaptığı 21 kasidesinde (DM: s. 25) maddi tasvirin güzel bir örneğini sergiler. Burada şair memduhu için “fikir nuru” ve “ahlak kokusu” kavramlarını kullanır. Ahlak kokusu ve fikir nuru soyut bir kavramdır. Bu kavramı somutlaştırmak için manayı maddeye veya düşünceyi görüntüye dönüştürmesi gerekir. Menûçihri bunu gerçekleştirerek, zihninde yer eden soyut “ahlak kokusu” ile “toprağın gri amber” somut görüntüsü arasında bir ilişki kurarak hem manadan maddeye geçer hem de müşebbeh ile müşebbehün bih arasında mantikî bir bağ kurar. Aynı durum “fikir nuru” kavramı için de geçerlidir. Soyut nur metaforundan hareketle karanlık geceyi aydınlık gündüze dönüştürerek, soyut bir durumu somut bir görüntüye dönüştürür:

بویِ خُلُقشِ خَاکِ رَا چُونِ عَنبِرِ اَشْهَبِ کَنْدِ
رَنْگِ رُویشِ، مُشْکِ رَا چُونِ لَوْلُو لَالَا کَنْدِ
نُورِ رَایشِ تیره‌شبِ رَا رُوزِ نُورَانِیِ کَنْدِ
دُودِ پَایشِ توتیایِ دِیدهءِ حُورَا کَنْدِ

“Onun ahlak kokusu, toprağı siyah-beyaz/gri gibi yapar. Onun yüz rengi, miski parlak inci gibi yapar. Onun fikrinin nuru, karanlık geceyi aydınlık gün (gibi) yapar. Onun öfke dumanı parlak gündüzü “şeb-i yeldalen uzun gece yapar.”
(DM: s. 25/354, 357).

İnsan duygusunun ağır bastığı duygusal tasvirde şair, bizzat kendisi eşya üzerine nüfuz eder ve ona bir takım insani özellikler kazandırır. Bu tasvirlerde eşya ve nesnenin tıpkı bir insan gibi güldüğünü, ağladığını, coştüğünü, mutlu ya da mutsuz olduğunu kısacası her türlü insanî harekete sahip olduğunu görürüz (Yanık 2010: 12). Hem naklî hem maddî

tasvirde daha üstün olan bu tasvir türü, Menûçihri'nin kasidelerinde de görülür. Menûçihri'nin baharı tasvir ettiği şiirlerinde duygusal tasvirin kendisini gösterdiğini görürüz.

Menûçihri, baharın güzelliklerini ve onunla birlikte gelen gül ve çiçekleri tasvir ederken, herkesin gördüğü bir görüntüyü göz önüne sermekle yetinmez, gördüğü şeylerden etkilenerek ruh dünyasını harekete geçirir, yiyip-içip, keyif sürmek düşüncesinin alt yapısını oluşturur. Ruhunda dünya, bir anda cennet gibi süslenmiş ve sırtı kambur, yüzü kederli ihtiyar olan bu dünya tazelenip yenilenmiştir (*DM*: s. 20: s. 290-91). Bu Menûçihri'nin kendi duygularının ifadesidir. Süslenen ve yenilenen de şairin bizzat kendisidir. Eğer o, baharı çıplak gözle tasvir etseydi gerçek görüntüleriyle anlatırdı. O, bahara duygularıyla yaklaşmış ve onu kişileştirmiştir. Çünkü lâleyi ağzı açık, dudakları kırmızı bir bebeğe, nergisi dilbere, selvi ağacını maşuka benzetmezdi (*DM*: 20: s. 293-304). Bahçe, Ferhar puthanesi, kuşlar putperest güllerde put olmuş demez, keklîğe sentur, kumruya ney, ördeğe tambur çaldırmaz, naru kuşuna rast makamı söyletmezdi (*DM*: s. 1/3-6). Menûçihri'nin bahara duygularıyla bakması onu maddî kalıptan söküp insana ait özellikler kazandırmasından ileri gelir. Bu da duygusal tasvirin en önemli özelliğidir. Menûçihri'nin duygusal tasvirlerinde iki öge karşımıza çıkar. Bunlardan biri duygu, diğeri de hayaldir. Hayal, şairin iç âlemine, ruhsal durumuna göre şekillenir ve değişik bir görünüm kazanır. Bu kazanımı sağlayan da şairin hayallerini dışa vuracak olan duygulardır.

Menûçihri'nin hayal unsurunu yansıtan çeşitli tasvirleri vardır. Fakat onun Ali b. Muhammed'in övgüsü hakkında söylediği 29. kasidesinin 36 beyit olan nesip kısmı bir bahariyedir. Bu bahariye, onun yaratıcı tasvir gücünün ve hayal dünyasının bir araya nasıl geldiğinin somut bir örneğidir. O, bahariyesinde buluttan inen küçük bir "katre-i bârân/yağmur damlası", Menûçihri'nin çeşitli açılardan yaklaşım hayal gücünü kullanarak, üstün yetenekleriyle görüşlerini dizelerine döktüğü hayal dünyasında upuzun bir kasideyi kaplayacak kadar büyümekte ve genişlemektedir. Yağmur damlasını diğer tasvirlerinde olduğu gibi çeşitli açılardan yerleştirdiği kameralarla bütün hareketleri ve geçirdiği evreleriyle tespit ederek, aldığı görüntüleri olağanüstü canlandırmalarla dizelerinde gözlenen tablolara aktarmıştır (Yıldırım 2012: 90).

آن قطره باران بین از ابر چکیده

گشته سر هر برگ ازان قطره گهربار
 آویخته چون ریشه دستارچه سبز
 سیمین گرهی بر سر هر ریشه دستار
 یا همچو زبرجدگون یک رشته سوزن
 اندر سر هر سوزن یک لؤلؤ شهوار

“Buluttan damlayan o yağmur damlasına bak. O damla, her yaprak üzerinde cevher yağdıran olmuş yeşil küçük mendilin ipi gibi asılmış. Her mendilin ipi üzerinde gümüş bir düğüm veya fıstık yeşili gibi bir iğne ipi, her iğne üstünde şahlara lâyık bir inci.”

(DM: s. 43: 610-12)

Menûçihri bahar mevsiminde tabiatın doğal görüntüsü olan, çeşitli çiçekler üzerine damlayan bir yağmur damlasını, zihninde canlandırdığı somut nesnelere benzeterek hayal gücü yardımıyla da damlanın farklı görüntüsünün resmini çizer:

آن قطره باران که فروبارد شبگیر
 بر طرف چمن بر دوزخ سرخ گل نار
 گویی به مثل بیضه کافور ریاحی
 بر بیرم حمرا بپراکندهست عطار

“Sabah vakti çimenlikte iki kırmızı yanaklı gülünarın üzerine düşen o yağmur damalısı, sanki attarın, kırmızı parça üzerine Riyâhî kâfuru tohumu atmasına benzer.”

(DM: s. 43/613-14).

Menûçihri'nin yağmur katresinin buluttan damlama yolculuğu devam ederken, Menûçihri'de başka bir hayal dünyasının oluşmasını sağlar. O damlaya farklı bir bakış açısından bakar:

وان قطره باران که فرود آید از شاخ
 بر تازه بنفشه، نه به تعجیل به ادرار
 گویی که مشاطه ز بر فرق عروسان

ماورد همی ریزد، باریک به مقدار

“O, daldan aşağı, taze menekşe üzerine acele etmeden yavaş yavaş inen yağmur damlası, sanırsın ki meşşata (olmuş), gelinlerin başı üzerine ince bir ayarla gül suyu döküyor.”

(DM: s 43: 615-16)

Şairin zihinsel aktivitesi durmaz. Eşsiz hayal dünyasının yardımıyla yeni bir hayale yönelir ve zihinde yeni bir hayal canlanır. Bu hayal, varlıkların görünen biçimlerinden yararlanılan objektif bir hayaldir. Teşbihin de devreye girmesiyle şairin gözünde damla, somut başka bir öğeyle birleşir ve bu öğeye benzer:

وان قطرة بارانِ سحرگاهی بنگر

بر طرفِ گلِ ناشکفیده بر سیار

هنچون سرِ پستانِ عروسانِ پیروی

واندر سرِ پستانِ بر، شیر آمده هموار

“Bir seher vakti, tomurcuğun yönüne yönelen o yağmur damlasına bak. Peri yüzlü gelinlerin göğüs uçlarına sürekli süt gelen meme başları gibi (dir).”

(DM: s. 43: 617-18).

Menûçihri'nin bahariyesindeki yağmur damlası değişmez, ama şairin zihinsel dünyası başkalaşarak devam eder. Zihin hareket halinde olduğu için hayaller de yenilenir. Kullandığı bahar materyalleri sabitken, zihinde canlandırılan hayal değişkendir. Bu değişkenlik onu çeşit çeşit teşbihlere yöneltir. Obje olan ve çiçekler üzerinde duran yağmur damlası, teşbihler aracılığıyla insanı büyüleyen olağanüstü güzelliğiyle tablolaşır. Bu tablodaki tasvir unsurlarının uyumu, renk bütünlüğü, tonların iyi ayarlanması da onun yaratıcı tasvir gücünü gösterir. Menûçihri'nin bahariyesindeki 619 ile 629 beyitleri arasına yer alan ve çeşitli çiçekler üzerine damlayan katre, çeşitli teşbihlerle aktarılmıştır. Bu benzetmelerden bazıları şunlardır:

Yağmur damlası, lale üzerinde sevgilinin dudakları çevresinde oluşan küçücük uçuklar gibidir. Kırmızı güle, düşünde gelinin yanağından dökülen gözyaşdır. Pasa düşen cıva gibidir. Şebboyun üzerindeki damla, sevgilinin dudağındaki şarap katresi gibidir. Fulya çiçeği yaprağındaki damla, Ferhar putunun çenesindeki ter damlasına benzer. Yabani

zambağın üzerindeki damla da gökyüzündeki Süreyya Yıldızıdır (DM: s. 43: 619-629).

Menûçihri'nin yağmur damlasının tasviri bahariyenin sonuna doğru değişkenlik göstermiştir. Çünkü zihinde değişik hayalleri canlanmıştır. Fakat bu tekrarlayıcı hayal gücü değildir, yaratıcı hayal gücüdür. Bu hayal gücü, Menûçihri'nin hayallerini geometrik şekillere taşımıştır. Damla önceki benzetmelerin dışına çıkmıştır. Belki de eğitimi esnasında gördüğü geometrik olgular hafıza yardımıyla zihinde damla olarak canlanmıştır. Bu canlandırma o şeylerin hayalidir. Zihin bu hayalleri türlü şekillerde birleştirerek, onun iç dünyasında uyandırdığı duyguyu harekete geçirir. Bu da hayal gücü vasıtasıyla olur. Onun tasarımındaki tekrarlayıcı hayal gücü, yerini yaratıcı hayal gücüne bırakır. Bu hayal karmaşık ve derinlemesine bir hayal değildir. Müşebbeh aynı iken müşebbehün bihler değişir:

آن دایره‌ها بنگر اندر شَمَرِ آب
هرگه که در آن آب چکد قطرهء أمطار
چون مرکزِ پرگار شود قطرهء باران
وان دایرهء آب بسانِ خطِ پرگار
مرکز نشود دایره وان قطرهء باران
صد دایره در دایره گردد به یکی بار
آن دایره پرگار از آنجای نجنبد
وین دایره از جنبشِ صعب آرد رفتار

“O suya yağmur damlası damladığı zaman su birikintisi içinde o dairelere bak. Yağmur katresi pergelin merkezi ve o su halkası da sanki pergelin (çizdiği) hat gibi(dır). O yağmur damlası, daire merkezi olmaz, Bir seferde tek bir halka yüz halka olur. O daire, pergelin hareket etmediği(dairedir). Bu daire, kımıldamadan zor gider/hareket eder.”

(DM: s. 44/629-32)

7.7. Teşbih

Tabiat şairi olarak ün salan Menûçihri; tabiatı gözlemlemiş, ruhunda hissetmiş ve yaşadığı doğal ortamı güzel ve başarılı bir şekilde tasvir etmiştir. Bu başarı duygu ve hayalin zihinsel aktiviteyle birleşmesiyle oluşmuştur. Aslında sözün doğrusu ona bu şöhreti ve başarıyı getiren tabiat tasvirinde kullandığı teşbih ve bunları kişileştirerek sunum yapmasıdır.

Menûçihri'nin şiirlerindeki tasvirlerle baktığımızda çevresindeki her şeyi tasvir etmiştir. Yeryüzü ile gökyüzü arasında var olan canlı cansız her nesne onun kapsam alanına girmiştir. Sanki onun şiirleri baştanbaca tasvirten ibaret olduğu kanaati zihinlere yerleşir. Cahiliye özelliği taşıyan tabiat tasvirleri ve onunla ilintili çöl, gece, yağmur, bulut, deve, at, karga tasvirleri ile şarap tasviri öne çıkan betimlemelerdir. Bu betimlemelerde Cahiliye Döneminin tasvir üslubu, kendisini hemen hissettirir. Başka bir ifadeyle ona şöhreti getiren tabiat manzaralarında yer verdiği, kullandığı zarif, akıcı ve ince teşbihlerdir. Yaratıcı gücünden kaynaklanan canlı ve karakterli teşbih kullanımı olmasaydı, tabiat tasvirleri sönük kalabilirdi. Yetenek üzerine kurulmuş genetik kodlama, gözlem hassasiyeti ile şiirlerini güzelleştiren zihinsel yeteneği, güzel görüntülerin hayali, doğanın insanı büyüleyen büyüleyici görüntüleri teşbihle birleşerek, onun sanatsal hamurunu yoğurmuştur. Bu yoğruluş ona tabiat ve tasvir şairi şöhretini getirmiştir. Tasvir ve teşbihteki başarısını Divanı'nın her yerinde görmek mümkündür.

Menûçihri'nin tasvirleri sadece ve sadece teşbihten oluşmuş ve onunla örülmüş denilse abartılı ve şaşırtıcı bir ifade olmaz. Onun yazdığı her şiirde teşbihin izlerini görmek olasıdır. Sanatsal çeşitliliğin sınırlı olduğu şiirlerinde egemen sanat teşbihtir. Teşbihe çokça yer vermesi, ona âşık olacak kadar düşkün olması, şiirlerinde diğer edebi sanatlara yönelmesini engellemiştir. Tasvirleri kadar teşbihleri de gerçekçidir. Tasvirleri gibi onun teşbihleri de yaşadığı çevreden alınmıştır. Bu teşbihlerin duygulara değil, göze hitap etmesi teşbihlerin realist bir görünüm kazanmasına kaynaklık eder. O, teşbihlerinde yer verdiği somut olgularda, görsele ve akla ters düşmemek için duygulara yer vermemiştir. Dört mevsimin tabiat manzaraları, cıvıl cıvıl kuşlar, renk renk çiçekler, parlak bir gökyüzü, onun tasvir şiirlerindeki teşbihin renkli, parlak ve göz alıcı olmasındaki en büyük etkindir. O hayvan tasvirlerinde atı, deveyi betimlerken, bunları başka hayvanlarla karşılaştırarak tasvir eder. Menûçihri,

bunu yaparken de iki şey arasındaki benzerliği farklı türlerdeki somut varlıklardan seçerek benzetme yoluna gitmiştir.

Yukarıdaki anlatıları bir kaç örnek vererek teşbihleri nasıl kullandığını şöyle göstere biliriz. Baharın betimlendiği ve Ebû'l-Hasan'ın övgüsünün yapıldığı ilk kasidede bir bahçeyi, baharın getirdiği güzelliklerden dolayı Ferhâr putuna benzetmiştir. Bahçedeki kuşları, putpereste, gülfidanını da puta, putun elindeki kadehi de lambaya benzetmiştir. Laleyi küsuf hali yaşayan Merih Yıldızına, iki renkli gülü de Süheyl Yıldızına benzetmiştir. Zambak kadehe benzetilirken müşebbehün bih olan kadeh; ortası sarı renkli, dövülmüş, fosfor serpilmiş ve sütle dolmuş olarak tasavvur edilmiş ve az da olsa detaya da inilmiştir (DM: s. 31/1-20).

Menûçihri, bir kasidesinde İmru' u'l-Kays'ın sevgilisi Uneyza için söylediği bir beyti hatırlayarak ona hitap edercesine *"Uneyze, senden uzaklaştı ve Mikrât'a, Sıktu'l-livâ'ya ve Akika'ya yerleşti. Ne güzel menziller ve ne neşeli yerler. Çünkü uzun boylu sevgili oradadır."* der. Birden Menûçihri'nin zihninde kendinden uzaklaşıp uzak bir mekâna ve çöle göçen sevgilisinin hayali belirir ve şair sevgiliye doğru gemiyle bir yolculuğa çıkar. Önce geminin demirini dağa benzetir, sonra gökyüzünü çöle, gökteki ayı da yolcuya, gökyüzündeki burçları menzile, yolu da saman yoluna benzeterek, bu müşebbehün bihlerle gökyüzü imajı çizer. (DM: s. 6-68-75)

Menûçihri Ali b. Muhammed'in övgüsü hakkında söylediği bir kasidenin giriş kısmında, belki de onun en güzel teşbihlerinin yer aldığı bir gece tasviri yapar. Geceyi bir zenci kadına benzetir. Burada mükemmel bir renk uyumuyla karşılaşırız. Hem gece hem de kadın kara/siyahtır. Bu kara gece zihinsel bir çalışma neticesinde Bîjen'in hapsedildiği dar ve karanlık kuyuya, Süreyya Yıldızı da kuyunun başında bekleyen Menîje'ye benzetilir. Gökyüzü ekseninin iki ucundan her birinin çevresinde/kutupta, Cudey Yıldızı kebab şişinde dönen tavuğa, Benâtu'nna's/Büyük Ayı ve Küçük Ayı solak bir adamın elinde dönen sapanı, Nişancı Takım Yıldızı dört hatibe ve müezzine, burçlar da şahinin gözlerine benzetilmiştir: (DM: s. 86/1170-79).

Menûçihri'nin güzel teşbihlerinin yer aldığı başka bir tasvir de Mazenderan betimlemesidir. Bu tasvir çok boyutludur. Öncelikle kaside Mazenderan emiri Menûçihri b. Kâvûs'un övgüsüdür. Mazenderan, büyük İran kahramanlarının çıktığı bir coğrafya, Zal'ın ve Rüstem'in doğduğu topraklardır.

Menûçihri coğrafya ile mitolojiyi bu kasidesinde buluşturmuştur. O, Mazenderan bulutunu, önce kıvrım-büklüm olan bir yılan, sonra yılanın bu doğal halini de doğum sancısı çekip kıvranan zenci bir kadına benzeterek kasidesine başlar. “*Bu (hamile zenci/bulut) beyaz tenli kız, beyaz saçlı yaşlılar (beyaz karlar) gibi bir çocuk doğuruyordu. Bu buluttan ve Zal’ın annesinden başka böyle bir çocuğu başka anneler doğurmadılar*” (DM: s. 75/1047-48) diyerek, hem bulutu doğuran bir kadına benzetir hem de buluta kişilik kazandırır. Daha ötesi, hükümdar Sâm’ın oğlu Zal’ın annesinden ak saçlı olarak doğduğuna gönderme/telmih yapar. Bu söylemi ancak Menûçihri gibi bir şair yapabilirdi. Çünkü o, coğrafyayı, tarihi bilgiyi ve mitolojiyi teşbih, teşhis ve telmih yoluyla bir tenasüp içerisinde kullanma becerisini göstermiştir. Menûçihri daha sonra Mazenderan’ın kış mevsimindeki doğal görüntüsünü betimleyerek, tasviri çeşitli teşbihlerle güzelleştirir:

شده آبگیران فُسرده ز یخ

چنان کوسِ رویینِ اسکندران

چو سندانِ آهنگران گشته یخ

چو آهنگران ابرِ مازندران

بر آید به زیر آن تگرگ از هوا

چنان پُتکِ پولادِ آهنگران

“*Göller, soğuktan İskender’in çinko davulu gibi donmuş; buz, demircilerin örsü gibi, demirciler de Mazenderan bulutu gibi olmuş. O (yağan) dolu/kar, demircilerin çelik balyozu gibi havadan yere doğru iner.*” (DM: s. 75/1061-63)

7.8. Teşhis

Teşhis, Menûçihri’nin şiirinin temel öğelerindendir. O, sanki teşhis sanatını ödünç almış, şiirlerinde bolca kullanmıştır. Algılama gücünün güçlü oluşu ve tabiata olan tutkusu zihinsel etkinliklerle birleşince teşhis sanatı ve bu sanattaki yetenek ortaya çıkmıştır ve böylelikle varlıkların kişileştirildiği görülür. Ondaki teşhis sanatı, insanlar ile diğer varlıklar arasında iletişim ve koordinasyon kurulmasını sağlar.

Menûçihri’nin teşhisleri, tenasüp sanatıyla iç içedir. Beyit içerisinde yer alan birbiriyle uyum içindeki kelimelerle önce tenasüp sanatı oluşturulur. Sonra bu kelimeler teşhis edilerek insanlarla koordinasyonu kuru-

lur. Böylelikle ortaya kişileştirme sanatının en güzel örnekleri çıkar. Örneğin: Menûçihri, bir bahar tasvirinde “bahar, bulut, gökyüzü, çiçekler, kuşlar” gibi kelimeler seçer ve bu varlıklarla insanlar arasındaki iletişime geçer, insanların sahip oldukları özellikleri veya insanlar gibi davranma yeteneğini varlıklara kazandırarak ortaya da teşhis sanatının son derece güzel ve zarif örneklerini koyar. Menûçihri’nin, Hâce Tahir’in övgüsü hakkında söylediği bahariyesinin başlangıcındaki beyitler, onun teşhis sanatındaki yeteneğini gösteren örneklerden sadece biridir:

باد نوروزی همی در بوستان سامر شود
تا به سحرش دیدهء هر گلبنی ناظر شود
گل که شب ساهر شود پژمرده گردد بامداد
وین گل پژمرده چون ساهر شود زاهر شود
ابر هزْمان پیش روی آسمان بندد نقاب
آسمان بر رغم او در بوستان ظاهر شود
زردگل بیمار گردد، فاخته بیمار پرس
یاسمین آبدال گردد خردما زائر شود
بلبل شیرین زبان بر جوزبن راوی شود
زندباف زندخوان بر بیدبن شاعر شود
کبک رقاصی کند، سُرخاب غواصی کند
این بدین معروف گردد، آن بدان شاعر شود
باد همچون دزد گردد هر طرف دیباربای
بوستان آراسته چون کلبهء تاجر شود

“Nevruz rüzgârı, seher vaktine kadar gül dallarının bir tek tarafa bakmaları için sürekli bahçede masal anlatır. Geceleri uyumayan gül, sabah vaktinde perişan olur. Bulut, her zaman gökyüzünün önüne nikap bağlar. Buna rağmen yine de gökyüzü, bahçede gözükür. Sarı renkli gül hasta olur. Kumru, hasta(nın halini) sorar. Yasemen, abdal olur. Hordema (kuşu) da ziyaretçi olur. Tath dilli bülbül, ceviz ağacında hikâye anlatır. Zendbâf (kuşu), Zend (metni) okur. Söğüt ağacı

da şair olur. Keklik, rakkaselik, kaz dalgıçlık yapar. Rüzgâr, her taraftan hırsız gibi ipek çalar. Bahçe, tacir kulübesi gibi süslenir”

(DM. s. 31/431-434,437-439)

Menûçihri, yukarıdaki beyitlerde rüzgârı bahçede sürekli masal anlatan bir insana, gülü de geceyi uykusuz geçiren ve güne dağınık başlayan birisine, bulutu peçe takana benzeterek teşhis eder. Beyitte yer alan sarıçiçeğin hastalanması, kumrunun hastanın hâlini sorması, hordema kuşunun hastayı ziyarete gitmesi tamamen kişileştirme ile ilgili özelliklerdir. İnsanların hastalanması, hastalanan birini ziyaret ederek, geçmiş olsun dileğinde bulunması, insani özelliklerden ve yapılması gereken bir davranış biçiminden kaynaklanmaktadır. Beyitlerde bu özellikler, insan dışındaki varlıklara verilmiştir. Menûçihri, kişileştirmeye devam ederek, bülbülü hikâye anlatana, zendbaf kuşunu Zend metinleri okuyana, söğüt ağacını şaire, kekliği dans eden birine, kazı dalgıca ve rüzgârı da ipek çalan hırsıza benzeterek, teşhis sanatındaki yeteneğini gösterir.

Menûçihri'nin güzel ve orijinal teşhislerinden biri de aşağıdaki beyitlerde yer alır. Eğlenceyi seven ve her fırsatta şarap içen ve içmeyi teklif eden Menûçihri, bir eğlence meclisi tasvirinde, kumruya ney çaldırıp onu kişileştirdikten sonra bülbüle servi ağacında ezan okutturup şarap testisini kadehe secde ettirerek yaşam felsefesini teşhis sanatı ile ifade etme yoluna gider:

به قَدَحِ بُلْبُلِهِ رَا سَرِ بَه سَجُودِ اَوْر زُودِ

که همی بلبل بر سرو کند بانگِ نماز

“Bülbül, selvi üzerinde ezan okuduğu için bülbüle (denilen şarap) testisini çabuk kadehe secde ettir”

(DM: s. 51/727)

Menûçihri, başta kozmik ve tabiat olmak üzere her fırsatta varlıkları önce birer teşbih ögesi olarak kullanır, daha sonra onları teşhis yani kişileştirir. Hemen hemen yazdığı her kaside nesiplerinde bu sanatın örneklerini görmemiz olasıdır. Bu husus ayrı bir çalışma konusu olabilecek kadar geniştir. Biz, bir örnek vererek teşhis konusunu sonlandıracağız. Menûçihri, Melik Muhammed Kasri'nin övgüsü hakkında söylediği bir kasidesinin nesip bölümünde insana ait özellikleri varlıklara vererek onları şöyle kişileştirmiştir:

مرغانِ زبانِ گرفته را یکسر
 بگشاده زبانِ رومی و عبری
 یک مرغِ سرودِ پارسی گوید
 یک مرغِ سرودِ ماورائِ النَّهْرِ
 در زَمَجْرَه شد چو مطربان، بلبل
 در زمزمه شد چو مُوبِدان، قُمَری
 در دامنِ کوه، کبکِ شَبْگِیران
 در رفت به هم به رقص با کُدَری
 طوطی به حدیث و قصّه اندر شد
 با مردم روستایی و شهری
 طاووسِ مدیحِ عنصری خواند
 دُرَّاجِ مُسَمَّطِ منوچهری
 بر برگِ سپیدِ یاسمینِ تر
 بر ریختِ قِرَابَهُ مِی حَمَری
 ای تازه بهار! سختِ پدِرامی
 پیرایهٔ دهر و زیورِ عصر

“Kuşların hepsi Rumca ve İbranice konuşur. Kuşlardan biri Parsî, bir diğeri Maveraiünnehrî makamında (şarkı) söylüyor. Bülbül, ney çalar, kumru da din adamları gibi dua eder. Keklik, dağ eteğinde kudri kuşuyla birlikte dans eder. Papağan, köylü ve şehirli insanlara hadis ve kıssa anlatır. Tavus kuşu, Unsurî'nin övgüsünü, turaç kuşu da Menûçihri'nin musammatını okur. Yasemen, kadehe kırmızı şarap döker. Şimşir ağacı da o güzel saça bak. Ey Gülnar (sen de) o güzel yüze bir bak.”

(s. 117/1567-69, 1571, 1574, 1581-82, 1587)

KAYNAKÇA

- Armutlu, Sadık, "Derî Farsçasında Gazelin Oluşumu, Felsefesi: Bu Gazeldeki Aşk Söylemi ve Güzellik.
- Ateş, Ahmet, "Menûçihri", *İA*, İstanbul 1971.
- Avfî, Muhammed, *Lubâbu'l-Elbâb* (nşr. Sa'îd Nefisî), Tahran 1333 hş.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Beyhakî* (nşr. Menûçehr Dâniş Pejûh), Tahran 1376
- Browne, Edward Granville, *Târîh-i Edebiyât-ı İnan/Ez Firdovsî Tâ Sa'dî* (trc. Fethullal Müctebâî), Tahran
- Cihântâb, Efsâne, "Menûçehri-yi Dâmgânî", *Dânişnâme-i Edeb-i Farsî*, Tahran 1378 hş.
- Çınar, Mustafa, *Arap Şiirinde Ravdîyyât*, AÜ. SBE, Basılmamış YL Tezi, Erzurum 1997.
- Çoşkuner, Fahrettin, *Menûçehri'yi Dâmgânî, Divanının Tahlili ve Tercümesi*, Ankara Üniversitesi SBE.
- Daudpota, U. M., *Te'sîr-i Şi'r-i Arabî Ber Tekâmül-ı Şi'r-i Farsî* (trc. Sîrûs Şemîsâ), Tahran 1382 hş.
- Dayf, Şevkî, *el-Asru'l-İslâmî*, Kahire 1976.
- Debbî, el-Mufaddal, *el-Mufaddaliyyat* (nşr. Ahmet Muhammed Şâkir- A. Muhammed Hârûn), Kahire 1942.
- Demirayak, Kenan, *Abbasi Edebiyatı*, Erzurum 1999,
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyat Tarihi I/Cahiliye Dönemi*, Erzurum 2009
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi III/Emeviler Dönemi*, Erzurum 2012.
- Devletşâh, Alaüddeve Bahtişâh, *Tezkiretü's-Şu'arâ* (nşr. Edward G. Browne), Tahran 1382 hş.
- Ebû Tammâm, *Şerhu Dîvânî Ebî Temmâm* (nşr. Râcî el-Esmer), Beyrut 1414.
- Ethe, Herman, *Târîh-i Edebiyât-ı Farsî* (çev. Rızâzâde Şafak), Tahran 1337 hş.
- Ferîver, Hüseyin, *Târîh-i Edebiyât-ı İnan Yâ Târîh- Şu'ar'a*, Tahran 1341 hş.
- Furûzânfer, Bedî'üzzamân, *Sohen u Sohenverân*, Tahran 1358 hş.

- Furûzânfer, Bedî'üzzamân, *Târîh-i Edebiyyât-ı İnan*, Tahran 1386 hş.
- Hidâyet, Rızâ Kulîhân, *Mecma'u'l-Fusahâ* (nşr. Muzâhir Musaffâ), Tahran 1381 hş.
- Hüdâ, Mihribân, "Mukâyese-i Tatbîkî ve Vâf-ı Tabî'at Der Dîvân-ı Sânavberî ve Menûçehrî-yi Dâmgânî", *Edebiyyât-ı Tatbîkî*, Sal-ı Dovvum, Şomerâ: 7, Tahran 1387 hş.
- İmâmî Efşâr, Ahmed, *Gozîde-i Eş'âr-ı Menûçehrî-yi Dâmgânî*, Tahran 1382 hş.
- İmru'u'l-Kays, *Dîvânü İmrii'l-Kays* (nşr. Abdurrahman Mustâvî), Beyrut 1425.
- Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî, *Suver-i Hıyâl Der Şi'r-i Farsî*, Tahran 1370 hş.
- Kurtuluş, Rıza, "Menûçehrî", *DİA*, İstanbul 2004.
- Mahcûb, Muhammed Ca'fer, *Sebk-i Horâsânî Der Şi'r-i Farsî*, Tahran 1345 hş.
- Menûçehrî-yi Dâmgânî, *Dîvân-ı Menûçehrî-yi Dâmgânî* (nşr. Debîr Siyâkî), Tahran 1385 hş.
- Musaffâ, Muzâhir, *Pâsdârân-ı Sohen*, Tahran 1335 hş.
- Nu'mânî, Şiblî, *Şi'ru'l-Acem* (çev. Muhammed Takî Fahr Dâî Gîlânî), Tahran 1335 hş.
- Ömer, Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Kahire 1981.
- Râvendî, Ebû Bekr Muhammed b. Alî, *Râhatu's-Sudûr ve Âyetu's-Surûr* (nşr. Muhammed İkbâl), Tahran
- Râzî, Emin Ahmed, *Heft İklîm* (nşr. Cevâd Fâzıl), Tahran 1341 hş.
- Râzî, Şems Kays, *el-Mu'cem Fî Me'âyir-i Eş'ârî'l-Acem* (nşr. Müderris Razavî), Tahran 1387 hş.
- Rypka, Von Jan, *Târîh-i Edebiyyât-ı İnan* (çev. İsâ Şihâbî), Tahran 1354 hş.
- Safâ, Zebihullah, *Târîh-i Edebiyyât Der İnan*, Tahran 1351 hş.
- Seyyîd Nevfel, *Şi'ru't-Tabî'a Fî'l-Edebi'l-Arabî*, Kahire 1978.
- Subhânî, Tefîk, *Târîh-i Edebiyyât-ı İnan*, Tahran 1388 hş.
- Sûretger, Lutf'alî, *Edebiyyât-ı Tavsi'fi*, Tahran 1348 hş.
- Şafak, Rızâzâde, *Târîh-i Edebiyyât-ı İnan*, Tahran 1353 hş.

Şemîsâ, Sîrûs, *Sebkşinâsî-yi Şi'r*, Tahran 1374 hş.

Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l- Funûn*, Beyrut 1998.

Yanık Nevzat H., *Arap Şiirinde Tasvir*, Erzurum 2010.

Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2006.

Yıldırım, Nimet, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, Erzurum 2012.

Yılmaz, Nurullah, III. *Abbasi Asrında Edebi Çevre*, Atatürk Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi,

Zerrînkûb, Abdülhüseyin, *Bâ Kârôân-ı Hulle*, Tahran 1386 hş.

Zevzenî, Ebû Abdillâh Hasan b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'allakati's-Seb'*, Beyrut 1972